

922

26 September 1935
Ybbs & J. J. J. J. J. J.

1
92-66

1935

01 JUL 2009 *W*

3597

8269

Գ. ՆՓՂԵՀ

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

ՅԵՂԸ ԵՒ ԻՐ ՏԱԿԱՆՔԸ

PRINTED IN BULGARIA

Ս Ո Յ Ի Ս

1935

1
Գ-66

Գ. ՆՈՒԵՀ

ԱՄԵՐԻԿԱԶԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

ՅԵՂԸ ԵՒ ԻՐ ՏԱԿԱՆՔԸ

PRINTED IN BULGARIA

Ս Ո Յ Ի Ս

1935

13597

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Ընթերցող, օրերը՝ որ կ'ապրենք, գրեթե աննախընթաց են հայոց պատմութեան բոլոր ժամանակների մէջ:

Մե'զ վիճակուեց՝

— Վկայ լինել մի մեծ վատութեան՝ մեր ժողովրդի մի մասի ամբարիշտ ուրացումին, եւ

— Յմուր դատարկել բաժակը ազգային մի մեծ ամօքանքի:

Այն օրէն, երբ լեռնեան դաժան կատակերգութիւնը չեկայաչարչար մեր հայրենիքում մի բուռ դերակատարներ գրասաւ, այն օրէն հայոց սփիւռքի քաղաքների վրայ վերստին երեւաց հայ ուրացողի զազաւիտ դեմք:

Այն օրէն՝ օտար ափերի վրայ ազգային իդեալով ապրող հայութեան պարտադրուեց մի անօրինակ պայքար, — պայքար՝ երբեակ ոյժերի դէմ. պայքար՝ օտար ալլասերիչ միջավայրի, արտաքին բռնամիտների եւ, միաժամանակ, հայ ուրացողի դէմ՝ ներագգային նակատի վրայ:

Պայքար կայ հայոց գաղթաւարհում՝ օտար անապատներում փռուած մեր մեծաւոր ուխտագնացներում: Եւ, աւա՛ղ, այդ պայքարում, յուրախութիւն մեր ցեղի բռնամիտների, մենք օտար հարուածներից աւելի՝ մեր քիկունքում գեղացող հայ տակաւնի հարուածներիցն ենք նեղուում: Այո՛, տակաւն, որ իր կուրութեան մէջ՝ շարունակում է անասնօրէն լծուած մրցալ բրօքոլետիզմի ռազմականութիւն:

Պայքար կայ, որի մէջ կողմերից մեկը — ազգայնական հայութիւնը — աշխարհն ու երեւոյթները դիտում է իր ցեղի յաւիտեականի բարձունքէն. միւսը՝ իր առօրեական վաղանցիկ հաշիւների անկիւնէն: Մէկն իր որոշ նամբան եւ ազգա-

յին դասն ունի, միւսը՝ անուղի է, աննպասակ: Մէկը կըռ-
ւում է իր նուիրական դրօշի, միւսը՝ վարձկան է օտար գէն-
քի տակ: Մէկը իր ցեղային լիարժեքութեան գիտակցութիւնն
ունի, եւ իր ցեղին պարտադրուած անարդար նախազգրի
դառնութենէն է առնում պայքարի եւ զոհաբերութեան իր
խանդը. միւսը՝ նուաստ՝ իր ընկածութեան գիտակցութիւնն
ունի, եւ այդ վերջինից է ստանում վասութեան իր ոյժը:

Ո՞վ, ներցեղային բարոյականով առաջնորդուող ո՞ր
հայր ցաւախառն խռովքով չի զգում շունչը այս նոր, այս
բաղաճական Աւարայրի:

Այսօր առաւելապէս Ամերիկան է այդ պայքարի քաջը:

Այդ պայքարի առաջին գծի վրայ՝ հայաբնակի ոյ-
ժերի հետ արիաբար չափուող շարքերին եւ ձօնում այս է-
ջերը, — մասնաւորապէս նորերի՛ն, այն հազարներին, որոնք
վերջին երկու տարուան ընթացքում Դաւնակցականի, Յե-
ղակյոցնի եւ Կարմիր Խաչուհու անուան տակ եկան միա-
ցան Նոստրոմի բանակին:

Ստֆիա, 1935, Ապրիլ:

Գ. ՆՓԴԵՀ

ՄԻՋԱՎԱՅԻՐ

«Պէտք չէ իրականութիւնը ա-
նիծել, այլ՝ հասկանալ»:
ԿԱՅԶՆԻՐԼԻՆԳ

Լափող, կլանող է ամերիկեան միջավայրը:

Հսկայ այդ խառնարանում հայութիւնը աշխարհադրօ-
րէն այնքան է ցրուած և թուով այնքան կոտորակային է,
որ նա իր միջավայրում կենտրոնանալու, որով քաղաքակա-
նապէս զգալի ոյժ ներկայացնելու կարելիութիւն չունի:

Աւելի ողբալի է, սակայն, հոգեբանական ցրուածու-
թիւնը: Թուենք մի քանիսն այն դարձօններէ, որոնք ա-
ռանձնապէս նպաստում են դրան՝

ա) Ամերիկեան միախառնարկան քաղաքացիութիւնը և
դրա հետեւանքով ազդու դարձած յարանուանական պա-
ղութիւնը՝ հրքոնն պատկուած նեղհաւատ անհանդուրժո-
ղութեամբ:

բ) Հայաստանի նկատմամբ հեռուոր թիկունք լինե-
լու պարագան, որ ընկերայնօրէն բարեկեցիկ և հայօրէն
ուժանալու հակամէտ տարրերի մէջ արտահայաստանեան
տրամադրութիւններ է ստեղծել:

գ) Կրօնակրթական հաստատութեանց նուազութիւն,
որի հետեւանքով անհատները ազդային կուլտուրական ար-
ժէքների և հիմնարկութեանց չուրջը հաւաքուելու նուազ

պատճառներ ունին, որով՝ մեծ մասամբ զուրկ են մնում ընդհանրական շահերի գիտակցութիւնից:

դ) Յատկապէս հայ միջնակարգ դպրոցների չգոյութիւնը, որ նոր սերունդը մղում է անդլիախօսութեան և ամերիկեան մշակութային արժէքներով ապրելու:

ե) Հակազգայնական քարոզչութիւնը, որ յատկապէս վերջերս ոչինչ չի խնայում հոգեբանօրէն աւելի՛ ևս կոտորակելու հայութիւնը:

Աշխարհագրական և հոգեբանական այս ցրտածութեան միանում են նաև նիւթական աննպաստ պայմանները, որպիսիք են՝

— Տնտեսական տկարութիւն հայ միջակարար դասի, որի հետևանքով ազգի մեծագոյն մասը մնում է ճնշուած օրուայ հացի պայքարի մղձաւանջի տակ և համակուում՝ աւելի դժուար փնտռելու, քան թէ դժուար ստեղծելու արամադրութեամբ, որով՝ էտպէս զրկւում է նախաձեռնական ոգուց, ինչպէս նաև անանձնական բարձր նպատակներով տեւաբար ապրելու հնարաւորութիւնից:

— Հայկական առեւտրի ոչ-համագործակցական՝ անհատական նկարագիրը, որ զարգացնում է հոգեւոր մեղմութիւն և հսկայական շահապաշտութիւն:

— Հայկական դրամազլխի մեծակշիռ չլինելը և նրա ոչ-արդիւնաբերական հակումը, որ դժուարացնելով դործարանային դրութեան ստեղծումը՝ անկարելի է դարձնում հայ մտաւորականի, արհեստագետի, դրամատիքի և բանուորի ճիգերի համախմբումը — մի բան, որ կարող էր այնքան նպաստել ազգային կեանքի օրգանական կազմակերպման:

Այսպէս, ամերիկահայութիւնը ցրտած է մարդա-աշխարհագրօրէն, ցրտած՝ հոգեբանօրէն, ցրտած՝ անտեսականօրէն:

Նա օրգանիզմը չէ՛, այլ մասնատուած օրգաններ, նա ամբողջականութիւն չէ՛, այլ տարանջատութիւն:

Այս ծանր պայմաններում սակայն, կա՛յ հայութիւնը հոգեբանօրէն կենտրոնացնելու, նրան իբր հասարակութիւն կերպաւորելու մի դործօն — ՀԱՅ ՅԵՂ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ: Կա՛յ նաև, ինչպէս տեսանք, ազգօրէն կենտրոնախոյս տարրերի ինքնակազմալուծման ձգտումը — ՀԱ.ԿԱ.ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ:

Ամերիկահայութիւնը, ուրիմն, բաժանւում է երկու մասի — հայ հասարակութիւն դառնալու իդէալով առաջնորդուող ազգայնական հոսանք, և ցեղօրէն դիմազուրկ, ապազգայնացած ու տարրալուծուելու հակամէտ ցրտածութիւն: Եւ ուրիշ բան չէ ամերիկահայութեան այսօրուայ պայքարը, իթէ ոչ՝ այս երկու մտայնութեանց սուր բախումը:

Հակոտնեայ այս տրամադրութիւնները պատմահոգեբանօրէն պայմանաւորւում են նշանակալից այն փաստով, որ հայութեան մի մասը՝ Ամերիկայում արմատացելու, այնտեղ գաղութ կազմելու նպատակով չի հեռացել երկրից, այլ եղել է պանդխտութիւն: Զո՛հ տաճկական հալածանքի՝ ամերիկահայ պանդխտ անմիջական նպատակ ունէր դրամ շահել և երկրում մնացած տան օգնութեան հասնել, իբր աւելի հեռաւոր նպատակ՝ սրտում փայփայելով երկիր վերադառնալու յոյսը: Խոփքոտ այդ տարրի հոգում հայրենի հողի դեպքումը դեռ այսօր էլ կենդանի է, որքան էլ «Իէպի Երկիր» կանչը այժմ չի լսւում:

Դրա հանդէպ, միւս մասը՝ հայրենիքը թողել է ընդմիշտ, դնացել է դրամ շահելու և նոր կեանք վայելելու նպատակով, որով հոգեբանօրէն դարձել է անհայրենիք — ապահայրենական swart: Այժմ էլ նա շարունակում է ո՛չ միայն հայրենակարօտ պանդխտի հոգեխռովից զուրկ մնալ, այլև ի սպառ մոռացութեան տալով հայոց աշխարհը, ձգնում է մոռանալ նաև իր դադութային հանգամանքը, ծպտուել իբր տեղացի, որքան էլ «նեղաղբ» նշանախօսքի համար ընդունակ է անագին խանդավառութիւն կեղծել:

Հոգեբանութիւններն այս բեւեռացումով պայմանաւորուած ամերիկայութեան սուր պայքարը՝ իր խորքով մի մասերեւոյթն է այն ահարկու գուպարի, որ ամբողջ մի անցեալում կենքից հայութեան ազգայնական և հակազգային տարրերի փոխարարեութիւնը, որքան էլ ամերիկացի մակերեսային դիտողին այդ թւում է արեւելիան կըրքերի ըմբռնարարութեան սովորական մի տեսարան:

Ասինքն, որ ամերիկացու բարոյականը դիմորդւում է նրանով, որ նա ամէն պայքար համարում է կենսաբանօրէն անհրաժեշտ և նրա իմաստը դառնում է նրանում, որ կողմերից մէկն ու մէկը անպայմանօրէն յաղթանակի: Ըստ նրա հայեցողութեան՝ մարդս կուռում է յաղթելու համար և նրա բնազդական համակրանքը մի՛շտ էլ յաղթականի հետ է: Նա չի սիրում ողբերգութիւնը, սպարտամէնի հոգեբանութիւն ունի և դիտող է միայն: Կրկիսապաշտական այս ըմբռնումին հակադրւում է ցեղօրէն հայ մարդու տառապալաւալ հոգեբանութիւնը, որի շնորհիւ հայը ամէն երեւոյթի մէջ բարոյական տարրն է փնտռում, ատում է անիրաւ ոյժը, խոցւում է, երբ անարդարութիւնն է յաղթանակում և արցունքի հետ՝ իր սրտի արիւնն է քամում, երբ արդարութիւնն է պարտւում:

Նրա հանգէպ, ցեղութեան հայը՝ իբր հայկական հոգու բացասական կողմի արտայայտիչ՝ իր երջանկութիւնը պայմանաւորում է իր հոգեւոր մեկուսիութեամբ: Նա ո՛չ ամերիկացու կենսաբանօրէն ուժապաշտ բարոյականն ունի, ո՛չ էլ տառապալաւալ հայու արդարասիրութիւնը: Չարութեան շտեմարան է նրա հոգին, նա սիրում է մեր կեանքում արդարութիւնը խաչուած տեսնել և ցնծում է, երբ ստորնութիւնն է յաղթանակում: Անստեղծագործ է՝ զուրկ ներքին կրակից, անընդունակ՝ ինքնաբերութեամբ: Կարծէք Արարչութիւնը նրան պարգեւատրած է միայն գործիք դառնալու կարողութեամբ: Իբր ներքին չարութիւն՝ նա սիրում է հրահրուիլ արտաքին թշնամուց: Այս է պատճառը, որ նա միշտ էլ զինակցում է մեր ցեղի դահիճներին:

Պայքար կայ հայկական Ամերիկայում, և մեր ցեղի այս ներքին չարութիւնը — ցեղի այս չարարուստ տալանքը — վերստին գործիք է արտաքին թշնամու՝ այս անգամ թրքօրոյնիւղի ձեռքին:

Հակադասակցական հայը հպարտ է, որ օտար, այլ ազատ միջավայրում բուհեւիկեան աստղի շնորհիւ ցեղօրէն ազատ իր կերպարանքը որոշ փայլ է ստացել: Ազգայնական հայութիւնը, սակայն, ապրում է հայ ճակատագրի ծանր ողբերգութիւնը և ազգային ամօթանքի դառնութեամբ չափւում է օտարից դատաւարութեամբ իր ցեղի տականքի հետ:

Մե՛ծ, յաւիտեանօրէն մեծ արժէքներ ևն դրուած այս բորբոքուող պայքարի մէջ — մեր ազգային ոգին, որ բուռն լիւրջ մարտ է ձգնում, և մեր դատը, որ քեմալական թուրքը սպանել է ուղղում:

Նւ պայքարը տարւում է այդ մեծ արժէքները խորհրդանշող եռագոյնի շուրջը:

Պայքար, որի մէջ պարզուեց որ մեր ժողովրդի մէջ դեռ կան օտարաճակ տարրեր, որոնք մեղ հետ չեն հերքել, երբ ազգայնական հայութիւնը աստուածային խոյանքով ոչինչէն Հայաստան ստեղծեց, մեղ հետ չեն այսօր, մեղ հետ չեն լինի և՛ վաղը: Նւ որ վաղը, երբ արտաքին վտանգը Հայաստանի դռները զարկեց, այդ անդրօշակ տարրերը մեծապէս պիտի վտանգեն մեր քաղաք-հոգեբանական թիւկունքը:

Մե՛ղ, ասպա ուրիմն, մեղ կը մնայ կրկնապատկել մեր արթնութիւնը ամենամեծական դիրքաւորմամբ:

Ինչո՞վ կը վերջանայ այդ պայքարը, որն այլեւս վերածուած է կատարեալ դրօշամարտի: Ո՞վ կը զարնուի այս պայքարի մէջ և ո՞վ կը յաղթանակի: Անտեղի՛ հարց, հակադասակցական դիրքից զատ ո՞վ չդիտէ, որ երբ կը՝ ուրը դրօշակի շուրջն է, յաջողութեան աստուածահին միշտ էլ պատկառւում է դրօշակակիրի ճակատը:

Գրօսաւարտում մի՛ւս էլ գրօսկիրն է յաղրում:

ՀԱՎԱԴԱՅՆԱԿՑԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հակադաշնակցական հոգեւոր ցրուածութեան և քանդուածութեան տեսակէտից ախտանշական է ռամկավարների «Ապագայ», թերթի հետեւեալ հիւշթը. — «Նռագոյնը քրոնամական ցոյց մըն է այն երկիրներու հանդէպ, ուր մեզ կը բնակին: Մենք այլ դրօշ չունինք, քան դրօշը այն պետութիւններուն, ուր տեղաւորուած ենք իբրեւ եկուր կամ հալասակ»:

Ընթերցող, այդ տողերի խմատը պէտք է բացատրել ո՛չ թէ ռամկավարի յօրանջող ազիտութեամբ, նրա քաղաքական համակութեամբ, այլ իր հոգեբանութեամբ:

Այս երկու խօսքի մէջ խտացուած է հակադաշնակցականութեան ողջ էութիւնը՝

Աննպատակութիւն:

Քաղաքականապէս աննպատակ էակը, իրօ՛ք որ քաղաքական խորհրդանշի պէտք չունի:

Նուաստութեան հոգեբանութիւն:

Հակադաշնակցականի պատկերումով՝ հայը հաւատարմութէք չէ դրօշատէր ժողովուրդներին, որով՝ նա չի կարող քաղաքական ուրոյն դատ և իդէալ ունենալ: Պատմութիւնը ճշդիւ է նրա դերն ու արժէքը և նրան պարտադրել երկրասող աշխարհաքաղաքացիութիւն — տիեզերական հըպատակութիւն: Նա օտարաշարժակ է, և այլ բան չի կարող լինիլ: Նւ այսպէս, ամէնուրեք և յաւիտեան:

Յեղափոխ անլիարժեքութիւն:

Դրօշատէր լինիլ՝ նշանակում է ցեղային բարձր ընդունակութիւններ և մշակութային արժէքներ յաղթականօրէն արձանացնելու կամք ունենալ: Հակադաշնակցականի ըմբռնումով, սակայն, հայը չի կարող յաղթական կամք ունենալ, իսկ եթէ ընդունակութիւններ և արժէքներ ունի՝ ապա դրանք պիտի զարգացնի և պահի աշխարհի կամքին հըռ մնալու խմատութեամբ: Նրա համոզումով՝ հայը ցեղ չէ, այլ «ցեխ» (յիշիլ «ցեղակրօն») բառի պղծումն հակադաշնակցական ամբօխի կողմից, ըստ իր պատկերի — «ցեխակրօն») այսինքն մարդկային տակաւնք: Տակաւնքն, ի հարկէ, միշտ էլ կը մնայ ստքի կօխան:

Կեղծ բարեկրթութիւն:

Հակադաշնակցականի ըմբռնումով՝ համաստեղիւն է ուրիշի երկրում ամէն տեսակ խարէութեամբ դրամ շահելը, ըսոյց բարեկրթութեան դէմ է Նռագոյն բարձրացնելը, այսինքն՝ սեփական հայրենիքի վերանուածման մասին մտածելը, որպէսզի հիւրընկալ ժողովուրդները ազատուին մեր ոչ այնքան ցանկալի ներկայութիւնից:

Կեղծ կուլտուրականութիւն:

Հակադաշնակցականը հաւատացած է, որ Նռագոյնից հրաժարուելիս ազգերը պիտի ընդունեն թէ՛ կ'արդեգրենք իրենց մշակոյթը: Նա իրեն վերագրում է տիրող ազգերի մշակոյթին նպաստող միջնորդի դեր, և հպարտանում դրանով: Նա չգիտէ, սակայն, որ կուլտուրան, եթէ ազգային չէ, կուլտուրա չէ, ինչպէս ազգը, եթէ կուլտուրական չէ, ազգ չէ:

Պարսոսողականութիւն:

Սարսափից խուճապի մատնուածը լքում է իր հպարտանքը յիշկնող ամէն բան. կորուլթափը ընդունակ է ո՛չ միայն իր դրօշը լքել, այլ և սարսափում է նրա ծածանքից, որովհետեւ դրօշակով մարդոս տուած է իր թշնամուն — «Նա այստեղ եմ»: Յեղօրէն սպառնաւոր, սակայն, անընդունակ է այդ անիլ. հէնց այդ է պատճառը, որ հակադաշնակցականը վատօրէն փախչում է Նռագոյնից:

Վախի փարոզներին.

Դրոշապաշտ հայութեան բոլոր ողորումները հակադաշնակցականին թուում են արկածախնդրութիւն: Թուրքի հետ չափուկութեւ միտքը նա համարում է յիմարութիւն, այսինքն՝ ի յառաջագոսնէ ընդունում է որ հայն անխուսափելիօրէն պիտի պարտուի: Անարի է նա. իսկ նմանի ամբողջ իմաստութիւնը խտանում է մի՛ բառի մէջ — Վախ: Իր հասկացած հայութեան ինքնապաշտպանութեան միակ միջոցը նա համարում է վախի քարոզչութիւնը, առանց գիտակցելու թէ դրանով հայութիւնը նախապատրաստում է նորանոր պարտութիւններ ի համար:

Քաղաքական անբարոյականութիւն.

Ամէն վախկոտ կենսաբանօրէն անբարոյական է: Նրմանի համար քաղաքական անբարոյականութիւնը բնականօրէնք է: Հակադաշնակցականը գիտէ թէ՛ Նոադոյնը նաև նահատակ Հայաստանի ուրուականն է, որից թուրքը չի կարող չանհանգստանալ: Վերջինին, սակայն, այս մղձաւանջից ազատելու համար՝ ոտակալաբը սչ միայն Նոադոյնի քաղաքական խորհուրդն է ծաղրում, այլ և ճշնում է մոռացութեան տալ Հայաստանի նահատակութեան յիշողութիւնը՝ փորձելով յաշտ մարդկութեան արդարացին թուրքը:

Խռովարարութիւն.

Որպէսզի կարելի լինի թուրքը արդարացնել և նրա ոճիրները մոռացութեան տալ, հակադաշնակցականը փորձում է սրել ամբողջ քաղաքական աշխարհի և ազգայնական հայութեան յարաբերութիւնները: Ըստ նրա, «Նոադոյնը թշնամական ցոյց մըն է» ոչ թէ Հայաստանը յօշոտող թուրքի, այլ և բոլոր «այն երկիրներ ի հանդէպ ուր մենք կը բնակինք», այսինքն, օրինակ՝ Ամերիկայի, Բրազիլիայի, Արժնախնայի, Զուլիցերիայի, Ռումանիոյ ևն.: Այս ձևով, նա երազում է ամբողջ աշխարհում հակահայ հալածանքներ տեսնել. այդ դէպքում ի հարկէ աշխարհի «ամէնաարդար կարգերը» խորհրդային իշխանութեանը կը

լինեն, իսկ աշխարհի ամէնաապետական ազգը՝ թուրքը: Ինչ նպատակ է հետապնդում այս ներքին խռովարարը՝ ինքն էլ չգիտէ, բայց յստակ է մէ՛կ բան — նրա բոլոր ելույթները ծառայում են հայը ներքուստ զինաթափելու թուրքատեաց հոգեբանութիւնից և աշխարհի ատելութիւնները մեր դէմ հրահրելով, մարդկութեան ներշնչել այն համոզումը, թէ հոադոյնապաշտ հայութիւնը համաշխարհային խռովարար է, որով՝ արդար էր որ նա ջարդուեց և է՛լ աւելի արդար կը լինի, կթէ նա ի սպառ ջնջուի:

Հասունաձականութիւն.

Ժխտելով Միացեալ և Անկախ Հայաստանի գաղափարական խորհրդանշող Նոադոյնը, հակադաշնակցականը մասնում է ցեղօրէն կենարոնախոյս իր հոգեբանութիւնը: Վտարուած հայ ցեղայնութիւնից՝ նա սարսափում է Նոադոյնի միացուցիչ իդէալից — անկախ և ամբողջական հայութեան հեռանկարից: Պատմականօրէն այս տիպը մի՛շտ էլ եղել է պառակալիչ, հատուածական, ու այդպիսին է և՛ այսօր:

Դաւաճանութիւն.

Անհայրենիք դարձած մի ժողովրդի համար չկա՛յ աւելի բարձր և նուիրական նպատակ, քան իր հայրենիքի՝ իր յաւիտենական սեփականութեան վերստացումը: Ուրանալով Նոադոյնի խորհուրդը, հակադաշնակցականը բնականօրէն հոգեկցում է բոլոր ա՛յն տարրերին, որոնք դէմ են Հայաստանի վերականգնումի իդէալին, այսինքն՝ բաժանում է թշնամու տեսակէտը մեր ցեղի ճակատագրի նկատմամբ: Իսկ ընդհանուր տեսակէտ ունենալ արտաքին թշնամու հետ՝ նշանակում է ներքին հակասութեան մէջ դառնուել իր ցեղի հետ: Այս հակասութիւնն է ահա ակնադրելու բարոյական այն սոսկալի անկումի, որ կոչւում է դաւաճանութիւն: Այո՛, ինչպէս տեսնում էք, չի կարելի հակադաշնակցական լինել առանց դաւաճան լինելու:

Հակադաշնակցականութեան էութիւնը ընդհանուր կերպով բնորոշելուց յետոյ, հարկ է աւելի մանրամասնօրէն հոգեգծել այդ ահաւոր սականքի փոփոխակները, յատկապէս ոտակալաբը և բուլեիկը: Հնչակեանները դանցենք առնում, որովհետև նրանք կէս այս և կէս այն, և ընդհանրապէս «կեսկես» են իրենց քանակով և որակով:

ՌԱՄԿԱՎԱՐԸ

«Մի՞թե այս ամբոխը իմ
եղբարն է, Տե՛ր»:

Մարդկային աղգերին յատուկ է աշխարհն ու կրկնությունը հասկանալու ճիգը:

Նրանց յատուկ է, մասնաւորապէս, իրենց ձախողանքների և տառապանքների պատճառները հասկանալու ճիգը:

Մե՛ծ, անասելիօրէն մեծ եղաւ մերօրեայ քաղաքական հայութեան վիճակուած տառապանքը և ամօթանքը, մասնաւորապէս՝ այդ վերջինը:

Մեր դժբախտութեան պատճառներին դիտակ՝ մենք աւելի այդ պատճառների բնյութէն ենք տառապում, քան մեզ պարտադրուած անօրինակ անարդարութիւնէն: Տառապողին, սակայն, յատուկ է նաեւ մի այլ ճիգ — դիտանալ թէ միեւնոյն պատճառներով մէկ ուրիշը մարդկային ցեղերէն կամ մի այլ սերունդ իր ցեղէն կրք և իցէ տառապել է իր չափ: Հա՛յը — իր դոյութիւնը փոթորկող երեւոյթները պատճառաբխօրէն վերլուծող աղգայնական հայը պատասխանում է՝ Ո՛չ:

Ծիշդ է, չկան անտականք աղգեր, բայց հայ տականքը կը մնայ անմրցելի:

Գիտե՛նք, ներքին թշնամու հետ դործ ունեցել են մեր բոլոր սերունդները, բայց մեր օրերին կը մնայ unicum,

որի երեսէն, որի աղգադաւ արարքների պատճառած ամօթանքի մէջ մենք խաչուում ենք ամէն օր, ժամ, վայրկեան:

Ինչո՞ւ մեզ չի հասկանում սամկավարը — հայ կեանքի այդ յաւիտենական Ձիշկովը:

Եկաւ Յեղափոխութի՛ւնը — նա հայ յեղափոխականների լիզուն հասկացաւ:

Եկաւ Ազատութի՛ւնը — նա ազատ հայրենիքի լիզուն հասկացաւ:

Եկաւ Լոգա՛նը — նա հայ նորագոյն ցաւի և ամօթանքի լիզուն հասկացաւ:

Ձհասկացաւ, որովհետեւ նա զուրկ է սրբութեան, ողբերգականի և հերոսականութեան զգացումէն:

Ինչո՞ւ է նա ժխտում մեր ազատագրական շարժման արժէքը:

Ինչո՞ւ է անիծում մեր ցեղի ամենասուրբ վկաներին — դաշնակցական նուիրումի հակառակներն, նրա՛նց, որոնք «գերեզմանի մէջ ննջելով՝ սուրն իրենց գլխի տակ դրին», չէ՞ որ «քաջաց բարձն է սուրը»:

Ինչո՞ւ այսպէս — որովհետեւ հոգեբանական այդ սփւլը ցեղերի ճակատագրի հերոսականն ու ողբերգականը բաժնակալ է ամբողջ խորութիւն, հոգու մեծութիւն չունի:

Ռամկավարը դադարի հակառակորդ չէ, այլ թըշնամի: Պայքարում բարոյական չի ընդունում: Վատութիւնն է իր միակ զէնքը: Իր էութեան դէմ է բացճակատութիւնը: Աշխատում է բերդը ներսից գրաւել, այսինքն հաւատարիմ է այն մեթոդի տառին և ոգուն, որ պատմական մեր ամբողջ անցեալում կոչել է հայ դաւաճանութեան միակ զէնքը: Իր քաղաքականութեան գլխաւոր միջոցներն են — սեւացում դաշնակցական զեկավարների և շարքերը շոյող քսութիւն: Հակադժգոյն ճակատում՝ դաւաճողն աւելի՛ գործ է տեսնում քան բռնաբանը, ինչպէս և բռնաբանը համար նա աւելի՛ է աշխատում քան իրենք՝ բռնաբանները: Նա բարոյա-քաղաքական անընտրող է, նա ձեռք մեկնեց բռնաբանին, դարձաւ և յամառում է մնալ

կարմիր կոնչակի ժամկոչը մեր գաղթաշխարհում: Իր պրոպագանդի ձեւերը գերազանցօրէն բուլչեւիկեան են — սեւա-ցրտւ եւ անցի՛ր: Նա էլ իր արշաւախմբի առջեւից տանում է որոշ սրբութիւններ — էջմիածինը, եկեղեցականը, խոչը, եւ Վերջերս՝ նա՛եւ — իւր նորատիպ զէնք — փողոց հա-նած իր «հարուածային կիւն»ը:

Ռամկավարի եւ բուլչեւիկի հոգեկցութեան գաղանիքը նրանում է, որ երկուսն էլ ցուցահանում են հոգեբանութեանց նոյնութիւն. նիւթապաշտ՝ երկուսն էլ դասակարգային շահի կազմակերպութիւններ են: Երկուսն էլ անելիք չունեն հայ կեանքում. մէկն իր էութեամբ հակադրային է, միւսը՝ Հայաստանի խորհրդայնացմամբ՝ փակուած է համարում հայ դատը: Ռամկավարը՝ հակադաշնակցական իր մոլուցքի մէջ՝ նուազ ասելի դարձրեց բուլչեւիկը եւ կուրօրէն դեռ աշխատում է իրեն աւելի զգուշի դարձնել քան է՝ բուլչեւիկը: Նա, մասնաւորապէս Վերջին տարիները, սկսել է հեղուօրէն չափերակ հայկական բոլոր արժէքներն ու սրբութիւնները: Նա դուրկ է մեծագործութիւններով հիանալու ընդունակութիւնից. նրա էութեան պատշաճում է ուստական առածը. «սպասաւորի համար չկա՛յ հերոս»: Ռամկավարը — հայոց պատմութեան հասարակ սպասաւորն է, որ հոգեւոր մանրութեով է ապրում: Բուլչեւիկի չարածը նա արուած է համարում, իսկ մեր կատարածն՝ սւրանում: Ծառայական հոգեբանութիւն ունի եւ զգուշիօրէն հացկատակ է: Երբ բուլչեւիկներն առում են թէ՛ «ամենայն հայոց կառավարութիւն չեն», որ զլուծւում են «ազգ եւ ազգայնութիւն» գաղափարներից, ուսմ, կավարը թութակում է, թէ խորհրդային իշխանութիւնը ազգային իշխանութիւն է, որ նա մտահոգուած է ազգի ճակատագրով եւ զբաղուած է ազգահաւաքութեամբ: Սա արդէն սովորական զինակցութիւն չէ, այլ օրուայ տիրողին ամէն գնով հաճոյանալու անապիւ ճիգ: Օտարը հայութեան ազգային դատը ճանաչում է եւ պատկերում Դաշնակցութեան — իմա՛ մեր ազատագրական սերնդի — մի-

ջոյով, որն իր հերոսականով Հայաստան ստեղծեց. ուսմ-կավարը, սակայն, ոչինչ է խնայում համոզելու օտարին թէ՛ հայոց ազատագրական ճիգն ու զոհողութիւնները եւ զած են անարժէք: Այդ տարբը ոչ միայն չի հանդուրժում հայկական տիրապետութիւնը, այլեւ դայրանում է նրա փաստից: Հոգեախտաբանական տեսակէտից ուշագրաւ է այն իրողութիւնը, որ մեր հանրապետութեան օրերին, մի հակադաշնակցական պատուիրակութիւն՝ հաւաքուած Վաչինգտոն, դիմում է Սպիտակ Տուն հետեւեալ պահանջնե-րով՝ — Հանրապետական Հայաստան եւ Եռագոյն չեն ճա-նաչում. պատասխանատու չեն Հայաստանին արուած փո-խատուութեան համար. կ'ուզեն որ դադարի ամէն աջակցութիւն Հայաստանին... (իսկ այդ աջակցութիւնը սովորաբար արեւրին արուած ալիւրն էր):

Տեսնում էք, որ նա սովորական դասալիք չէ. նա եւ՛ դասալքում է, եւ՛ թշնամանում: Ազգայնականութիւնը ճիգ է պահանջում. նա մասնակից չէ ազգային ճիգին եւ ուղում է որ դա արդիւնք չտայ. իսկ երբ արդիւնաւորւում է մեր ճիգը, նա լցւում է ցիղի անդ դատաստանի երկիւղով եւ ծեծում օտարի դուռը: Սարսափը ազգային ճիգից, կեցաբանական բարոյականի պակասը մղում են նրան դիսաւորեալ կեցւով կողմ դառնալու հնարամտու-րեան — Դաշնակցութիւնը Հայաստան ստեղծեց, բայց կ'ս էլ կամ. նա ժխտում է իմ գոյութիւնը, ես էլ նրա ըս-տեղծած Հայաստանը չեմ ճանաչում! ? ...

Մեր պատմութեան մէջ յաւիտենօրէն ընտեղծուած սը-րիկան է դա, որ հոգեբանօրէն ոչ միայն օտարահակ է, այլեւ մնում է օտարահպատակ անգամ Հայաստանում: Հէնց այս պատճառով էլ նրա ցայտուն տիպերը դառնում են դաւաճան, աւելի անգործներ՝ կիթ դարձի վրայ են՝ երեւան են բերում դիրքի մակարութեւն եւ պաշտօնա-պղծութիւն: Նա չի նսւիրում, չի ստեղծագործում, այլ մնում է միայն օգտուող: Որպէս ընկերային տարր, հեշտ ապրելու հակամէտ, որով՝ հոգով միշտ էլ փերեղակ, նա

կեանքում նախընտրում է շահաբեր աշխատանքը միայն, զարգացնում խաբէութեան արուեստը, կեղեքում է ու ա- նուղղակի կերպով հասնում իր հակացեղային նպատակին — յաջա աշխարհի ատելի դարձնել հայութիւնը: Յովնաննէս Քսակասէր — ահա՛ իր միակ իղէալը: Ծայրայեղ նիւթա- պաշտութիւնը՝ իր էութեան ամենացայտուն գիծը — նրան միշտ էլ համակուած է պահում նիւթական խորին մասնա- գութեամբ, և մղում անձնական շահու աւսուածացումն:

Ահա՛, հոգեբանական այս գծերի ընդհանրութիւնն է որ զինակից է դարձրել ընկերային դիրքով հակոտնեայ երկու տարրերը՝ բոլշևիկը և ռամկավարը — մեր ազգա- յին դատի դէմ:

Մեր ցեղավար ըմբռնումով՝ մենք զոհաբերում ենք անցաւորը յաւիտեականին: Ռամկավարի հոգեբանութիւ- նը թոյլ չի տալիս ենթակային մի բան զոհաբերել վաղ- ուայ համար: Հէնց այդ է պատճառը, որ նա քաղաքակա- նութիւն չունի եւ չի կարող ունենալ, որովհետեւ քաղաքա- կանութիւն չի նշանակում ներկայի չարաչառութիւն, այլ առաւելապէ՛ս ասպագայի մասնագութիւն: Նա քաղաքական homunculus է: Մէկ իրաւունք ունի դա, այն ինչ Տիէրը մի ժամանակ ասում էր լեհական ընչաքաղց քաղցինիւթեան՝ — «Հարստացէ՛ք»: Ռամկավարի ընչաքաղցութիւնը, սա- կայն, նրան դարձրել է նաեւ քաղաքական շահասակող: Ա- բեւումուտքում նա հաց է մուրում, իսկ բոլշևիկների հետ բարեկամութիւն կեղծում, որպէսզի քաղաքական կշիռ ըս- տանայ: Այսպէսով, երկուսն էլ հաշուեյարդարի են նստած մեր անցեալի հետ — մէկը ցեղահայոյութեամբ է դրադուած՝ բոլշևիկը, միւսը՝ հոգեւոր հնաւիտութիւն իր հոգեբանու- թեամբ, լղբում է մեր ազգային արժէքները՝ ռամկավա- րը: Նա կեղծում է նաեւ մի այլ բան, որ իր հասկացողու- թեան սահմանից վեր է: Երբ մենք ճիգ ենք անում վառ պահել այն հաւատը, թէ ամէն ճակատագիր ու լոզան սըր- քադրելի է, նա, ընդհակառակը, ճգնում է քաղաքական յոռեանութեան մղելու մեր զանգուածները: Գիտէք թէ իր

խանութում ո՛րքան լաւատես է ռամկավարը. նա գիտէ որ անազնիւ ճիգն անգամ կարող է իր ճակատագիրը բա- րելաւել, բայց հասարակական դործում որեւէ ճիգի չի հա- ւատում: Նա ապրում է այնպէս ինչպէս մտածում է: Ան- ցեղաճանաչ աղէտի իր ըմբռնումով՝ մեր ցեղը ստորարժէք է — մի սպանիչ ըմբռնում, որ նրան պէտք է դարձնէր անկապաճ: Նա իր անկումի գիտակցութիւնն ունի. գի- տէ որ հանրաժանութ է իր ընկածութիւնը. համակուած է ներուելու անյուսութեամբ, որով՝ նաեւ սարսափի հոգեբա- նութեամբ: Նա բռնուած է հալածութեան մանիայով: Նա կարծում է, որ իրեն հետապնդում են. վախենում է ինչ- պէս տակաւին չձերբակալուած յանցաւորը: Հէնց այստե- ղից է նրա կենդանական կոյր ատելութիւնը ազգայնական հայութեան հանդէպ, ինչպէս և իր հայոյեղու, սեւացնե- լու, մասնիւր, դաւելու և դաւաճանիւր մոլուցքը: Նա իբր հոգեպէս քանդուած էակ՝ նաեւ պատրաստ է. նա այնպէս է խօսում, իրերն ու երեւոյթները այնպէս է ներ- կայացնում, որ իբր թէ յաղթական է, մինչդեռ իրական- նութեան մէջ, ոչ մի յաջողութիւն չունի, և հասկանալի է դա: Օտարին լծակցողը և ցեղի հոգեւոր իշխանութիւնից վտարուածը չի կարող կենարար կերպով ազդել:

Բոլշևիկները, որոնք նոյն հոգեմտավիճակն ունեն, կարծում են, որ յանձին ռամկավարների մի լուրջ զինա- կից են դաւել, և այդ համարում են իրենց քաղաքականու- թեան մէկ նուաճումը հայ կեանքում: Այն բոլոր տարրերը, սակայն, որոնք այսօր բոլշևիկմի հետ են, երէկ էլ մեզ հետ չէին — հնուց ի վեր և մինչև հիմա: Հոգեբանօրէն մե- կուսի և հացից է՛ն կողմը չախնող այդ տարրը վաղուց է դուրս եկել ցեղային հարադատութեան դժից: Բոլշևիկմի չնորհիւ, սակայն, այս տարրը դոյութեան իրաւունք, արդարացում և երեւութական կշիռ ստացաւ: Նոր ոչինչ կայ դրանում: Ներքին դաւաճանը օտարից միշտ էլ ար- դարացում և կշիռ է ստացել, մանաւանդ երբ պատմական սրտ լուրջ վայրկեաններում անհրաժեշտ է եղել դործած-

ուելու իր ցեղի գէտ: Ռամկալարը վախճանաբանութիւն չունի. այդ իսկ պատճառով՝ նա անկարող է գնահատել մեր ցեղի գոյամարտի նշանակութիւնը, որովհետեւ սրա խոստացած բարեքները հեռուոր են և այսօրուայ համար ո՛չ չօշափելի: Այդ նոյն պատճառով, նա նախաեսելու կարողութիւն չունի: Այդպիսին նրան դարձրել է նիւթապաշտութիւնը:

Անագասունակ է. ստրուկ, կարող է թերեւս աղատութեան ըմբռնումը ունենալ, բայց ապրումը՝ ո՛չ:

Անկուլսուրունակ է. սովորական միջակութիւններ է տալիս. նրանից չեն ծնի «խմացական առեւծներ». նրա հոգին դուրկ է արժէքներից, որով՝ արմկաշատութիւնից:

Անգոնաբերող է. իր կամքը ընկերային հասարակական ուղղութիւն չունի, ասել է հաւաքականութեան զգացումից զուրկ է: Այդ է պատճառը, որ նա հոգեպէս մեկուսի է և հակացեղային: Նա ասակ է միայն չարախորհուրդ միաբանութեան. նա միանում է միայն քայքայելու և քանդելու համար. թանձրացեալ օրինակ՝ «Միացեալ ձակառ»ը:

Ըստ Բերգսոնի ներհայեցողական իմացականութեան՝ «Ատկութիւնը բաժանում է, որի հետեւանքով, ճանաչումը դառնում է անկարելի կամ սխալ»: Ծանաչել նշանակում է միութեանը մէջ լինել նրա հետ, որին ուղում եւ ճանաչել, որով՝ ով ասում է՝ չգիտէ, չի ճանաչում: Հակադաշնակցականը կարող է յաւիտենապէս սողալ մեր պատմութեան մէջ անկիւններում, բայց երբեք ճանաչել հայ ցեղի հոգեւոր դիմագծութիւնը, երբեք հարադատել մեր խօսքի հոգեբանութիւնը, որովհետեւ տկարի և ստրուկի ատկութիւնն է նրա էութեան միակ զօրաւոր դիժը: Եթէ նա իր ցեղը ճանաչելու, սիրելու, նրա համար զոհաբերելու կարողութիւնը ունենար, նա հակադաշնակցական չէր լինի: Ի դուր է մեր պրոպագանդը՝ մեր խօսքը նրան դարձի բերելու. նա մեզ ո՛չ կը հասկանայ, ո՛չ կը ճանաչի, ո՛չ էլ կը միանայ: Նրանք որ հաւատում են նման հոգեբանական հրաշքի՝ կա՛մ կեղծում են, կամ էլ միամիտներ են:

Հակադաշնակցականի հոգում ոչինչ կայ ցեղային, աստուածային: «Արծիւ, առիւծ» դադարներին անգամ նա խուսափում է դործածել իր մշակած գրականութեան մէջ: Նա հոգեւոր աղուէս է, որ աղէտից առաջ քուէն է քաշում. չարագուշակ բո՛ւ, որ աղէտից յետոյ մարգարէի փհտութեան է հաղնում և վայում: Նենգագործ է նա. քաղաքական երկչոտութիւնը և մտածումի անաքրութիւնը մղում են նրան խարդախելու իր հակառակորդի բոլոր ասածները: Օրինակ, երբ մենք ասում ենք՝ հայութիւնը պէտք է գլխաւորութիւն, նա ոտնում է լծէ՝ Դաշնակցութիւնն ուղում է նոր կոտորածների պատճառ դառնալ, չնայած որ գիտէ, թէ աշխարհի փոթորիկումը մեզնից անկախ է և որ նոր պատերազմը կարող է մեզ անակնկալի բերել: Նա խարդախում է մեր յօդուածները, նախադասութիւնները, բառերն անգամ: Այդ կողմից նա լուսողբային է բուլշեւիկի. չէ՞ որ բուլշեւիկը, ըստ Պրիաբրաժնիսկու՝ «Երկաթէ աւելով սրբում է այն ամէնը՝ ինչ համաձայն չէ իր տեսակետին»: Բուլշեւիկն ասում է՝ չեմ հասկանում, որով ժխտում եմ. ուսկալաբար արամաբանում է՝ տալադիր չեմ հասկանալու, որով պի՛սք է ժխտել: Այդ սարբը, որ մինչև բուլշեւիկը Հայաստանի մէջ և նրանից դուրս սարկագրաստային հնազանդութիւն էր ցուցադրում, բուլշեւիկի երևումով՝ վայրագ, այլ անգոր ընդվզում ունի հայութեան այն մասի դէմ, որ նոր ճիգեր և զոհողութիւն է պահանջում յանուն ցեղի ապագայի: Նա զբաղեցրեց և շարունակում է զբաղեցնել քաղաքական հայութիւնը ներքին ճակատի վրայ, վրիպեցնելով նրա ուշադրութիւնը իր փրկչութեան միակ զէնքից — ինքնապաշտպանութիւնից: Իր չէզոքութեամբ նա փառաբանէր զինակցից թուրքին: Այսօր էլ նա անտարբեր է մեր ճակատագրին կապուած հարցերի նկատմամբ, և չի հասկանում, որ անտարբեր մնալ՝ ասել է թշնամանել: Անձնական և անմիջական բարեքներ ձեռք ձգելու համար, նա քանի, քանի՝ անգամ կենսական վրնասներ հասցրեց հայ դատին և ապագային: Նա լրտեսնե-

րի մի լեզուին հասցրեց հայութեան դահիճներին: Քաղաքակրթական ազդեցութեան օժտուած փերեզակի ճարպիկութեամբ՝ նա այսօր լծուել է նոյն անարդէ գործին, միաժամանակ շահագործելով մեր ժողովրդի որոշ խաւերի տրեւաութիւնն ու միաժամութիւնը: Իր բոլոր գծերով, ուսակալարը ժառանգորդն է հայոց պատմութեան այն զաւիթ մրուրի, որի հոգեբանութիւնը բնութագրուած է ինքը՝ Մամիկոնեան մեծ սպարապետ Վահանը — «Ուրացութեան չնորհւալ պաշտօնի հասնողները (պարսից Կիւրոս թագաւորի քաղաքականութեան չնորհիւ) սովորաբար կեղծաւորներ են և անպիտաններ, որոնց հետ նոյնիսկ հաց ուտելուց կը դարչեն հայոց ռամիկ շինականները»:

Հակադդաշնական այդ չարագործը դեռ այսօր էլ սիրում է երեւալ ազգային ղեկավարի դերում, չնայած որ ցեղը նրան վաղուց է վտարել իր հոգեւոր սեղանակցութիւնից: Գիտենք, որ անցեալի և ապագայի, սկզբի և վախճանի մասին անստուններն անգամ տարտամ ըմբռնում ունեն. ռամիկավարն ու բողբոսիկը զուրկ են դրանից. երկուսն էլ հասկացողութիւն չունեն մարդու և մարդկային ցեղի մէջ գոյութիւն ունեցող ազգայնօրէն ասուածայինի մասին: Վայրի եղը անտպասում կանգ է առնում, հոտոտում իր ցեղակցի ոսկորները և գոռում, ողբում. հակադաշնակցական տականքը զուրկ է անասունի այս սրբազան բնազդից իսկ: Բուլղարական մի առակ ասում է. «Նա որ իր ամբողջ կեանքում արայալաճառութեամբ է զբաղուել, նրան մի՛ տաք գնահատելու բեհեղը»: Ռամիկավարը մեր կեանքում եղաւ, է՛ և կը մնայ հասարակ արայալաճառ. նա չհասկացաւ, չի հասկանում և պիտի չհասկանայ մեր ցեղային բեհեղի գեղեցկութիւնը, մեր դառն ճակատագրի քաղցրութիւնը, մեր մեծագործ ցեղի խոյանքների իմաստն ու արժէքը:

Ահա դիմագիծը հակացեղային այն տականքի, որ կոչւում է հակադաշնակցականութիւն:

Հակադաշնակցականի էութեան ամենաշնական գիծը, սակայն, նրա իւրայատուկ քրասիրութիւնն է:

«Թուրքն եկաւ և ամէն ինչ աւեր ու սուգ դարձաւ»՝ ողբերգում էր յոյն մեծ բանաստեղծը: Հակադաշնակցականը Հայաստանի կործանումի փաստից յետոյ էլ անընդունակ է ցնցուել այս խօսքի բովանդակած ողբերգութիւնից: Յոյն զանգուածն ապրեց իր բանաստեղծի չնչով և ողբը վերածուեց պայթուցիկ սյօթի, որ մոխիրների տակից սաքի հանեց նոր Հելլադան:

«Թա՛ւրք, դու Ալլահի անիծեալ պատկեր, քո սև օրն է՛լ կուգայ» — այսպէս ողբերգեց հունգար ժողովուրդը, մինչև մի օր կ'ողջունէր իր անկախութեան օրը:

Հակադաշնակցական հայը մեր մոխրացած հայրենիքի համար ո՛չ միայն ողբ չունի, այլև շնականօրէն ծաղրում է հայրենապաշտ հայի ողբն ու տառապանքը, ամէն օր նրա ականջին կրկնելով՝ «Բարեկա՛մ, թուրքը լա՛ւ դրացի էր, մեղաւորը քո յեղափոխութիւնն է»:

«Երբ, ասում է Մինաս Զեբազ, արդի կեղծ կամ անկեղծ թրքասիրութեան շրջանը անցնի, մեր ցեղը ծնունդ պիտի տայ ձևարատալէս անաչառ և իրապէս իրազեկ պատմիչներու, որոնք արժանապէս գնահատեն իր փրկութեան համար կատարուած գործերը, առանց գործիչներուն փոքրագի միտումներ վերագրելու»:

Հակադաշնակցականի համար այս շրջանը հրեք, երբեք պիտի չանցնի: Եթէ նա ցնցուել է հայկական ազատից, այդ նրա համար չէ որ Հայաստանն է խորտակուել, այլ նրա համար՝ որ ինքը անձնապէս վնասուել է: Ըստ իր հայեցողութեան, այս վնասը հաւեւանք է հայ յեղափոխութեան և կարող է դարձանուել թուրքը սիրաշահելով միայն: Այստեղից է ահա՛ նրա օրդանական ասելութիւնը հայ յեղափոխութեան հանդէպ: Ո՞վ պիտի հատուցանի նրան. ո՞վ պիտի վճարի. յեղափոխական հայութիւնը, որ միջոցներ չունի — երբեք: Բայց թուրքը մի օր կարող է մոռանալ անցեալի վատ յիշողութիւնները և վերադարձնել

(*) «Ազգային խնդիրներ», — էջ 41:

նրա ստացումը: Այստեղ է նաև անտառը այն խորհրդա-
դաւոր ճիգի, որ թափում է հակադաշնակցականը յաշս
մարդկութեան արդարացնելու թուրքը: Ի՞նչ չափ անցնալի
արիւնալի յիշողութիւնները հրահրելուց, մինչ մոռացումը
կարող է օգտաւէտ ներում ընծաւել նրան: Ա՛հ, այդ հոգե-
ւոր վարձկանը, որ իր դիրքը աշխարհի չարի և բարու
հանդէպ միշտ էլ որոշում է այս հարցով՝ «Ո՞վ ինձ կը վնարի»:

Հակադաշնակցականը — դա այն պատմական տիպն է,
որին Վոլա լիւրան վրայ իր հոգեվարքում անիծեց բուլղա-
րական ազատութեան առաքեալ Բոտեվը: Բուլղար հայդու-
կային առաջին վճռական ընդվզումն է թուրքիոյ դէմ:
Յեղափոխական խումբը կոռուի է բռնուել, կռիւը անհաւա-
սար է. հայդուկների 90 տոկոսը այլևս պաղ դիակներն է
վերածուած. վերաւորում է և՛ հրամանատար Բոտեվը:
Այդ վիճակում, սակայն, նա դեռ չարունակում է օրհա-
սական կռիւը. արձակում են վերջին զնդակները և յե-
ղափոխական մարտիկների վերջին հոնդիւնները... Ահա՛,
աճառօրէն այդ վեհ վայրկեանին՝ հոգեվարող Բոտեվին
մօտենում է բուլղար մի սայլապան և հարցնում՝ «Հապա
ո՞վ կը վճարի ինձ, ես հաց փոխադրեցի զինուորներինդ
համար»... Պատմութիւնն ասում է՝ Բոտեվը մեռնելուց
առաջ անիծեց իր ժողովրդի անազատունակ, անզոհաբե-
րող, նիւթականացած տարրերը: Նզո՞ւմք... և իր վերջին
զնդակի հետ փչեց իր չուռնը...

Ա՛հ, Բոտեվի նզովումը սայլապանն եղաւ և՛ հակա-
դաշնակցականը մեր կեանքում: Մեր պատմութեան ամե-
նագերադաժն վայրկեանին, երբ ցիւր օրհասականօրէն իր
գոյամարտը կը վարէր, յաճախ լսուեց նրա անիծեալ ձայ-
նը՝ «ո՞վ ինձ կը վճարի»: Եւ հոգեբանական այն մթնո-
լորտում, որ պիտի ստեղծուէր յեղափոխական ողբերգու-
թիւնից յետոյ, ինչպէս բուլղար, այնպէս էլ հայ երկնքի
տակ, այս երկու աղաղակները մնում են արձանացած իւր
յաւիտենական պայծառի կանչեր — յեղափոխական առաք-
եալի եւ վարձկան սայլապանի: Մէկը իր արիւնն է չոսյ-

լում, միւսը՝ հոգեվարող հերոսից իր սայլի վարձքն է
պահանջում: Է՛... դադրելի տականք, ի՞նչ կնք պարտա-
կան քեզ — սայլիդ վա՞րձքը, բայց չէ՞ որ դու ոչ թէ արիւնդ,
այլ սայլդ իսկ չտրամադրեցիր արիւնդ հայրենիքիդ: Ո՞ւր
էիր երէկ, դու անիծեալ յաւիտեանս, երէ՛կ, երբ դաւա-
դրուած հայութիւնը մի աստուածային խոյանքով Արա-
րատեան երկիրը վերստին ցեղի տունը դարձրեց: Ղարա-
քելիսայի և Սարգարաբատի հերոսամարտէն մարմնիդ
վրայ կա՞յ մի հետք — մի վէրք, պատուոյ մի սպի: Երէ-
կի մեր փառքերի արեւէն ճակտիդ վրայ կա՞յ մի հատիկ
ճառագայթ... Իսկ այսօր — ա՛հ, դու սղծադաւան թշուա-
ռական, դու մեր վէրքերն ես հայոցում: Եւ մտածել որ
մեր հանդէպ սնուցած աակութիւնդ պիտի յանգէր ախտա-
ւոր թրքասիրութեան — իրօք որ սպանի՛չ է այս մտածումը:

Հայկակա՛ն քրտսիրութիւն — և այդ ա՛յն ժամանակ,
երբ թուրքը՝ յանձին իր երիտասարդ մատարականութեան՝
հայութեան և Հայաստանի մասին այսպէս է մտածում.

— «Դաշնա՛կ էֆէնդիներ, չէք կրնար պատմութիւնը
խեղաթիւրելով հայրենիք ստեղծել. եթէ այն համոզումն
ունիք, թէ անպատճառ օտարների չնորհիւ պիտի կարողա-
նաք պահել ձեր գոյութիւնը, չէնք չինեցէք Երեւանի
մէջ, որ թուրքական հին նահանգ մըն է և տարակոյս
մէջ, որ թուրքական հին նահանգ մըն է և տարակոյս
չունինք, թէ մօտերս պիտի ստանայ իր նախկին անունը:
Եթէ հարկ է հայրենիք մը ստեղծել ձեր երեւակացած վայ-
րին մէջ, անկէ առաջ փաստեցէք թէ՛ ձեզի կը պատկանի
ձեր կենարոնն եղող Երեւանը»: (*)

Անդրօշակ հա՛յ, չե՞ս սարսափում, տրամադիր չե՞ս
քո «սիրած» Երեւանի համար գէթ մէկ վայրկեանով մո-
ռանալ «սայլիդ վարձքը»: Ա՛հ, դարձուրելի է, դարձուրելի —
սթափումի փոխարէն ռամկավարը աւելի՛ է խորացնում իր
հոգու թրքացումը, Գիտէինք որ փողոց իջնել և աղաղա-
կել՝ «վա՛ր առէք հայկ. եռագոյնը», հոգեբանօրէն ասել է՝

(*) «Պիլիկ» — քուրբ ուսանողութեան օրգան:

պարզեցէ՛ք թուրքի դրօշը: Այս սինըքորը հաշտուել է այլևս
այն մտքին, որ դա մի օր կարող է բարձրանալ նա՛ն Երե-
ւանի վրայ. և ահա, կործէք, առ ի կանխապատրաստու-
թիւն այդ գալիքի, նա գաղութա՛յց դպրոցներում փոր-
ձում է մացնել «Բարի լոյս» (աւելի ճիշտ՝ պիտի լինէր ասել
Թրֆալոյս) դասագիրքը, յորում հայ մանուկը պիտի սովո-
րի հետեւեալ ձօնը՝ թուրք դրօշակին, թուրք հայրենիքին
և Աթաթուրք Քեմալին:

— «Ասդիկ մը նակիին՝ մանիկն անուշակ,
Երկնէն իջած է մեր դրօշակ.

Անոր սեւին անգամ կը բաւէ,

Որ բուրֆ զինուորներն առիւծներ դառնան:

Մեծ Կազին նամբան գծած է արդէն,

Յառաջ պիտի երբանք մեքն ամեն ասեմ»:

Իսկ «Պիրլիֆ»ն ասում է, որ Ղազիի ճամբան տանում
է դէպի Երեւան:

«Բարի լոյս»ն ասում է. «Հա՛յ մանուկ, հայրենիք ու-
նիս — Թուրքիան. դրօշակ ունիս — մահիկն անուշակ. մեծ
հայրիկ ունիս — Քեմա՛լն Աթաթուրք...»

Իսկ հայ նահապեհ՝ առ, նա վաղո՛ւց, վաղո՛ւց է մտնել դամ-
կալարի հոգում: Այժմ նա փորձ է անում իր նախահայ-
րերի գերեզմաններն իսկ դուրս նետել իր սրտից:

Այսպէ՛ս, եթէ ի՞նչ. Հայաստանում սովորեցնում են
հոկտեմբերիկներին ասել՝ «Լենին՛ն է հայրս», Հայաստանից
դուրս, հակադաշնակցականը իր հրախային ասում է՝ «Քե-
մա՛լն է հայրդ»: Հոգով թրքացած այդ վատը, որ երբեմն
«հայորդի» բառով շողակրասել դիտէ, փաստօրէն որոշել
է իր մանուկը լամուկի վերածել: Տեսնել ու զգալ որ ու-
րացութեան այդ դադիր դարձին յատկապէս լծուել է Բա-
րեղործական կոչւածը, որը հայ բարեպաշտ մտեւորների կո-
ղակուսով և կառկներով է ապրում... Իրօք որ երկրա-
գնդի վրայ տակաւին չապրուած զարհուրանք է:

Հակադաշնակցականի այդ հոգեւոր թրքացումը մեզ
յիշեցնում է քաղաքական գործիչ Կիրովի «Գալլը՝ առաջ-

նորդ» պատմութեան: — «Խոյը ձգնում է համոզել ոչխար-
ներին, որ իրենց առաջնորդը ընտրեն գալլը: Երբ ոչխար-
ները գալլոյթով ետ են մղում այդ առաջարկը՝ խոյը խու-
ժանաւարում է — «Լսեցէ՛ք, ես ձեզ ասացի որ գալլը ըն-
տրէք առաջնորդ. զարհուրելի ի՞նչ կայ սրանում: Խնդի-
րը դիտեցէք պատմականօրէն: Պատմութիւնն ի՞նչ է ասում
գալլի մասին. նա ասում է թէ՛ դա մի արիւնաբեր գա-
ղան է, որ ապրում է աւարով: Լա՛ւ հասկացէք, աւարո՞վ
է ապրում: Բայց ի՞նչ է աւարը. դա՛ իւրացումն է ուրի-
շի սեփականութեան: Գալլը ապրում է ուրիշի սեփակա-
նութեան իւրացումով: Սակայն, ի՞նչպէս է դրուած մեր
խնդիրը: Մենք ուզում ենք նրան դարձնել մեզ առաջնորդ:
Է՛, ասացէք, խնդրեմ, սրանից յետոյ տեղի՞ն է որեւէ վախ»:
— Բրա՛վօ, ճի՛շդ է, միաձայն մայիցին բոլոր ոչխարները՝
խորապէս յուզուած, և ընդունեցին խոյի բանաձեւը եր-
կարատե ու դրդաբան ծափերով»:

Խուժանաւարող խո՛յը — ահա՛ դամկալար մտաւորա-
կանը:

Կենսաբանօրէն անբարոյականը պատմութեան մէջ չատ-
յաճախ զեկաւարւում է այս խոյի հոգեբանութեամբ և բա-
րոյապէս տկար հօտն էլ ոչխարի պէս հետեւում է նրան:

Չարը, զօրաւոր չարը պաշտուում է: Քաղաքականօ-
րէն յիմարը միշտ էլ վայրենաւայել պաշտամունք ունի
չար ուժերեւոյթների հանդէպ: Պաշտում է, որովհետեւ
գտնում է որ զինաթափել չի կարող: Հոգեպէս կոյր է նա
և կարճալուշ: Նմանն ընդունակ է ասել իր ցեղի Աստուա-
ծը, ներկ իր դահիճին և սիրել նրան: Այսպէս է ահա հա-
կադաճնակցական սակաճի բրախիուրիւնից ծնունդ առ-
նում ազգայնական հայութեան ամօրանքի ողբերգութիւնը:
Այդ ամօրանքը խորապէս ապրելու մեջ է, սակայն, նաեւ
մեր ոյժը:

ՀԱՅ ԲՈԼՇԵՒԻԿՆԵՐ

Մեզ համար չկա՛յ սոսկական բոլ-
 լեւիզիա — կայ քրֆօբոլշեւիզիա:

Մեր դէմ գործող բոլշեւիկը մենակ չէ: Ուր խօսում է և գործում նա, այնտեղ նրա կողքին, ստուերի մէջ խօսում և գործում է թուրքը — ահա՛ թէ ի՛նչն է աւելի վըտանգաւոր և գարշելի դարձնում բոլշեւիկը մեզ համար:

Առանձին չի լուում բոլշեւիկեան հայամերձ խօսքը՝ այս՛, թս՛ւրքը, թո՛ւրքը, թո՛ւրքն է ամէն տեղ: Ուր երևում է բոլշեւիկը, ուր խօսում է նա, այնտեղ աներկուրթաբար ներկայ է թուրքը, այնտեղ շահում է թուրքը և չնօրէն ծափ տալիս: Մեզ համար չկա՛յ սոսկական բոլշեւիզիա — կայ քրֆօբոլշեւիզիա. չկա՛յ բոլշեւիկ — կայ քրֆօբոլշեւիկը:

Այդ կարմիր չարիքն այսօր յարձակողական է մասնաւորապէս Ամերիկայում, ուր դա փոխադրել է մեր դէմ սկսած պայքարի ծանրութեան կենտրոնը:

— Անտարքտիկայում դեպի անտարկտիկան — ահա՛ մենակարկառունը նրա հոգեբանութեան գծերից: Բոլշեւիկը ոչ միայն ճշմարտազանց է, այլ և ճշմարտութեան թշնամի, եթէ դա իր հաշուին չի գալիս: Նա վարպետօրէն ախրապատում է խոստանալու, սուտի, կեղծիքի արուեստին: Նրա չափ մեր աշխարհում ո՛չ ոք է կարողացել օգտագործել անասնականը մարդու մէջ: Նա գիտէ զօրահաւաքել մարդկային բոլոր տեսակի կրքերն ու ատի-

լութիւնները իր հակառակորդի դէմ: Նա չէ՛ տեսարանում, չէ՛ լուսաբանում, նա միայն յարձակում է և սեւացնում: Նա ոչ միայն չի լուսաբանում, այլ և լուսաբանուելու բողոքանք չունի:

Բոլշեւիկը — կոպիտ սյժի ախրապատութիւնը սարսափի միջոցաւ — մեր ժամանակի ամենամեծ չարիքն է, որի դէմ պայքարելն աւելի դժուար է, քան մարդկային ցեղի որեւէ թշնամու: Դա մի նոր հեթանոսութիւն է, մի խելագար վերադարձ դէպի վայրենացում և ընկերային դաշուլութիւն: Դա աշխարհ եկաւ եւ իր իշխանութիւնը սեւականացնելու նպատակով արդարացրեց լանցանքն ու լանցադոճը, և հակաբարոյական այս ակտով լինինեան փորձաքնն քաջից մարդկայնօրէն և ազգայնօրէն տկար բոլոր տարրերը և նրանց վերածեց քանդիչ սյժի: Մի հապիկ չափանիշ ունի նա — չա՛հը, նիւթական չա՛հը: Տակախիկ մի հիմնական սկզբունք — հակառակորդը մեղադրել այն վատութիւնների մէջ, որոնք ինքն է կատարում: Թրքա-տիպ ջարդարար է. զանգուածօրէն մարդիկ է ոչնչացնում և իր հակառակորդներին փակցնում «ճարագործ» ամականը: Զինակցում է թուրքին, և Դաշնակցութիւնը հռչակում ֆաշական: Հոգի է տալիս Իտալիայ և Գերմանիայ հետ բանկամանալու համար, և մեղ անուանում է Մուսոլլինիի և Հիթլերի դաշնակից: Սուան ու կեղծիքը ոչ թէ պայքարի սոսկական զէնքեր են նրա համար, այլ նրա երկրորդ բնաւորութիւնը: Անմահ քարոզիչ է և լրտես, հաւասարապէ՛ս: Իր նպատակների համար նա օգտագործում է իր կինը, կրկնան անգամ: Լրտես է ոչ քե արհեստով, այլ հոգով: Իր անասնական հառաչառութիւնը նրան դարձրել է անխորողական: Այդ է պատճառը, որ նա լրտեսում է իր մօրը, հօրը, քրոջ: Սատանայօրէն վճռական է, որովհետեւ փոխվրէժի սարսափն ունի, որովհետեւ քաջ գիտէ որ բոլշեւիկի պարտութեան դէպքում կը վստահուի ոչ թէ իր ընկերային գերքը միայն, այլ և իր ֆիզիքական գոյութիւնը: Ընդհանուր կամ չնորհօքն Լինինի հայազգի բոլ-

չեւիկներ, սրունք իրար հանդիպելիս հոսմէական աւգուրներ չանալիս դժուարանում են չծիծաղել միմեանց վրայ: Բոլոր հայ բուլչեւիկները իրենց ստանալ լինելու գիտակցութիւնն ունեն: Մեր կարմիր կարապետները համար չկայ քաղաքական բուլչեւիզմ: Երանց դաւանածը հոգեւոր կարգի բուլչեւիզմ է: Հայաստանից դուրս սփռուքի մէջ գործող մեծամասնականների հարիւրին հարիւրը այդ ախպի արտանդկարներն են: Բայց և այնպէս ձեռացնում են թէ նպատակագիտակ բուլչեւիկ են:

«Թող չլինի՝ Փրանսան, միայն թէ՝ հանրապետութիւն ունենանք»՝ ասում էին ֆրանսական ժողովրդի քաղաքական սրույ տարրերը, Նապոլէոն Գ. ի մահից յետոյ: Իրենց գործով նոյնն են ասում և՛ ամերիկահայ բուլչեւիկները — «Հայաստանը կարող է ե՛ւ չլինել, միայն քե բուլչեւիզմ ունենանք»: Դրանք էապէս ո՛չ խորհրդային Հայաստանն են սիրում, ոչ էլ Հայաստանի ժողովուրդը, այլ՝ խորհրդային իրաւակարգը, միայն իրաւակարգը:

Բուլչեւիկի համար կեանքը դատակարգային կռիւ է, պատերա՛զմ, իսկ պատերազմում ամէն ինչ թողնաւորել է: Այդ պայքարում նա ճանաչում է մի հատիկ օրէնք — օրէնքը կապիտ ոյժի, եթէ ինքը զօրաւոր է՝ օրէնքը ըստ ստորութեան, ուր և երբ ինքը ակար է: Նա դէմ է տարրական մարդկայնութեան, սադիստ է և իր անգթութիւններով ձգտում է անարեկել իր հակառակորդը: Ահաբեկիչ է. ըստ նրա՝ անարեկելութիւնը բնական մի երեւոյթ է, քաղաքական մի պահանջ՝ պայքարում: Ահա՛ թէ ի՞նչով է բացատրւում նրա հագեցութիւնը թուրքին: Այգալիսին լինելով հանդերձ, բուլչեւիկը ճիշդ-խառնէն դատաւարտում է անհատական անարեկելութիւնը և նոյնիսկ բարոյախօս է դառնում, երբ դա գործադրւում է ի՛ր դէմ: Նա օգտւում է կեղծ բարոյական դայրոյթից իրեն քաղաքական կամ մարտական տաքտիքային միջոց: Օրինակ, մազաբծի սառնաւորութեամբ նա տասնեակ հազարաւոր կղերականների կեանքը հնձեց, իսկ մի ինչ սր Դուրեանի համար անագին աղմուկ հանեց:

Յաճախ լուրջ զաւեշանք է խաղում, ա՛յն իմաստով՝ որ իբր թէ կարեւորութիւն է տալիս հանրային կարծիքին և այդ անում է ոչ թէ նորածինի պէս անմեղ երեւալու մասք, այլ իր ճիւղաղութիւնը չմասնակող համար: Նրա համար պայքարում չկա՛յ մեղաւոր և անմեղ, կայ զօրաւորը և ակարը, չկա՛յ բարոյական և անբարոյական, կայ յաղթական և պարտաւոր: Նա բարոյական բաւարարութիւն չի փնտռում ո՛չ պայքարում, ոչ էլ բարեկամութեան մէջ, այլ իրական շահեր, միա՛յն շահեր: Մասնաւորապէս մեր գաղութներում, ուր բուլչեւիզմը այնքան էլ ցանկալի ապարանք չէ տիրապետող ժողովուրդների համար, հայ բուլչեւիկը ծնունդ է տուել հագեցանական մի նոր արեւստի: Ծանօթ միջատների պէս նա գիտէ ընդունել գոյնը ա՛մէն միջավայրի: Նա սովորական ծագեալ չէ, այլ նմանակեղծ (սիմուլեանա): Նա չի բաւարարւում արտաքին գոյնով, այլ եւ ձգտում է նմանուել ուրիշին, անգամ իր քրոնամուկ, երբ այդ հարկն է պահանջում: Նա յաճախ մեղ ներկայացնում է օտար իշխանութիւններին՝ իբր բուլչեւիկ, իսկ իրեն՝ ազգայնական հայ: Իր շրջապատը մոլորեցնելու նըպատակով, նա գործի է դնում իր խաբուսիկ ոյժերը, ճիշդ այնպէս, ինչպէս նեղն ընկած կատուն, որ իր փքու՛մով և փշաքաղումով ճիգ է անում իրեն աւելի մեծ և զօրաւոր ներկայացնելու, քան թէ է: Նա բռնուած է և՛ բարաւոր ներկայացնելու, քան թէ է: Նա բռնուած է և՛ նաւոր սաղիզմով: Խօսքի Ռօբեսպիէն է. ոմբային լիզուունի. նրան յաճախ յաջողւում է քողարկել իր ակարութիւնները իր խօսքի գոռութեամբ:

— «Հայաստանը՝ անտանտի փոքրիկ չնիկը պիտի խողովուրի, փոշիացուրի մէջտեղից»՝ գրում էր Բաքուի հայաստա «Կոմունիս», թիւթը, 1920-ին, ա՛յն օրերին, երբ բուլչեւիկները ճիգ էին անում Հայաստանի վրայով միանալու քիմալական Թուրքիոյ: Այսպէ՛ս են խօսում հայ բուլչեւիկները: Խօսքի գոռութիւնը յատուկ է բոլոր բուլչեւիկներին, ամենամեծէն մինչեւ ամէնէն աննշանը:

Իրենց ոչնչութիւնը քողարկելու համար նրանք ան-

վերջ խօսում են «Մեծն Ռուսաստանից»։ Դոնիակ և յօշոտուած Հայաստանի դրութիւնից, հայ ժողովրդի կոտորակային ցրուածութիւնից, երկրի աղգաբնակչութեան աննշան թուից ցնցուելու փոխարէն՝ նրանք սուտ խենթիւր են ձեւանում և իրենց «աշխարհի մէկ վիցերորդականի աէրը», 160 միլիոննոց հսկայի յաղթական և երջանիկ անդամն են համարում. ճիշդ այնպէս, ինչպէս մի ժամանակ սակաւթիւ մօտէնեղբօցիները ասում էին իրենց մասին՝ — «Մենք և ուսները 160 միլիոն ենք»։

Ինչ զաւեշտախառն սղբերգութիւն — չղթյալապ և ծուռտուած Հայաստանի վեճակը հայ կարմիրներին թւում է յաղթանակի երգ։ Սրանք չեն նմանում այն խենթին, որ մի օր Նիւ Եսքրի մէջ փորձում էր ոչնչացնել Ազատութեան արձանը, աղաղակելով՝ «Կեցցէ՛ ազատութիւնը»։ Միևնոյն ճիւղն է սեմնում հայ բուլիւիկների այն պնդումի մէջ թէ՛ թուրքը իրենց զինակիցն է։ Նրանք գիտեն որ թուրքը ոռոսի զինակիցն է և ոչ թէ Հայաստանի։ Նրանք ծանօթ են Կարսի հայաստանի դաշնագրի գաղտնի կէսերին — Հայաստանը մասնացում եւ նկուճ պահելու Մուկուլայի յանձնառութեան։ Նրանք գիտեն որ ամէն թուրքի մէջ նրեանի նկատմամբ կայ այն զգացումը, ինչ որ կայ Վանի, Մուշի, Կարնոյ և Կարսի մասին։ Գիտեն, ճանաչում են թուրքը, բայց, ներքին ձակատում իրենց ոչնչութիւնը քողարկելու համար, հպարտանում են թուրքի հառնեցած իրենց երեւակայական բարեկամութեամբ։ Նոյն նպատակով նրանք իրենց զինակից են համարում ցեղերի և աղգերի բոլոր տեսակի հակազգայնական տարրերին և, աղգայնական հայութեան դէմ պայքարելիս՝ ասպարէզ են քաշում սևամորթին և ձերմակամորթին անխորաբար՝ ցոյց տալու համար, որ մենակ չեն։ Մինչ աղգայնական հայութիւնը իրեն թոյլ չի տալիս անդամ մտածել թէ, կարելի է օգտուել օտարացեղ աղգայնական տարրերից կամ իշխանութիւններից։ Ես ճանաչեցի ամերիկահայ բուլիւիկմաւ բուլիւիկը։ Նրանց բոլոր ժողովները աղքատ են ծիծաղ

չարժելու աստիճան՝ թէ՛ թուապէս և թէ գաղափարական տարողութեամբ։ Սակայն, իրենց խեղճութիւնը քողարկելու համար, նրանք իրենց ժողովները բաց են անում «ընկ. Ստալինի պատուոյ նախադահութեամբ»։ Թուապէս մի բան երեւալու համար, նրանք իրենց ժողովներին բերում են օտարազգի ներկայացուցչութիւններ, կազմում են թխովի հեռադիրներ և կիսագոյ կամ բոլորովին անգոյ կազմակերպութիւնների անունից՝ ծափաղջոյններ ուղարկում Մոսկուա, Թիֆլիս, Երևան։

Ձեր հարցումին թէ՛ ինչո՞ւ չեն գնում իրենց երազած դրախտը, պատասխանում են՝ «Մենք մնում ենք այստեղ համաշխարհային յեղափոխութեան համար պրոպագանդ մըղելու»։ Հակառակ իրենց այս մանեակային մեծամտութեան, զգուշիօրէն երկչոտ են։ Հարիւրից մէկը չէք գտնի, որ դատարանում խոստովանի իր բուլիւիկ լինելը։ Նոյնը՝ նաև աղգայնական հայի ներկայութեան։ Սրանց համար չէ Կաշուտի պատուիրանը — «Մի՛ դրիր և մի՛ խօսիր չնսկացած դրանքի մասին»։ Ամէն բանի մասին անգիտաբար խօսելու մէջ իրենց տգիտութիւնը սքողելու նպատակով, նրանք աւելի ժխտում են քան պատշաճ։ Այդպէս են վարում, որովհետեւ ժխտելիս հարկադրուած չեն գիտութեան կամ տրամաբանութեան դիմելու։ Իրենց ժխտականութիւնը հետեւանք է նախ իրենց բարոյական քանդուածութեան, ապա իրենց մեքի աղբասութեան։ Չկա՛յ Աստուած, բարոյականութիւն չկա՛յ, աղգութիւն չկա՛յ... չկա՛յ — ինչո՞ւ չժխտել այդ ամէնը, երբ այնքան հեշտ է դա։ Հայնոյն բոլոր տեսակի աղգային արժէքներն ու սրբութիւնները — բէ՛լ ու անցնել — հակազգայնական հայն այսպէ՛ս է հասկացել բուլիւիկմը։ Նա հոգեւոր վանդալ է — կոխում է և անցնում բոլոր սրբութիւնների վրայից և չնաբար բացազանչում. «Ինձնից յետոյ՝ ջրհղի՛ղ»։ Ա՛յս է հայ մարդու դաւանած բուլիւիկմը։

Պողոս առաքեալի խօսքը՝ գողցուած և յաճախ դործածուած Լինինից թէ՛ նա որ չի աշխատում, պէտք չէ՛ որ

ուստէ, հայ բուլշևիկի համար չէ առուած: Մասնաւորապէս Ամերիկայում նրանք չեն աշխատում, բայց ուսում են, և այն էլ ինչպէ՛ս: Հայութեան ամէնամահաշխատ, ամենածոյլ տարրը Ամերիկայում հայ բուլշևիկն է, որ ապրում է նահանգի նպաստով կամ մութ միջոցներով: Ի դուր է Մաձ-ձինին պնդում թէ՛ մարդս միայն ստամոքս չէ, այլ և գլուխ, սիրտ, հոգի: Հայ բուլշևիկը մարդկային ամբողջ կեանքը վաղուց է վերածել ստամոքսի: Ամերիկայում յաճախ չգիտէի ինքնապաշտ հետ ողբա՞լ թէ՛ Մօնտէսքլոյի հետ զոռել, երբ ինձ պատմում էին, թէ Հայաստանից վերադարձած ոմն Մարտիրոսեան՝ բնակից հացի մի կտոր է ցոյց տալիս միամիտներին հաւատացնելու թէ՛ խորհրդա-յին Հայաստանն էլ հաց ունի, թէ «կարմիր հայը» նուազ չափով աւաղ ունի և աւելի համով է, քան էր «Գաշնակ-ցութեան սև հացը»: «Շատերն ասում են թէ՛ Հայաստանում հաց չկայ, հացի այս կտորը այնտեղից եմ բերել»... Այս հրէշը չէր հասկանում, որ առանց ուզելու՝ խորհրդային Հայաստանի թշուառութիւնն է մասնում: Այո՛, Հայաստանի ողբերգութիւնը հէնց նրանում է, որ զանազան Մա-րտիրոսեաններին յանձնարարւում է ապացուցանել թէ՛ մեր դժբախտ հայրենիքումն էլ մարդիկ հաց են ուտում:

Վերջին տարիները՝ ամերիկահայ բուլշևիկները մի բանի մէջ մասնագիտացան — խօսքի եւ գործի անպարարութեան: Իբրեւ թէ մարդ են ուղարկում Հայաստան, իբրեւ թէ մարդ են բերում այնտեղից. հանրօրէն անձանօթ, ա-նանուն մէկը տեղափոխւում է Բալիֆօրնիա, մէկ ուրիշը գալիս Ֆրանսայից — ահա՛ նմանները հռչակւում են Հա-յաստանից նոր վերադարձածներ և ժողովուրդը ժողովի են կանչում՝ լսելու խորհրդային հայրենիքի բարեկամ լին: Մանր հասարակական աճապարարութիւնների այս միթոզը անհրաժեշտ է դարձել այն պատճառով, որ բուլշևիկները փորձով համոզուել են այլևս թէ՛ իրենց խօսքը զանգուածների վը-րայ ազդեցութիւն չունի: Նրանք զարգացրել են նաև զգա-ցումների չափաւորութեան արուեստը. սիրում են անվերջ ճա-

ռել ներգաղթից, չնայած որ գիտեն թէ ազգահաւաքումը անհնար է, թէկուզ ոռոտութեւրք դաշինքի համաձայն (այն է՛ չզօրացնել Արարատեան Հայաստանը): Թուրքն էլ լը-սում է այդ մասին, բայց չի ջղայնանում, որովհետեւ գի-տէ որ ներգաղթի ամբողջ աղմուկը ըստ ետեւան փաղափա-կան շանգալ է: Ընդհակառակը, Քեմալը պատճառներ ունի երախտապարտ մնալու հայ բուլշևիկներին, որոնք Հայաս-տանի խեղանկարային շինարարութեամբ — Նոր Տիգրա-նակերտ, Նոր Սեբաստիա, Նոր Խարբերդ, Նոր Արաբկիր, Նոր Մալաթիա — ձգտում են հայութեան մոռացնել տալ իր յաւիտենական հայրենիքը, նրան հաշտեցնելով արեւ-մտեան Հայաստանը ընդմիշտ թուրքին թողնելու մտքին: Քաղաքական այս կաւաւորութեանց նիւթապէս օգտւում է ինքը՝ հայ բուլշևիկը, կողոպտելով հայ միամիտ տարրերը, որոնք զո՛հ են դառնում իրենց խղճալի հայրենասիրու-թեան, տոռնց գիտակցելու, որ Խարբերդից հրաժարուելը եւ Նոր Խարբերդով խանդավառուելը ոչ քե հայրենասիրութիւն չէ, այլ եւ հայրենադաւութիւն, ոչ քե գիտակցուած հայրե-նաւիճութիւն չէ, այլ կոյր հայրենաբանութիւն: Իր գաղա-փարախօսական ակարութեամբ պայմանաւորուած զգա-ցումների այդօրինակ չահագործումով, իրօք որ, հայ բուլ-շևիկը ագէտ տարրերի վրայ թողնում է հայ ազգի ապա-գայով մտահոգութեան տպաւորութիւն, չնայած որ «Բան-ուոր» թերթը առիթ չի փախցնում կրկնելու՝ — «Մենք ազգ չենք խաղցնիր. ազգը վաղուց ենք դուրս նետած խորհրդ-դային Հայաստանէն»:

Կը բաւէ՛ ամփոփի՛նք մեր խօսքը:

Խորհրդային իշխանութեան կողմից ազգայնական հա-յութեան դէմ տարուող պայքարի առաջադրութիւններն են՝

ա) Ազգայնական դեկավարութեան սեւացում — հա-յութեան՝ դէպի Գաշնակցութիւնը ունեցած հաւատքը ակա-րացնելու նպատակով:

բ) Գաղութնաշայտութեան ամբոխացում՝ իր քաղաքա-կան սրտորդութիւնը հեշտացնելու համար:

Այսքանը՝ գաղութահայ ներքին կիանքում:

Իսկ համարելիս հիման չափանիշով, խորհրդային իշխանութիւնը — իբր բարձր քաղաքականութեան առաջադրութիւններ — ճշմունք է՝ գաղութահայութեան ամբողջական նախնական հոգեպէս նուանել երկրի հայութիւնը:

Երկրորդ՝ օգտուելով մեր ցրտածութեան հանդամանքից, որին այնքան կարեւորութիւն է առելիս Մոսկուան, նա ուղում է սփռուքի հայութիւնը վերածել միջազգային բոլշևիկական գործակալութեան, լծելով նրան իր լրտեսութեան և պրոպագանդի կառքին:

Առ այդ՝ նա առայժմ, իբր գործունէութեան մեթոդ, որդեգրել է հայկական ներքին ակառօքիւնը ցցել մեր ցեղի դէմ: Այժմ նա նկրտում է պարբերական հրձիգութեամբ լարուած սլանիլ հայկական ներքին բարեւոյնը, պառակտումը հասցնել անկամբջիւղի անդունդի խորութեան, և այսպիսով, ազգայնական հայութիւնը գրկել իր ոյժերը արտաքին նախնական վրայ կենտրոնացնելու կարելիութիւնից:

V

ՅԵՂՈՒՐԱՑ ՀԱՅՈՒՅԻՆ

— «Մի ուղիւ աշուհի ցեղի մէջ — ասում է Պարթիժնիկ — երկու հակառակորդներ բռնուած են վէճի: Կատաղած, նրանք սկսել են հարուածներ փոխանակել: Բայց ահա՛ մի հերարձակ կին նետում է նրանց միջև և բաժանում նրանց: Դա մէկի կինն է, միւսի՝ քոյրը: Նրա աչքերը բոցեր են արձակում. ձայնը հնչում հրամայողաբար: Դա աղաղակում է, հեւալով և ընդհատ խօսքերով հասկացնում, թէ անտառում տեսել է ցեղի նահապետին, թէ իրեն յայտնուել է երբեմնի յաղթական ուղիւիկը:

«Դա չի՛ ուղում — ասում է կինը — որ երկու ուղիւ միկ հղբայրների կողմէն իրար հետ դա պահանջում է, որ հղբայրները միանան ընդհանուր թշնամու դէմ: Մեծ նահապետի ուրուականն ինձ առաջ այդ ամէնը — աղաղակում է վայրացած կինը: Ինքն ինձ առաջ, ես տեսայ նրան»: Եւ դա հաւատում է իր տառնին. համոզուած՝ դա համոզում է կողմի բռնութեան: Յուզուած և կարծէք մի անդամադրիկի սլոխի սանձահարուած՝ հայտուած հակառակորդները ձեռք են մեկնում իրար»:

Ահա թէ ի՞նչ կը սպասէինք հայ կնոջից:

Այս աղնուական դերը կը սպասուէր ամէն հայ կնոջից, բայց, աւա՛ղ, տնայրերն եկան հաստատուելու, թէ կան կանայք, որոնք հակադաշնակցական իրենց ամուսինների չափ քանդուած են հոգով:

Հակազգայնական հայութեան հոգեկախտաւոր կիանքի ամենատխուր և միաժամանակ նողկալի կողմը՝ դա սպազ-

գայնացած հայ կնոջ երեւալն է պայքարի կրկնում: Նա փողոց իջաւ, փողոցայնացաւ և այժմ տիղմի մէջ է: Ճշմարիտ հայը չի կարող չգալարուել ամօթից և ցաւից այդ կանացի հրէջի արարքները տեսնելիս: Նա երեւաց փողոցում այլացեղ տակաւնքների հետ՝ իր ազգային սրբութիւնները հայհոյելիս: Նա երեւաց դատարանում՝ իբր վարձկան վրկայ՝ ինը հայ մարդկանց կեանքի թիւը կտրել տալու նւ պատակով: Նա մասնակցեց ցոյցերի՝ իր այլասերած էութեան բովանդակ զգուշութեամբ՝ առարկայ օտարների ծաղրին: Նա ասպարէզ իջաւ կատարելապէս կապկացած, երբ իր կեղծ սուգը ցուցադրելու նպատակով սեւեր էր հագել և մէջքը չուան անցկացրել, երբ առնէ առն ընկած ըստորագրութիւններ էր հաւաքում, բողոքի ժողովներ հրաւիրում, ուրացողի պատկերը ծախում, ազգայնական տըղամարդկանց հայհոյութիւններ ուղղում, երբ իր երկխոյսին «դրօշակն ու դաշնակը» հայհոյել էր սովորեցնում:

Ես տեսայ նրան իր ընկածութեան մէջ և յիշեցի հոռմէական զօրավար Անտոնիոսի կիւնը՝ Յո՛ւլլիան, որ իր վրէժխնդրական մոլուցքի մէջ՝ ասեղով գլխատուած Կիկիրոնի լիզուռն էր ծակոտում: Յիշեցի չիքսպիբեան տիպերից լէյդի Մակըհարը, որ մտադործի պաղութեամբ՝ դաշոյնը խրել էր սալիս քնած իր զոհի մարմնի մէջ: Յիշեցի Լիբարձայի դուստրը՝ գիշատիչ, անհոգի, ևօսէր: Վալտերսկոտի հերոսուհին՝ լէյդի Աչտոնը՝ ամբողջապէս տգիտանք և չարութիւն: Վերջապէս՝ Տոլստոյի հերոսուհին՝ Գոլովինա՛ն — լրբնի, դատարկապարտ, հաճոյապաշտ: Իր զազրելիութեամբ, ստկայն, այս բոլոր տիպերին գերազանցում է ամերիկահայ ցեղուրաց կիւնը:

Մանօթ դատաւարութեան օրերին՝ դատարանում և դատարանի դրան՝ ամէն օր, առաւօտեան, կտրելի էր տեսնել մի խումբ վճուկատիպ կանանց, որոնք յիշեցնում էին Բրօքէն լիւր, որի վրայ, ըստ գերմանական աւանդութեան, Մայիս մէկի գիշերը հաւաքւում էին բոլոր վրհակները և պար բռնում Մէֆիստոֆէլի շուրջը: Նրանք հա-

ւաքւում էին այս կամ այն մարդու բախտի թիւը կտրելու: Նիւ Նորքի փողոցներն ընկած այդ կանայք յիշեցնում էին Գորգոնաներին — յունական դիցաբանութեան մէջ դժոխքի սարսափները մարմնացնող քոյրերին — որոնք մազերի փոխարէն իրենց գլխին իրար պլլուած օձեր էին կրում: Եւ դա ճիշդ է, իդէալապէ՛ս ճիշդ: Եղաւ ժամանակ, երբ փողոցներում ազգայնական հայ մարդը առանց հայհոյութեան սրանց մօտից չէր կարող անցնել: Կորցրած կնոջական ամօթխածութիւնը՝ սրանք դարձել էին սղծախօս և սղծազործ: Օգտուելով ամերիկեան օրէնքից, որ կնոջ գերակշիռ դերք է տալիս, կնամարդ ռամկավարի վախկոտութիւնը մարտի ասպարէզը յանձնեց իր կնոջ, և վերջինը փուլուեց հոգեպէս և փռուեց ամերիկահայ իրականութեան մէջ իբր շղթայադերձուած ապականութիւն: Նա սարսափով կաքշուեց միայն այն ժամանակ, երբ ազգայնական տղամարդը ստիպուած սրռից այս ընկածների լրբութիւնը պատժել չկացած երկաթի խարանով:

Այդ օրերին էր, երբ Ամերիկայի ազգայնական հայութիւնը յղացաւ վասուքեան մի միւզիկ գաղափարը, ուր պիտի հաւաքէր անկման այդ շրջանի յիշատակները — հոգով այլազգիացած աղամարդկանց ու կանանց անուաներ, պատկերներ, աղանդաբան թուցիկներ, անստորագիր նամակներ, պատուում և անարգութեամբ ևռագոյններ, իբր այլասերուած հոգու վաւերագրեր՝ հեռախօսային հայհոյանքների և անէծքների յուշեր, սուտ վկայութեանց, դաւադրութեան, լրտեսութեան դէպքերի և անթիւ սեւ արարքների նկարագրութիւններ ևն, ևն...

Թող կարդա՛ն սրանք զարհուրանքով գալոց սերունդները, որպէսզի աւելի խորօքէն տալին հայ ցեղի գողգոթան, որպէսզի անազատ վիճակի վիժած սոսկումները վերջիչիւով, նրանք իրենց դոյութեան խորհուրդը խտացնեն սոստուածային այն բառի մէջ, որ կոչւում է ազատութիւն:

ԴՈՒՐԵԱՆԸ ԴՈՒՐԵԱՆԻ ԴԵՍ

„J'accuse“:

Զօլա

Երբ մէկը թշնամանում է մէկին՝ դա հասկանալի է: Բայց, երբ ժողովրդի մի մասը չի բաւականանում օրէնքի նախատեսած խստութիւններով, այլ հաւաքում է մի քանի տասնեակ հազար ստորագրութիւններ, ծախու է հանում մեռածի մօրուքի թիւերը, օգտւում է թրքատիպ դուր-գաւաճառի գրպանից, թրքախօս տականքների լուսանկարից, օտարացի խաժամութից, մութ աղբիւրներից՝ թրքական թէ բոլշեւիկական, գաղութից գաղութ ցուցադրում է սպանեալի լէշի պատկերը՝ դրամ և բողոքի հեռագիրներ մուրալով, երբ դարկում է բոլո՛ւր դռները՝ օտար թերթերի, հեկտեցիներ, համայնքների ևն., երբ մեռած Դիւնուդի արժէքը յաջօ օտարների բարձրացնելու նպատակով շահագործում է անդա՛մ լուսապսակ եղիչէ Դուբեան Պատրիարքի անունը — սրա գործերն ամերիկեան մամուլում նրան վերադրելով, երբ հոգեւոր ճիւղութեան բոլոր կերպերը, մարդկային ցած հոգու բոլոր հնարամտութիւնները փորձում է մոխրացած տեսնելու երկու ընտիր հայորդիներ — ա՛հ, այս բոլորն, իրօք որ, անմարդկային է, անըմբռնելի:

Այս կեղծ մոլեռանդութիւնը, իբր ախտաբանական երեւոյթ, յիշեցնում է իսլամ խուժանավարներին, որոնք մեռած մի հաւատացեալի դիակը ծակատում էին դաշոյնի

հարուածներով և ցուցադրում իբր քրիստոնեաներից ըստ պանուած մահմեդական, սղբում, լալիս, ոռնում, աղաղակում՝ մինչև որ յաջողէին ստիստական հոգեկիճակ, ոճրային պսիխոզ ստեղծել իսլամ ագէս ամբոխի մէջ — կոտորած և թալան առաջացնելու նպատակով: Բոլո՛ւր դէպքերում, երբ առաջնորդը անազնիւ խուժանավար է և ամբոխը խաւարամիտ՝ մասնակի մի պատահար դառնում է առիթ հանրային կրքերի բարբոքումի, հոգեւոր ընդհանուր համաճարակի:

Մոլեռանդութիւն արուեստաւորելու առիթը ամերիկահայ տականքի համար հանդիսացաւ խորհրդաւոր սպանութիւնը մի կղերականի, որ ախուր հեռքեր էր թողել Բուլգարիայում, Զմիւռնիայում, Մանչեսթրում, որ Ամերիկայում գործիք դարձած հակահայ մութ սարքերի ձեռքը, ամէն ինչ արեց եկեղեցու միջոցաւ կիսել, բաժանել հայ եկեղեցին, որի մէջ սպառնաւ էր Յիսուսի շունչը և ամէն ինչ անդի տուած հայութիւնը կոսորակելու, ներքուստ փլուզման ենթարկելու բոլշեւիկեան քաղաքականութեան: Այդ վեղարաւոր գործակալի ներքին մարդը ցոյց աւելու համար՝ նախ խօսեցնել տանք իրեն, նախ լուսինք ի՛ր ինքնամերկացման վկայութիւնը:

«Տարեւ», կրօնական տարեցոյցի մէջ(*) գրած «Հայ եկեղեցւոյ փոթորկայոյզ գիշերը» իր յօդուածում, Դուբեանը տեսնում է. — «Հայ եկեղեցին ստուգիւ կ'անցրեն մերկայոյզ օրջան մը Հայ հորհրդային Հանրապետութեան սահմանադրութեան այն օրէնքին գործադրութեան հետեւանօք, որով եկեղեցական եւ կրօնական բոլոր հաստատութիւններն ու շէնքերն պետականացուեցան: Այս պարագան Հայ եկեղեցւոյ համար նգնաժամ մըն է ինչ ինչ տեսակեցնելով»: Նա ընդունում է, որ «ճգնաժամ» կայ, բայց, իբր բոլշեւիզան, փոխանակ հայ եկեղեցու առդնապը ուղիղ կերպով ներկայացնելու՝ ճգնում է մոլորանք ստեղծել: Որպէս թէ

(*) Ե-րդ տարի, 1929 թ. Հալեպ - Սուրիա:

կղածը բռնադբաւում և կողոպուտ չէ, այլ պետականացում: Որպէս թէ չգիտէ, թէ եկեղեցու պետականացում նշանակում է՝ առանձնաշնորհումներ տալ, ինչպէս Տրդատի օրով, երբ հայ եկեղեցին պետականացաւ, և ոչ թէ իրաւազրկուեց: Իբր թէ «Հայ Խորհրդային Հանրապետութեան սահմանադրութեան» տրամադրութեամբ կղած է այն, երբ աշխարհը գիտէ, որ գոյութիւն չունի «Հայ Խորհրդային սահմանադրութիւն», որ կղածը համախորհրդային օրէնքն է, որով կառավարւում է և՛ Երևանը, որը, իբր մասնիկը Խ. Միութեան և ո՛չ թէ իբր ինքնավար հանրապետութիւն, չի կարող իր մասնաւոր սահմանադրութիւնն ունենալ: Նա այս կեղծիքն անում է կանխելու ժողովրդական զայրոյթը՝ մասձեկով, որ գաղութահայերը առանձնապէս խռովուելու հիմք չեն ստանալ, որովհետեւ հայ եկեղեցին դրաւում է ո՛չ թէ բռնադբաւութեամբ, այլ «Հայ Խորհրդային սահմանադրութեան» օրէնքով: Բայց լսենք խ. իշխանութեան հակակրօնական այդ քայլն արդարացնող հետեւեալ յիմարութիւնը. — «Պետութիւնը իր ձեռքը եկեղեցիի շէնքերուն վրայ դնելով չի քե բուն եկեղեցիին ոգին իր նաւկերուն մէջ խեղդած կ'ըլլայ, ինչպէս կը կարծեն ոմանք, այլ այդ գործադրութեամբ մեծապէս նպաստած կ'ըլլայ նեմատապէս կենդանի եւ ժողովրդական եկեղեցւոյ մը վերաշինութեան: Եկեղեցւոյ շէնքերը պետականացուելով բուն եկեղեցին զբաւում չի նկատուիր: Եկեղեցի բռնադբաւ շէնք չի, եկեղեցին ժողովուրդին ոգին է... եւ այս ոգին այնքան կը զօրանայ, որքան նիւթական կապանքներ կ'ազատի»...

Նա այստեղ ցոյց է տալիս թէ՛ իր բաղիկութիւնը, թէ՛ բռնադբաւութիւնը: Դուրեանը ագէտ է ձեւանում և իբր թէ չի հասկանում, որ եկեղեցիները չէնքերը գրաւելը պետականացում չէ, այլ բռնադբաւում, կողոպուտ: Նա իբր թէ չգիտէ, որ խ. իշխանութիւնը եկեղեցին չի պետականացնում, այլ սպանում. իբր թէ չգիտէ որ նա անասուն է, անկրօն: Ամէնից եղկելին, սակայն, այն է, որ

վերաբաւոր այս չարագործը իդէալիզմ կեղծելով՝ ընկնում է բուհնիական բանդագութեան մէջ: Նա եկեղեցու փրկութիւնը տեսնում է նրա նիւթական կործանումի մէջ և խուժանավարում «ոգին այնքան կը զօրանայ, որքան նիւթական կապանքներն կ'ազատի ու նիւթական կապանքներն ազատուելու փրկարար միջոց մըն է եկեղեցւոյ պետականացումը»: Սա՛ է «ճշմարտապէս կենդանի և ժողովրդական» եկեղեցին, երբ Դուրեանի տարփողած «պետականացում»ը տեսիլ է բռնադբաւ կողոպուտ: Նշանակում է, որ հայ եկեղեցին մինչև այսօր ո՛չ «ճշմարտապէս կենդանի» կղած է, ոչ էլ «ժողովրդական», այսինքն՝ օրինակ, Մեծն Ներսէսը, որ հայ եկեղեցու նիւթական բարօրութիւնը նախանշելի գրութեան հասցրեց, կամ Խրիստիանը, որ հայ եկեղեցունիւթական հարստութիւնը փրկելու համար ուսն գիշատիչ կառավարութեան դէմ մաքառեց՝ նիւթական կապանքներին կաշկանդուած անդօր ոգիներ էին կամ քրիստոնէապէս անկենդան և մարդկօրէն հակաժողովրդական եկեղեցականներ: Ըստ այսմ՝ բուհնիների խօսքը, թէ բուրքերի կոտորածով հալոց հոգիներն ազատեցին մարմնական եւ նիւթական կապանքներից՝ Դուրեանի սրտին խօսող մի ճշմարտութիւն է: Այդ դէպքում, ինչո՞ւ երախտապարտ չմնալ թուրքին, որ՝ օրինակ, թուրքաց Հայաստանի վանքերն ու եկեղեցիները հիմնադատակ կործանելով, հայ եկեղեցին ազատեց «նիւթական կապանքներից», և հայութիւնը ջարդելով՝ դարձրեց «ճշմարտապէս կենդանի ժողովուրդ»: Զկայ աշխարհում աւելի զաղբիլի արարք, քան մարդկային ճակատագրի գրքի եղծումն ու սղծումը: Դուրեանը Աւետարանի եղծանիչն է եւ հայ պատմութեան պղծիչը: Դուրեանը երախտապարտ է տաճիկներին, Դուրեանը բռնադբաւութեան պաշտպանն է: Դուրեանը նրանց գործիքն է: Դուրեանը հայ եկեղեցու և նրա նախատեղիների թշնամին է:

Անհոգի դաւաճանի յատկանշական գծերից մէկն էլ ինքնահակասումն է: Լսենք հիմա, թէ ի՞նչ է տեսնում

մինչև այժմ «Եկեղեցեաց պատականացում»ը փրկարար միջոց համարող այս տղետը, ընդամենը հրեք պարբերութիւնից յետոյ. — Նախ՝ պէտք է գիտնանք որ Յիսուս առաջինը եղաւ Եկեղեցին պետութեան գաղտնիքը, երբ ըսաւ, «սուք գկայսերն կայսեր եւ զԱստուծոյն Աստուծոյն»: Այսպէ՛ս, Յիսուսը «զատորոշեց» Եկեղեցին պատութիւնից եւ ըստ Դուրեանի՝ լա՛ւ արեց: Բռնաւորները պատականացուցին եկեղեցին եւ ըստ Դուրեանի՝ փրկեցին նրան: Յիսուսը կայսրի բաժինը տալիս է կայսրի, Աստու բաժինը՝ Աստու: Դուրեանն այդ արդար է համարում. բռնաւորները կայսրի բաժինը ուտելուց յետոյ, խլում են նաեւ Աստու բաժինը: Դուրեանն ա՛յդ էլ արդար է համարում: Տեսէ՛ք թէ խղճմանքի անմաքութիւնն ինչպէ՛ս է պատժում, ծիծաղելի դարձնում ակար էակին: Դուրեանը թէ՛ Յիսուսի զատորոշումն է ընդունում, թէ՛ բռնաւորների պատականացումը, թէ՛ նրա «ո՛չ»ը, թէ՛ սրա «այո՛»ն, թէ՛ Աւետարանը, թէ՛ բռնաւորի հան դեկրետը: Դուրեանը թէ՛ քրիստոնեայ է, թէ՛ բռնաւոր, թէ՛ աստուածապաշտ է, թէ՛ անասուած: Դուրեանը գոեհիկ տեսակի սահակ է — տա՛մ ճշմարտութիւնը:

Այս վերաբաւոր շաղատանը շարունակում է. — «Եկեղեցին երբ կը հեռանայ իր կոչումէն, հոգեւորական կալուածէն, եւ երբ կը մտնէ քաղաքական կալուածին մեջ, ան իր վսեմ սկզբունքէն շեղած կը նկատուի եւ կը դատաւարսուի վսանգուելու: Եկեղեցին պէտք է միշտ լուրջ եւ չեզոք մնայ եւ չի վստահի քաղաքային (ուղում է ասել «քաղաքական») համակրութեանց»...

Երէկ այսպէ՛ս էր մտածում — ի՞նչ էրբէիցէ յաւիտեացածը կարող է սեփական մտածում, համոզումի անկախութիւն ունենալ — իսկ մի քանի տարի յետոյ, ամերիկահայ եկեղեցին դարձնում է «քաղաքական կալուած»: Երէկ պէտք էր այդպէս մտածել, որովհետեւ անհրաժեշտ էր «տեսականորէն» արդարացնել իր ըմբռնած պատականացման քաղաքականութիւնը՝ այսինքն՝ հայ եկեղեցու նիւ-

թական կործանումը եւ բարոյական անկումը: Յետոյ, երբ խորհրդային սահմաններում հայ եկեղեցին պատականացաւ, այսինքն փրկուեց իր նիւթական հարստութեան կապանքներից եւ դարձաւ հոգով թեթեւացած մուրացկան, երբ կիսամահ եղած հայ հոգեւորականութիւնն իր կաշին փրկելու համար՝ նետուեց բռնաւորի քաղաքական ուժանի մէջ եւ անկուեց աղգային Եռագոյնի, որով՝ մեր ցեղի բոլոր սրբութիւնների խորհրդանշանի դէմ, Դուրեանը պէ՛տք է որ հայ եկեղեցին փոխադրէր Զիլագոյի աշխարհաշնորհէսի կալուածը:

Ամէն անսկզբունք մարդ իր դործունէութեան ընթացքում զննաւորում է միմիայն տակաւ թելադրանքով: Իսկ տակաւ Դուրեանի պէս աննկարագիր մարդուն երբեմն դարձնում է «լուրջ եւ չեղոք», երբեմն էլ անլուրջ եւ խառնակիչ:

Բայց Դուրեանի չեղոքութեան խորհուրդ բանին գրանւում է նրա հետագայ խօսքերի մէջ. — «Սխալ է ազգային շահերը նոյնացնել Եկեղեցու շահերուն հետ, կամ փոխադարձաբար Եկեղեցին գործիք դարձնել ազգային շահերուն, ինչպէս սա վերջին յիսուն տարւան մեջ այնքան շեշտեցաւ այս ուղղութիւնը: Եղան շրջաններ՝ յորում ակադեմիստ այս ուղղութիւնը ցաւոք մը բրած ըլլալու նպատակաւ Եկեղեցիներն փակուեցան եւ պաշտամունքներն դադարեցուցուեցան ազգային դասին համար: Ասիկա մեծագոյն սխալն էր, որ եղաւ, եւ ի՛նչ մեծ վիրաւորանք մը մեր Փրկչին անուան եւ Աւետարանին: Եկեղեցին չի կրնար փակուիլ ազգային դասի պաշտպանութեան համար»:

Սակայն, այս աղգուրաց լրբութիւնից մի քիչ յետոյ, նոյն Դուրեանը գրում է. — «Յիսուս ալ հայրենասէր մը եղաւ. անոր արտասուէր Երուսաղէմի վրայ հայրենասիրական ցոյց մըն է»: Այսպէ՛ս, երբ Յիսուսն է արտասուում իր հայրենիքի համար՝ ոչի՛նչ կայ անբնական. երբ հայ եկեղեցին է ողբում իր հօտի, իր հայրենիքի անշափելի վիշտը, որից

մինչև այժմ «Եկեղեցեաց պատականացում»ը փրկարար միջոց համարող այս աղէտը, ընդամենը կրեք պարբերութիւնից յետոյ. — Նախ՝ պէտք է գիտնանք որ Յիսուս առաջինը եղաւ Եկեղեցին պետութեան գաղտնիքը, երբ ըսաւ, «սուք զկայսերն կայսեր եւ զԱսուծոյն Ասուծոյն»։ Այսպէ՛ս, Յիսուսը «զատորոշեց» Եկեղեցին պատմութիւնից և ըստ Դուրեանի՝ լա՛ւ արեց։ Բուշուիկները պատականացուցին եկեղեցին և ըստ Դուրեանի՝ փրկեցին նրան։ Յիսուսը կայսրի բաժինը տալիս է կայսեր, Աստու բաժինը՝ Աստու։ Դուրեանն այդ արդար է համարում. բուշուիկները կայսրի բաժինը ուտելուց յետոյ, խլում են նաեւ Աստու բաժինը։ Դուրեանն ա՛յդ էլ արդար է համարում։ Տեսէ՛ք թէ խըղճմանքի անմաքութիւնն ինչպէ՛ս է պատժում, ծիծաղելի դարձնում ակար էակին։ Դուրեանը թէ՛ Յիսուսի զատորոշումն է ընդունում, թէ՛ բուշուիկների պատականացումը, թէ՛ նրա «ո՛չ»ը, թէ՛ սրա «այո՛»ն, թէ՛ Աւետարանը, թէ՛ բուշուիկեան դեկրէտը։ Դուրեանը թէ՛ քրիստոնեայ է, թէ՛ բուշուիկ, թէ՛ աստուածապաշտ է, թէ՛ անասուած։ Դուրեանը գոեհիկ տեսակի սահակ է — լահա՛՛ ճշմարտութիւնը։

Այս վերաբաւոր շառաւիղը շարունակում է. — «Եկեղեցին երբ կը հեռանայ իր կոչումէն, հոգեւորական կալուածէն, եւ երբ կը մտնէ քաղաքական կալուածին մեջ, ան իր վսեմ սկզբունքէն շեղած կը նկատուի եւ կը դատաւարտուի վսանգուելու։ Եկեղեցին պէտք է միշտ լուրջ եւ չեղով մնայ եւ չի վստահի քաղաքային (ուղում է ասիլ «քաղաքական») համակրութեանց»...

Երէկ այսպէ՛ս էր մտածում — եթէ կրքեիցէ յուզայացածը կարող է սեփական մտածում, համոզումի անկախութիւն ունենալ — իսկ մի քանի տարի յետոյ, ամերիկահայ եկեղեցին դարձնում է «քաղաքական կալուած»։ Երէկ պէտք էր այդպէս մտածել, որովհետեւ անհրաժեշտ էր «տեսականորէն» արդարացնել իր ըմբռնած պատականացման քաղաքականութիւնը՝ այսինքն՝ հայ եկեղեցու նիւ-

թական կործանումը և բարոյական անկումը։ Յետոյ, երբ խորհրդային սահմաններում հայ եկեղեցին պատականացաւ, այսինքն փրկուեց իր նիւթական հարստութեան կապանքներից և դարձաւ հոգով թնթեացած մուրացկան, երբ կիսամեռ հղած հայ հոգեւորականութիւնն իր կաշին փրկելու համար՝ նկատուեց բաշխիկեան քաղաքական ուժերի մէջ և անկուեց ազգային Նոստրադամի, սրով՝ մեր ցեղի բոլոր սրբութիւնների խորհրդանշանի դէմ, Դուրեանը պէ՛տք է որ հայ եկեղեցին փոխադրէր Զիկագոյի աշխարհահանդէսի կալուածը։

Ամէն անսկզբունք մարդ իր դործունէութեան ընթացքում զննալուարում է միմիայն տակաւ թկադրանքով։ Իսկ տակաւ Դուրեանի պէս աննկարագիր մարդուն կրքեան դարձնում է «լուրջ և չէղոք», երբեմն էլ անլուրջ և խառնակիչ։

Բայց Դուրեանի չէղոքութեան խորհուրդ բանին դժուարում է նրա հետագայ խօսքերի մէջ. — «Սխալ է ազգային շահերը նոյնացնել Եկեղեցու շահերուն հետ, կամ փոխադարձաբար Եկեղեցին գործիք դարձնել ազգային շահերուն, ինչպէս սա վերջին յիսուն տարուան մեջ այնքան շեշտուեցաւ այս ուղղութիւնը։ Նշան շեշտներ՝ յորում ականատես իսկ եղայ եւ ցաւոք նոյնիսկ բողոք բարձրացուցի, երբ աշխարհի առջեւ ցոյց մը բրած ըլլալու նպատակաւ Եկեղեցիներն փակուեցան եւ պաշտամունքներն դադրեցուցուեցան ազգային դասին համար։ Ասիկա մեծագոյն սխալն էր, որ եղաւ, եւ ի՛նչ մեծ վիրաւորանք մը մեր փրկչին անուան եւ Աւետարանին։ Եկեղեցին չի կրնար փակուիլ ազգային դասի պաշտպանութեան համար»։

Սակայն, այս ազգութեան լրբութիւնից մի քիչ յետոյ, նոյն Դուրեանը դրում է. — «Յիսուս ալ հայրենասէր մը եղաւ. անոր արտասուքը Նրուսաղէմի վրայ հայրենասիրական ցոյց մըն է»։ Այսպէ՛ս, երբ Յիսուսն է արտասուում իր հայրենիքի համար՝ ոչ ի՛նչ կայ անբնական. երբ հայ եկեղեցին է սղարում իր հօտի, իր հայրենիքի անչափելի վիշաք, որից

Յիսուսի սիրտը կարող էր պայթել, այդ՝ «վիրաւորանք մըն է Փրկչին անուան և Աւետարանին»։ Դուրեանը հիւսնում է Յիսուսի հայրենասիրական ցոյցի վրայ։ Դուրեանը «ցաւօք» բողբ է բարձրացնում, երբ հայ եկեղեցին է նրման ցոյց անում։ Դուրեանը կեղծում է հայոց քաղաքական եւ եկեղեցական պատմութիւնը, ասելով թէ՝ «ազգային և ևկեղեցական շահերի նոյնացումը շնորհիւ սա վերջին յիսուն տարւան մէջ», այսինքն՝ մօտաւորապէս հայ յիշափոխութեան սկզբնաւորութիւնից ի վեր։ Դուրեանը թշնամի է ներսէս վարժապետանի և Քրիմեանի, Իզմիրլեանի և Գէորգ Ե. Վշապրի քաղաքականութեան։ Դուրեանը դէմ է ներսէս Աշտարակեցուն, ներսէս Շնորհալուն, Դեւոնք Երէցին, Յովսէփ Կաթողիկոսին, Սահակ Պարթեւին, Մեծն ներսէսին և բոլորի՛ն, բոլորի՛ն, որոնք մեր պատմութեան մէջ սրբացան հայ հայրենիքի դասի համար մաքառելով, աքնհրով։ Դուրեանը լուրջապէս սրանց բոլորին համարում է «Փրկչի անուան» վիրաւորանք հասցնող, Աւետարանի ոգւոց չեղումը։ Դուրեանը չի հասկանում հայ-ֆրիսոնեայ դարձումը խորհուրդը։ Նա չի ուզում գիտնալ, որ սկզբից ի վեր հայութիւնն ու իր ֆրիսոնեութիւնը ձուլում էին ի մի բնութիւն։ Նա չգիտէ, որ այս երկու ճակատագիրը նոյնացած է։ Երբ Տարօնի ժողովուրդն է բնաջնջւում, կործանւում է նաեւ Ս. Կարապետի վանքը։

Իբր բուլղարիկներին վաճառւած մարդ՝ Դուրեանը նրանց հակահայրենական և հակազգային քաղաքականութիւնը արդարացնելու նպատակով, չափաւորում է անդամ Քրիստոսի հեղինակութիւնը՝ «եկեղեցւոյ զլուխը Յիսուս Քրիստոս եւ ո՛չ հայրենիքը»։ Այս հայրենութեամբ՝ հասկանալով որ հայ հայրենիքի և բուլղարիկ շահերն իրենց էութեամբ խառնուել են, որ նրանց միջև հաշտութեան հղը չի կարող լինել՝ ձգնում է նախ յանուն Քրիստոսի գերակայութեան՝ եկեղեցին բաժանել հայրենիքից, որպէսզի այնուհետեւ կարողանայ նրան լծել բուլղարիկական կառքին՝ հայ ազգայնականութեան դէմ ցցելով Յիսուս-Լեւին գինակցութիւնը։

Իբր ցեղորէն բնկած ախլ՝ նա ուզում է Քրիստոսն անդամ դարձնել բուլղարիկական գործախալ և լծել կոմունիստների հայաստանաստպան քաղաքականութեան։

Դուրեանը հայ եկեղեցական չէ՛։ Դուրեանը մասն էլ չէ՛։ Ամէն մասն հայրենիքը չի զոհաբերում։ Դուրեանը հայ-քրիստոնեայ չէ՛, այլ ծագումած բուլղարիկ։ Բուլղարիկն է բոլոր բարձր գաղափարները օգտագործում ստորին նպատակների համար։

Եւ Դուրեանն արդէն կանգնած է բուլղարիկ և քրիստոնէութեան հաշտութեան և միաբանութեան փաստի առջև։ Լսէ՛ք, թէ ի՞նչ է ասում նա. — «Պեք է գիտնալ որ եկեղեցին սկզբաւր հակառակ չէ եւ չի կրնար ըլլալ խորհրդային Հանրապետութեան բոլոր վարչաձեւերուն... Խոստովանիմ որ Հայկական պետութեան քաղաքային մարդոց մեջ լուրջ եւ անձնուէր հեղինակութիւններ կան, որոնք կր խորհին ինչպէս երկրին, նոյնքան ե՛ւ եկեղեցիին համար»։

Աշխարհը մինչև այսօր այս բանից անդիմութիւն չունի, մինչդեռ Դուրեանը 1928 Յունիս 10-ին — իր յօդուածի թուականը — Մանչեսթրում լուծել, վերջացրել է եկեղեցւ և բուլղարիկ միացման խնդիրը։ Եկեղեցին դէմ չէ խորհրդային «բոլոր վարչաձեւերուն», իսկ բուլղարիկ հեղինակաւոր անձերն էլ մտածում և աշխատում են «եկեղեցիի համար»։ Հիմք կա՞յ այլևս հայրենիքին կառչելու, երբ ապահայրենական բուլղարիկ եկեղեցին դրել է շատ աւելի նախանձիկի, երջանիկ վիճակում, երբ օր ու գիշեր նրա մասին է մտածում։ Կեղծելու մէջ ստատանայի չափ յամառ է այս թշուառականը։ Համաշխարհօրէն յայտնի է, որ բուլղարիկը բաց էութեան քրիստոնէութեան հակասումն է, որ առաջինի նիւթապաշտութիւնը և վերջինի գաղափարապաշտութիւնը սրամագձօրէն հակառակ, դիւրար ժխտող ըմբռնումներ են։ Աշխարհը գիտէ, որ բուլղարիկները կրօնը հոգակած են թոյն, եկեղեցին՝ հոգւորականութեան շահատակութեան վայր, եկեղեցականութիւնը՝ ժողովրդի թշնամի։ Բոլորը գիտեն, որ եկեղեցիները վերածւում են կրնո՞

ների, ակումբների, անգամ բաղնիքների, որ խ. իշխանութիւնը մասնաւորապէս չնական ծաղրանք ունի Յիսուսի և իր խաչելութեան մասին, որ դա այդ բոլորը համարւած է յիմարական հէքիաթներ. որ բողջեւիկները ստեղծած են «անաստուածական» շարժում, որ քրիստոնեայ հոգեւորականութեան մեծ մասը ենթարկուած է դանդաղածային ջարդի, որ հէնց Հայաստանում բաղձաթիւ քահանաներ իրենց կաշին փրկած են աստուածութեան մեղայագրով: Դուրեանի համար այս բոլորը նշանակում են «խղճի և կրօնի աղատութիւն», Լսա աստուծոյ խական առականութեան, Դուրեանը ա՛յն յիմարն է, որ կարասի մէջ գըլուխը խոթած եղն աղատելու համար՝ կարում է նրա վիզը և աղաղակում. «Ե՛ղը փրկուեց»: Մորթուած է քրիստոնէութիւնը, և այդ փաստը Դուրեանն արձանագրում է իբր «խղճի և կրօնի աղատութիւն»: Դուրեանը քրիստոնեայ չէ: Աւելի՛ն՝ նա բարեկամն է, զինակիցը քրիստոնէութեան դահիճների:

Դուրեանը շարունակում է. — «Պետութիւն մը, որ պայքար կը բանայ կրօնի դէմ, պետութիւն ըլլալէ կը դադրի եւ կը դառնայ կրօնական աղանդ մը»: Ճի՛շտ է ասում Դուրեանը և այս մէկ նախադասութիւնը թողնում է այն տըպաւորութիւնը, որ նա միամիտ մի մոլորուած է, որ նրա սոցիալաբուհները արդիւնք են ա՛յն բանի, որ նա բողջեւիզմի էութեան մասին հասկացողութիւն չունի, խկապէս Դուրեանը չգիտէ՞, որ բողջեւիզմը սոսկական պետականութիւն չէ, ոչ էլ սովորական քաղաքական կառոյց, այլ ամէնից առաջ՝ մի ընկերային վարդապետութիւն: Նա չգիտէ՞, որ կոմունիզմի դաւանաբանութեան հիմքը, այսպէս կոչուած, պատմական նիւթապաշտութիւնն է, որն իր էութեամբ մի ընդվզում է քրիստոնէական գաղափարապաշտութեան դէմ: Նա չգիտէ՞, որ ճիշտ այն օրէնքով, որով այս գաղափարապաշտութիւնը ծնունդ է սուել քրիստոնէական դաւանանքին, հէնց նոյն օրէնքով էլ նիւթապաշտութիւնը ծագել է կոմունիստական դաւանանքը: Որով՝ և

թէ քրիստոնէութիւնը կրօն է կամ աղանդ, այդպիսին է նաեւ մարքսականութիւնը: Եւ հէնց այդ պատճառով էլ, բողջեւիկեան աղանդը թշնամի է քրիստոնէութեան — դա անաստուածութիւն է, սա՛ աստուածապաշտութիւն: Իսկապէ՞ս, այս հասարակ բաները Դուրեանը չգիտէ՞: Չգիտէ՞, այլապէս ինչո՞ւ է ասում թէ՛ «Հանրապետականներու մօտ կը հանդիպինք հոսանքներու, որոնք բացայայտեմ հակառակ են աւետարանական սկզբունքներուն»: Ինչպէս երևում է, նա բաւական բաներ գիտէ, և իթէ չգիտնալ է ձեւացնում, ապա այդ նրա համար, որ յայտ ունի նուաստութեան ճարպիկ մի խողով «Երուսաղէմը գրաւել»:

Դուրեանը հաւատում է, որ հոռու չէ այն օրը, երբ եկեղեցուն հակառակ բողջեւիկ հոսանքները «մեծարանք պիտի ընծային» նրան: Եթէ այդպէս է՝ ապա էլ ինչո՞ւ կառչած մնալ աղգայնական հայութեան. ինչո՞ւ այժմեանից իսկ չմիանալ բողջեւիկներին: Դուրեանը թշնամի չէ՛ բողջեւիկներին, որովհետեւ նրանք մի օր քրիստոնեայ պիտի դառնան: Դուրեանը թշնամի է աղգայնական հայութեան, որովհետեւ ներկայի քրիստոնեաներ են: Դուրեանը հասկացիլ է աշխարհի անցաւորութեան իմաստը և դարձել է կրօնական ապագայապաշտ: Դուրեանն այն սնանկ փերեզակն է, որ իր կորած ապառիկների հայութիւն խաչագողութիւն է անում: Դուրեանը բողջեւիկեան դորձակալ է դառնում, որպէսզի մի օր՝ անաստուածներին քրիստոնեայ դարձնի: Դուրեանը ա՛յն հովիւն է, որ իր սշխարները աղատելու նպատակով՝ զինակցում է գայլին:

Եւ սա այն մարդն է, որ քարոզում է. — «Մեր եկեղեցւոյ պետքը հեռու պէտք է մնան քաղաքական կամ ագգային ոեւէ գործէ. անոնք ներհնչուած պէտք է ըլլան Յիսուսէ Բրիստոսէ: Ասով միայն պէտք է վստահութիւն ներհնչեն իրենց շուրջը եւ այն պետքեան՝ որուն հետ կապուած են իբր քաղաքացի»:

Այս խօսքերը գրող Դուրեանը այն մարդն է, որ Զիկագոյի ցուցահանդէսում դէմ կանգնեց հայ դրօշին: Դուր-

ևանը չգլխա՞նք, որ դրօշակին դէմ լինել նշանակում է քաղաքականութիւն խաղալ: Նա չգլխա՞նք, որ, օրինակ, մէկը, որ համակիր է բոլշևիկներին՝ քաղաքականութեան է խառնուում, ինչպէս նաև մէկը: որ թշնամի է բոլշևիկներին՝ դարձեալ քաղաքականութեան է խառնուում: Երբ մէկն ասում է, որ դրօշակը քաղաքական մի ցոյց է և դէմ է նրան՝ իր դէմ լինելովը ինքն էլ որոշ քաղաքականութեան է հետևում, ինչպէս մէկ ուրիշը, որ կողմնակից է նրան՝ իր կողմնակցութեամբ դարձեալ քաղաքական որոշ ձևակալի վրայ է կանգնում: Մէկը որ կողմնակից է Ռուզվելտին՝ քաղաքական որոշ դիրք է բռնում, մէկը որ դէմ է նրան՝ դարձեալ քաղաքական դիրք է բռնում: Երբ մէկն ասում է՝ թո՛ղ ծածանի մեր դրօշակը՝ քաղաքական նպատակ է հետապնդում — նա ուղղում է որ «կործանուի Տաճկաստան»: Երբ մէկ ուրիշն ասում է՝ թո՛ղ նա վա՛ր իջնէ՛, նա էլ քաղաքական նպատակ է հետապնդում — ուղղում է որ Հայաստանը կործանուած մնայ: «Բաղաքական կամ ազգային որևէ գործ է հոռւ» մնալ՝ նշանակում է չէզոք դիրք բռնել: Չէզոքը նա է, ով թէ՛ մէկ սոսակէտի և թէ՛ միւսի հանդէպ անտարբեր է: Նմանի համար բոլորովին միևնույն է թէ՛ դրօշակը բարձրանում է թէ՛ չի բարձրանում, թէ՛ Ռուզվելտն է նախագահ թէ՛ մի ուրիշը, թէ՛ Ռուսաստանը բոլշևիկներին կը մնա՞յ թէ՛ չի մնայ: Բայց ի՞նչ է անում Դուրեանը. նա ասում է. — «Պարոններ, ես չեզոք եմ եւ պահանջում եմ, որ այս դրօշակը վար առնուի»: Նա ասում է. — «Ես քաղաքականութեան չեմ խառնուում, անգլիական պատերազմ եմ եւ ամերիկացոյց Առաջնորդը, բայց վստահութիւն եմ ներգնշում բոլշևիկներին: Երբ անգլիական դեսպանն է գալիս՝ ես խանդավառուելու հիմք չունեմ, երբ Լիսիկովն է գալիս՝ ես պարտաւոր եմ նրան ողջունել, սեղանակցել»: Դուրեանը ոչ միայն ցեղորէն է անհաւատարիմ, այլև կրօնապէս, ոչ միայն կրօնապէս է անհաւատարիմ, այլև քաղաքացիորէն: Նա ա՛յն դժբախտներէն է, որոնք գործում են իրենց ասածին հակառակ, և ասում են իրենց գործա-

ծին հակառակ: Նրանցի՛ց, որոնք իրենք իսկ դառնում են իրենց գլխին պատուհաս — Դուրեանը՝ Դուրեանի դեմ, Դուրեանը՝ Դուրեանին դատաւոր, Դուրեանը՝ Դուրեանին մերկայնող:

*
*

Բոլշևիկիան քաղաքականութիւնը՝ կարող իկոսական գահը որպէս խայծ ծառայեցնելու՝ չեղում է հայ բարձրաստիճան հոգեւորականութեան որոշ տարրերը ազգային գործից: Շատերը դառնում են մութ գործիք, որոնցից մասնաց դիմակաղերք արեց Չեկայի հիասթափուած գործակալ Աղաբէկովը: Սրանց միջոցով իս. իշխանութիւնն իր պրոպագանդն է տանում արատասանում: Յատկապէս Գէորգ Ե. վչտակիր Կաթողիկոսի ակարութեան օրերին և մանաւանդ նրա մահից յետոյ, երբ հոգեւոր իշխանութիւնը կենտրոնացաւ «Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդ»-ի ձեռքը՝ բոլշևիկներն յարմարագոյն առիթը գտան խորացնել իրենց գործակալների գալթակղութիւնը՝ նրանց հմայելով կաթողիկոսական գահի հեռանկարով: Այդ հովիտով տարուեցին ո՛չ միայն Մեքսիկայ Մագիստրոսը, այլև անբարոյական Դըլլաճեանը, Դուրեանը և ուրիշները: Խ. իշխանութիւնը էջմիածնին նորանոր զիջումներ պարտադրելու նըպատակով, ձգձգեց կաթողիկոսական ընտրութիւնը, մինչև պատակով, ձգձգեց կաթողիկոսական ընտրութիւնը, մինչև որ սակարկութիւնը որոշ արդիւնքի կը յանգէր: Երկար խաղերից յետոյ, էջմիածինը ստիպուեց սեղի տալ, և 1929 թ. ին արատասանան հասաւ նրա առաջին կարմիր ծիծեռնակը — Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի սպառնադիրը, որից պարզւում էր, որ էջմիածնին պարտադրուած է լրծուել պայքարի՝ ընդդէմ ազգայնական հայութեան: Դրանից անմիջապէս յետոյ բնագործեց կաթողիկոսական ընտրութիւնը: Բուն գործակալները չընտրուեցին, և կարիք էլ չկար որ ընտրուէին. նրանք այնպէս էին ընկել Չեկայի ցանցերում, որ այլևս իրր հասարակ գործակալներ կա-

բող էին օգտագործուել՝ առանց մեծ վարձատրութեան: Ումանք արդէն վտարուած արտասահմանից, ինչպէս Մադիստրոսը Պարսկաստանից, կամ ուղղակի փախած, ինչպէս Ղըլըսահանը: Իսկ Դուրեանի պէս անձերն էլ, որոնք իրենց կապը խալած խղել էին աղգայնական հայութեան հետ, այլևս ո՛չ միայն չէին կարող դարձ աւանդալ, այլև իրենց դիրքը մի կերպ պահելու նպատակով, ստիպուած էին ամբողջովին անձնատուր լինել իրենց տիրոջ — Չեկայի հրահանգներին:

Հասկանալի պատճառներով՝ խ. իշխանութիւնը մեծ ուշադրութիւն պիտի դարձնէր ամերիկահայ դաղութի վերայ, որ համեմատաբար մեծադանդուած է, նիւթական առատ միջոցներ ունի, որից կարող էր օգտուել: Ապա որ՝ հայ դասն այնտեղ տակաւին իր բարեկամներն ունի, ու վերջապէս՝ նա Դաշնակցութեան կարեւորագոյն ամբոյններից մէկն է: Սրելով ներքին պայքարն Ամերիկայում, խ. իշխանութիւնը հաւատացած էր, թէ կարելի պիտի լինի վարկաբեկել հայ դատը ո՛չ միայն յայտ ամերիկեան հասարակական կարծիքի, այլև Հայաստանի ջերմ բարեկամների: Կար նաև ա՛յն համոզումը, որ եթէ յաջողուի Դաշնակցութիւնն այնտեղ քարին զարկել՝ Չեկան ընդհանրապէս տկարացրած կը լինի Դաշնակցութիւնը: Այս պատճառներով, նա իր կարմիր թաթը երկարեց Ամերիկա և գործակալ եպիսկոպոսն իր արբանակներով լծեց դարձի:

Բռլիւնիկները նախ ջնջել տուին «Նահատակաց Տօն»ը — և առաջին գործադրողը դաղութում եղաւ Դուրեանը, առանց հասկանալու, որ եկեղեցին նահատակներով է եկեղեցի. որ նահատակ չունեցող եկեղեցին ամէն ինչ է, բայց ո՛չ եկեղեցի. որ հայ եկեղեցին աղգային եկեղեցի է. որ աղգային բացառիկ մի աղէտի զոհերը, որպիսիք են վերջին կոտորածների զոհերը, որոնք ընկան ո՛չ միայն իրենց զուտ աղգային, այլև կրօնական հաւատին հաւատարիմ մնալու դադափարականութեան հետեւանքով — եկեղեցական նահատակներ են: «Հայ. քրիստոնեաներ» էին նրանք, ու-

րոնք մեռան ո՛չ միայն իրենց «հայութեան», այլև «քրիստոնէութեան» համար: Այս փաստն ուրացող Դուրեանի եկեղեցին ո՛չ հայ եկեղեցի է, ո՛չ էլ քրիստոնեական: Դուրեանը ո՛չ միայն աղգային դուռնաձան է, այլև կրօնական. նա ո՛չ միայն բռլիւնիկների կամակատարն է, այլև թուրքի. թուրքը չի կարող հանդուրժել, որ նրանց յիշատակն սուրբ՝ աղբիցներով ժողովրդի մէջ վրէժի զգացումը՝ թրքութեան հանդէպ: Թրքասիրական պրոպագանդի ամենախելացի ձեւն է՝ հայութեան ասել — «Մոռացի՛ր նահատակներդ»: Դուրեանը քրասիրական ախից բռնուած հայ բարձր հոգեւորականների ամենակարկառուն ներկայացուցիչն է:

Դուրեանը ճշտօրէն նկատում է՝ եկեղեցին՝ դա «ժողովուրդն» է, բայց չի հասկանում, թէ երբ ժողովուրդը ցաւի յիշողութիւն ունի և եկեղեցին անտարբեր է մնում՝ նա այլևս ժողովրդական եկեղեցի չէ. երբ ժողովուրդը դժուշտ ունի և եկեղեցին ճգնում է նրան անդրօջ դարձնել՝ նա այլևս ժողովրդի թշնամին է: Դուրեանը չհասկացաւ, որ Վերջ ժողովուրդը անդրօջակ է, այսինքն աննպատակ, եկեղեցին էլ անդրօջակ է, որով՝ աննպատակ ու անսուրբ: Որքան զգուշի է անդրօջ ժողովուրդը, նոյնքան և՛ աւելի զգուշ է և՛ անդրօջ եկեղեցին: Ժողովուրդը՝ որ զուրկ է բարձր իդէալից՝ դատարկ է մարդկայնութիւնից. եկեղեցին՝ որ զուրկ է մարդկայնութեան բարձր իդէալից՝ դատարկ է առտուածային չնչից: Դուրեանը չհասկացաւ այս բոլորը և իբր կրօնական եակ նուիրուեց սասանայի ծառայութեան, իբր մարդ՝ հասարակական շարագործութեան, իբր հայ մարդ՝ հայ ցեղի դահիճներին:

Թուրքն ու բռլիւնիկը դէմ են մեր նահատակների յիշատակին՝ նրանց սգաածնին — դէմ է նա՛և Դուրեանը:

Նրանք դէմ են մեր դրօշակին — դէմ է նա՛և Դուրեանը:

Նրանք դէմ են մեր ցեղի ժամանակակից պատմութեան հերոսականին — Մայիս 28-ին — դէմ է նա՛և Դուրեանը:

բող էին օգտագործուել՝ առանց մեծ վարձատրութեան: Ումանք արդէն վատրուած արտասահմանից, ինչպէս Մադիսորտը Պարսկաստանից, կամ ուղղակի փախած, ինչպէս Ղըլլաճեանը: Իսկ Դուրեանի պէս անձերն էլ, սրանք իրենց կապը խալած խզել էին աղգայնական հայութեան հետ, այլևս ո՛չ միայն չէին կարող դարձ աւանդալ, այլև իրենց դերքը մի կերպ պահելու նպատակով, ստիպուած էին ամբողջովին անձնատուր լինել իրենց տիրոջ — Չեկայի հրահանգներին:

Հասկանալի պատճառներով՝ խ. իշխանութիւնը մեծ ուշադրութիւն պիտի դարձնէր ամերիկահայ դաղութի վերայ, որ համեմատաբար մեծազանգուած է, նիւթական առատ միջոցներ ունի, որից կարող էր օգտուել: Այս որ՝ հայ դասն այնտեղ տակաւին իր բարեկամներն ունի, ու վերջապէս՝ նա Դաշնակցութեան կարեւորագոյն ամբոյններից մէկն է: Սրելով ներքին պայքարն Ամերիկայում, խ. իշխանութիւնը հաւատացած էր, թէ կարելի պիտի լինի վարկաբեկել հայ դասը ո՛չ միայն յաջա ամերիկեան հասարակական կարծիքի, այլև Հայաստանի ջերմ բարեկամների: Կար նաև ա՛յն համոզումը, որ եթէ յաջողուի Դաշնակցութիւնն այնտեղ քարին դարկել՝ Չեկան ընդհանրապէս սկստացրած կը լինի Դաշնակցութիւնը: Այս պատճառներով, նա իր կարմիր թաթը երկարաց Սմերիկա և գործակալ հպիսկոպոսն իր արբանակներով լծեց գործի:

Բուլղերիկները նախ ջնջել տուին «Նահատակաց Տօն»ը — և առաջին գործադրողը դաղութում եղաւ Դուրեանը, առանց հասկանալու, որ եկեղեցին նահատակներով է եկեղեցի. որ նահատակ չունեցող եկեղեցին ամէն ինչ է, բայց ո՛չ եկեղեցի. որ հայ եկեղեցին աղգային եկեղեցի է. որ աղգային բացառիկ մի աղէտի զոհերը, որպիսիք են վերջին կոտորածների զոհերը, սրանք ընկան ո՛չ միայն իրենց զուտ աղգային, այլև կրօնական հաւատին հաւատարիմ մնալու գաղափարականութեան հետեւանքով — եկեղեցական նահատակներ են: «Հայ-քրիստոնեաներ» էին նրանք, ու-

րանք մեռան ո՛չ միայն իրենց «հայութեան», այլև «քրիստոնէութեան» համար: Այս փաստն ուրացող Դուրեանի եկեղեցին ո՛չ հայ եկեղեցի է, ո՛չ էլ քրիստոնեական: Դուրեանը ո՛չ միայն աղգային դաւաճան է, այլև կրօնական. նա ո՛չ միայն բուլղերիկներին կամակատարն է, այլև թուրքի. թուրքը չի կարող հանդուրժել, որ նրանց յիշատակն աղբի՝ աղբիցնելով ժողովրդի մէջ վրէժի զգացումը՝ թըրքութեան հանդէպ: Թըրքասիական սրտագգանդի ամենախելացի ձևն է՝ հայութեան ասել — «Մոռացի՛ր նահատակներդ»: Դուրեանը քրիստոնեական ախից բռնուած հայ բարձր հոգեւորականների ամենակարկառուն ներկայացուցիչն է:

Դուրեանը ձառքէն նկատում է՝ եկեղեցին՝ դա «ժողովուրդն» է, բայց չի հասկանում, թէ երբ ժողովուրդը ցաւի յիշողութիւնն ունի և եկեղեցին անտարբեր է մնում՝ նա այլևս ժողովրդական եկեղեցի չէ. երբ ժողովուրդը դրօշակ ունի և եկեղեցին ձգնում է նրան անդբօշ դարձնել՝ նա այլևս ժողովրդի թշնամին է: Դուրեանը չհասկացաւ, որ Վերջ ժողովուրդը անդբօշակ է, այսինքն աննպատակ, եկեղեցին էլ անդբօշակ է, որով՝ աննպատակ ու անսուբբ: Որքան զգուշի է անդբօշ ժողովուրդը, նոյնքան և՛ աւելի զգուշի է և՛ անդբօշ եկեղեցին: Ժողովուրդը՝ որ զուրկ է բարձր իդէալից՝ դատարկ է մարդկայնութիւնից. եկեղեցին՝ որ զուրկ է մարդկայնութեան բարձր իդէալից՝ դատարկ է աստուածային չնչից: Դուրեանը չհասկացաւ այս բոլորը և իբր կրօնական եակ նուիրուեց սասանայի ծառայութեան, իբր մարդ՝ հասարակական շարագործութեան, իբր հայ մարդ՝ հայ ցեղի դանիճներին:

Թուրքն ու բուլղերիկը դէմ են մեր նահատակների յիշատակին՝ նրանց սղատօնին — դէմ է նա՛և Դուրեանը:

Նրանք դէմ են մեր դրօշակին — դէմ է նա՛և Դուրեանը:

Նրանք դէմ են մեր ցեղի ժամանակակից պատմութեան հերոսականին — Մայիս 28-ին — դէմ է նա՛և Դուրեանը:

Նւ այդ էր պատճառը, որ Չիկագոյի աշխարհահանգէսի իր դայթակողութեան առթիւ՝ նա արժանացաւ թուրք մամուլի ծափողջոյններին:

Իր ըմբռնումը եկեղեցու և եկեղեցականի կոչումի մասին՝ այս դժբախտին պիտի մղէր Զմիւռնիայում թողնել ժողովուրդը և փախչել: Ո՞րն էր աւելի սիրում — չգիտենք, բայց թողեց թէ՛ մէկը և թէ՛ միւսը: Նա կաշուապաշտ էր, ո՛չ աստուածապաշտ, նա հասէր էր, ո՛չ ժողովրդասէր: Եկեղեցին «ժողովուրդն» է — եթէ այո՛, ի՞նչպէս եղաւ, որ նա լքեց նրան: Յոյն մատրապոլիտ Խրիստոստոմոսը հասկացաւ, թէ եկեղեցին և ժողովուրդը նո՛յնն են, մնաց իր հօտի հետ և ստացաւ նահատակի լուսապսակը: Նրա համար եկեղեցականի կոչումը վտանգուած հօտի տառապանքի խաչն է: Դուրեանը տառապել չգիտէ. խաչը նրա համար պաշտօնապաշտութեան միջոց է. խաչը նրա ձեռքում մոլորաճի գործիք է: Հայր Գապոնի դէնքն էլ խաչն էր, որով այդ գործակալ հոգեւորականը մոլորեցրեց տառնակ հաղարաւոր բանուորներ և առաջնորդեց դէպի սպանդանոց: Գապոնը խաչով իր զոհերը քաշեց դէպի «յիզափոխութիւն», նոյն դէնքով Դուրեանն ուղեց սրբաթափ անել ամերիկահայութիւնը և նրան առաջնորդել դէպի բոլշևիզմ:

Նւ այդ մարդը, որ թուրքի և բոլշևիկի չափ ասեց մեր դրօշակը, որ իր ձեռքի խաչը ցցեց մեր աղգային սըրբազնագոյն զգացումների դէմ, որ յաչա աղգայնական հայութեան այլեւ կնքած էր իր բարոյական մահկանացուն, մի օր Նիւ Նորքում պիտի սպանուէր նաև Փիլիքապէս:

Այս խորհրդաւոր սպանութիւնը, որ վերագրուեց ինքն ինքն հայ մարդոց, որ թուրք-բոլշևիկական գործակալների հրահրումով ոտքի հանեց հակաղգայնական հայ տակաւնը՝ իր սուտ վկաներով և այլ անպատմելի մեքենայութիւններով, բոլշևիկների էութեան ծանօթ և տարրական ողջմտութիւնն ունեցող մարդուն կարող է մղել միմիայն հետեւեալ խորհրդածութեան: Նախ՝ բարոյապէս մեռած այս մարդու Փիլիքական մահուան մեջ իր տեղը —

բոլշևիկն ու բուրքը — աւելի ծան ունեին, քան աղգայնական հայութիւնը: Աշխարհը գիտէ, որ բոլշևիկները ոչնչացնում են իրենց բոլոր գործակալները, որոնցից օգտուել են սպառելի կերպով կամ որոնց ընկածութիւնն այլեւ ահա՛ յայտնի դառնալու չնորհիւ՝ իրենց դատն ու պրտադատնը այլեւ չանկու փոխարէն կորցնում է միայն: Բոլշևիկները նմանում են ա՛յն վայրենիներին, որոնք որսի մեկնելուց տուջ ճարպ են քսում իրենց կուռքերի շրթներին, իսկ անյաջողութեան դէպքում՝ անսիրտ կերպով դաժնակոծում նրանց: Բոլշևիկեան «ճարպից» յետոյ՝ իր ընկածութեան մէջ դիմակազերծուած Դուրեանը՝ պէտք է որ արժանանար նրանց «դանակոծման»:

Ո՞վ սպանեց՝ հարցի պատասխանը կարելի է ստանալ նաև Էջմիածնի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդից, որին անդամ է նաև Չիկագի գործակալ Ղըլըտճեանը:

Էջմիածինը կեղծ չէզոքի յանցապարտ դիրքը բռնեց, երբ ամերիկահայութիւնը յանձնուած էր կրքերի ջրապտոյտի, երբ կրքերը ոռոտւում էին և պատճառ տալիս, որ Վաշինգտոնում նստած թուրք և բոլշևիկ դեսպանները չնօրէն հոհան:

Էջմիածինը, որ սովորութիւն ունէր յաճախ ամենադատարկ բանի համար իր պատուիրակը դադութ հանելու, այս անգամ մնաց Պիղատոսի դերում, մինչև որ բոլշևիկեան դաւադրութիւնը բնադրուէր Նիւ Նորքում: Նա ո՛չ միայն չյարգեց մեծամասնութեան կամքը, քուէն, այլ ականջը խցեց աղգայնական հայութեան բազմիցս արած դիմումների դէմ: Ընդհանրապէս նա արիութիւն չունեցաւ կրաւորական չէզոքութիւն իսկ պահպանելու, այլ անբարեացակամ եղաւ բոլոր այն թիմակալ առաջնորդների հանդէպ, որոնք արամադրութիւն ցոյց չտուին 30 արծաթով վաճառուելու, որպիսին է օրինակ՝ հայ եկեղեցու հսկաներէն՝ Ատրպատականի Մելիք-Թանդեանը: Էջմիածինը չկարողացաւ անգամ Բուլղարիոյ Յովակիմեան Արքեպիսկոպոսը՝ պաշտպանել հակաղգայնական տարրերի դաւերից, ո-

բոնք տարօրինակօրէն սրբակրօն այս նահապետը մղեցին յուսահատ մահուան: Միւս կողմից՝ նոյն էջմիածինը խորհրդային արտաքին ներկայացուցչութեանց միջամտութիւնն ու հովանաւորութիւնը ապահովեց հայօրէն և կրօնապէս ընկած բոլոր այն առաջնորդների համար, որոնք, ինչպէս Յուդաիստների դէպքը — Մազլուման — դժոխքի վերածեցին միւր դադութիւնը: Անգամ Դուրեանի կործանումէն յետոյ՝ Ամերիկայի առաջնորդական փոխանորդ նշանակեց Դալֆայիան կոչուած եկեղեցական սիրարիտը, որի տեսքից ամենաբարեպաշտ քրիստոնեան իսկ կարող է մըղուել իր Քրիստոսն առնելու: Դրա հանդէպ նա սկսեց և շարունակուել հայ եկեղեցու հաւատարիմ սպասուորներին: Նա կարգաւոյժ յայտարարեց Մարդուկէսեան վարդապետին և ուրիշներին, որոնց վայելած ժողովրդականութեանն ու յարգանքին հաղուագիւտ բարձրաստիճան հոգեւորականներ արժանացած են:

Մենք կ'ուզէինք էջմիածինը տեսնել նահատակ, քան կողմ. իսկ ամենասարսափելին՝ դժբերք և այն էլ որի՞ դէմ — ազգայնական հայութեան: Դարերը պիտի չմոռանան այս փաստը: Կարողիկոս կայ — բայց կարողիկոսութիւն չկայ: Հայաստանում որոշ եկեղեցիներ կան — բայց եկեղեցին չկայ: Կան պատեր եւ գմբէր — բայց քանա՞ր չկայ: Կան նուիրապետական ասիւնաններ եւ սիսղոսներ — բայց հոգեւորականը չկայ: Կարձ՝ կայ սրբաթափ եղած եկեղեցին իր կաշուապաշտ եկեղեցականութեամբ: Ո՛ւր էր եթէ հակառակը տեղի ունեցած լինէր, ինչպէս եղաւ Ռուսաստանում, վրաստանում, ուր եթէ եկեղեցուն և եկեղեցականութեան նահատակութեան դառն ճակատագիրը վիճակուեց, բայց յաջա՞ ժողովրդի նրանք հոգեպէս մնացին կանգուն:

Արդեօ՞ք, հայոց վերջին Կաթողիկոսը պիտի մոռանար, թէ եկեղեցին նահատակութեամբ է ապրում: Նա՞ պիտի մոռանար բուլղարիկների բռնամահ արած Գիւտ և պիսկոպոսի արդար արիւնը: Նա՞ պիտի հարկադրուէր կեղծ երեմիականներ կարգաւ Դուրեանի պէս հասարակ մի ու-

րացողի դիակի վրայ: Եւ եթէ չի կեղծում, եթէ Երեւանի համար օրհնութիւն չէ ամերիկահայութեան համար ստեղծուած պատակաւոր վիճակը, ինչո՞ւ չի հրամայում որ օր, ժամ, վայրկեան առաջ հողին յանձնուի սուտ սուրբի դիակը: Զի՞ ըմբռնում, որ մինչև այդ դիակը չթաղուի՝ ամերիկահայ կեանքը կրծող չարիքը չի թաղուի:

Զգիտենք՝ ովքե՞ր են ուրացողի տեքնիք սպանիչները, բայց մի բան է յայտնի — նրա հոգեւոր սպանիչը ինքը՝ իս. իսխանութիւնն է:

Զգիտենք՝ ովքե՞ր չա՞ն ունէին նրա սպանութիւնից, բայց մէկ բան է պարզ, որ հակադաշնակցական տակաւնը բաւական չա՞նց նրա անսուրբ դիակի շնորհիւ:

Հոգեւորաբէն հասկանալի է նաեւ նոյն տակաւնքի ճիւղը՝ ուրացողը «սրբացնելու»: Դուրեանը, որ Նոադոյնին անարդանք հասցնելու օրից կնքել էր ուրացողի իր մահկանայուն, ազգայնական հայութեան համար դադարել էր ապրել՝ մինչդեռ իր սպանութիւնը ծափահարուեց թուրքից, բուլղարիկից և հայ տակաւնքից: Վերջինս ուրացողի այդ արարքը և Նոադոյնը դնելով նժարի վրայ, դառաւ որ առաջինն է ծանր կշռում: Միշտ էլ այսպէս է վարուել աստուածասիրտ ամբոխը: Ամեն անարգանք սրբութեան դէմ՝ սրբութեան սպանութիւնն է: Անասնացած ամբոխը միշտ էլ սրբութեան սպանիչ է, բաւական է որ նա անասնատիպ մի առաջնորդ ունենայ: Մինչև բոբոյապէս սպանուածի մահը՝ այդ ամբոխը ժխտեց, աղմկեց: Սակայն ինչո՞ւ է շարունակում իր ոռնոցը նա՛ն նրա դիակի չուրջը: Արդեօ՞ք, նրա՞ համար, որ ցաւում է, դնահաւում — ո՛չ, ի հարկէ: Յանձին Դուրեանի նա տեսնում է ուրացողի, մեղսակցի իր դէմքը և ինքնապաշտպանուելու կոյր բնազդից մըղուած, կտուղի է նրա դիակին: Դա մի ճիւղ է՝ իր տնկումի դիտակցութիւնը խեղդելու: Արդարացնել իր դո՞ւր — նշանակում է արդարացում դառնել իր տնկման համար: Յանցակցութիւնը Դուրեանի հետ այս ամբոխի երեւակայութեան մէջ բորբոքում է նաեւ նրա ճակատագրի ստորոտիը:

Նրա մահաւան մէջ տեսնում է նաև իր խոյ պատիժը, և
ահա ճգնում է աղմուկի մէջ մոռացնել առաջ աշխատեցող
մի աշխատանք: Հակադաշնակցական տակաւնքը չունեցաւ,
չունի և պիտի չունենայ սուրբը և հերոսը: Եւ ահա իր
հոգեւոր չափաւթեան շնորհիւ՝ այս պատահական ուրացողը
նրան թւում է հրկնքից ընկած բարիք՝ մի «սուրբ», որի
գիւղը վերածուց կանխիկ գրամի: Փետեղակը սրբա-
ցնում է ամեն բան, որ կարելի է վերածել դրամի:
Իսկ Դուրեանի գիւղը կշտացրեց և շարունակում է լիա-
ցնել շատերին:

Բայց ի դժուր ճիւղ: «Մեռելներ կան, որոնց մէկ էլ
պէտք է մեռցնել» ասում է Սիւմանթօն: Հէնց այդ կար-
գի մեռելներից է Դուրեանը: Հայաց պատմութիւնն աւելի
անողորմ և արդար է, քան ապրող ժողովուրդը: Նա կը գա՛յ,
կը գա՛յ վաղը, կը բանայ միացեալ խաչագողների ձեռքով
թաղուած ուրացողի գերեզմանը և նրա գիւղի հետ կը
վարուի այնպէս, ինչպէս գարերի հեռաւորութեան վրայ
վարուել է բոլոր ուրացողների հետ:

Դրօշասպան Դուրեանը պիտի չկարողանայ խուսափել
մեր պատմութեան բուխից:

VII

ԱՆԴՐՈՇԱԿ ԶԻՆՈՒՈՐԸ

Զե՛, դաճակցական չեղած,
չի կարելի հեմարիս զինուոր
լինել:

Հռչակաւոր նկարիչ՝ Լէօնարդօ Դա Վինչին կ'աշխա-
տէր իր «Խորհրդաւոր Ընթերցի» պատկերի վրայ, սակայն,
աշխատանքը դանդաղ կ'ընթանար:

Երբ նրան խնդրեցին արագացնել նկարի աւարտու-
մը՝ պատասխանեց — «Պատկերս աւարտելու համար պակա-
սում է մի հատիկ դլուխ, ա՛յն է՝ Յուդա Իսկարովաճու-
դլուխը, հէնց որ դառայ աշխատելու, պատկերս կ'աւար-
տեմ մի օրէն»:

Եւ, խկտպէս, մի քանի օր անցած, Լէօնարդօն գըտ-
նում է փնտռած մարդը և նրա վրայ գծում Յուդայի գը-
լուխը — մի դէ՛մք, որի վրայ կարելի է կարգաւ երեսուն
արծաթի ահաւոր պատմութիւնը, մի հրէշային դէ՛մք, որի
վրայ ուրացումն ու մահուութիւնը իրենց յաւիտեանական
կնիքն են դարկած:

Զգում եմ, ընթերցող, խորհրդածութիւններս՝ հա-
կադաշնակցականութեան մասին երկարեցին, սակայն, ըզ-
գում եմ և ա՛յն, որ պատկերս պակասաւոր պիտի լինէր,
եթէ նրան չաւելացնէի «Յուդայի դլուխը»:

— Սմերիկայում ես տեսայ և՛ անդրօթակ զինուորը՝ նախ-
կին լեգիոնականը, Հայ Լեգիոնական Միութիւնը՝ նո՛յն-

պէս հոգեւոր ձեռքուածք էր տուել՝ պատակաւուել: Լենինի չաւնչը՝ անապատէն հկած խորշակի նման՝ դարկել էր և՛ Հայ Զէնքի մարդուն: Վերջին տարիները կարմիր սատանան քար էր խոտնել և՛ այդ Միութեան մէջ: ձեռքուածքը առաջացել էր լիզիմանակաների մի մասի ուրացումով — Եռագոյնից հրամարուկու վատութեամբ:

Անդրօսա՛կ զինուոր — անիծապարտ բողշուիզմը մեզ պիտի պարգեւէր և՛ այդ անմարդկային ամօթանքը:

Ունէինք անաստուած եկեղեցականը — Դուրեան՝ ունէինք Ստար Գիրքը, բողշուիզմը և թրքութիւնը հաշտեցնելու աշխատող խմբագիրը — Բիւրքճեանը: Լենինին և weesky-ին մեծ պատիւ բնծայող «Բանուոր»-ը, իր զաւակները լափելու տրամադիր կիւնը, ևն: Ի լրումն չարհայ — ունեցանք և՛ անդրօշակ զինուորը:

Գիտենք, որ ժողովուրդների ուրիշ արտօլիւս չէ, որ դա ենթակայ է վերելքի և անկումի, որ դա կախուած է մի շարք դործօններից՝ հոգեւոր, բնկերային, քաղաքական, ևն: Գիտենք այդ, բայց և այնպէս չէ՛ կարելի հաշտուել այն մաքի հետ թէ՛ զինուորն էլ կորող է այսպէս բնկնել: Իր ծիրանին ծախսե հանած արքան — իր սուրը սուկարկող զօրավա՛րը — իր դրօշակը պատուող զինուոր՛ը՝ հաւասարապէ՛ս զգուելի են, բալո՛րն էլ:

Անդրօշակ՝ — անցի՛ղ, անպատի՛ւ, անհայրենի՛ք: Անդրօշակ՝ — անսի՛րա, անսո՛ւրբ, անհոգի՛: Անդրօշակ՝ — անարի՛, աներկի՛նք, անդէ՛մ:

Միջազգային այդ անդիմութիւնը — անդրօշակ հաշտութիւնը — սիրում է կապկել օտարին և յաճախ դերագանցել նրան: Նա անդրաւիճակաւ է, ծայրայեղապաշտ, ի հարկէ, բացասական իմաստով: Երբ օտարը, զգաստացած, մի օր թիկունք է դարձնում իր երէկուայ կուռքերին՝ օտարին աշակերտող հայը չարունակում է կռոււած մնալ իր փոխառիկ յիմարութեանց: Նա քարանում է: Դարձի, զղջումի ճամբով հոգեւոր հերոս դառնալու փոխաբէն՝ նա յամառում է մնալ ցեղային դասալիք: Հայ մար-

դու այս հոգեւոր քարացումը հետեւանք է՝ նախ իր քաղաքական ազդեցութեան և պարտաւորական ոգուն: Նա կոյր է՝ չի անհնում թէ ի՞նչ է կատարում իր շուրջը: Այսօր ոչ ոք է դուրս կորում բնկերային հին վարդապետութեանց վերաբերող վերջակէտի կամ ստորակէտի վրայ: Այսօր բնկերակարական Մագդոնալդը այնպէս է ծառայում բրիտանական կայսրութեան, ինչպէս զինուորն՝ իր դրօշակին: Բրիտանիւ — ո՞ր բոնապարտապաշտ ֆրանսացին սրանից աւելի ջերմօքէն սիրեց ժան դ'Արկի և Նապոլէոնի ծածանած դրօշը:

Իտալիայում — ուր նորահաս սերունդը սնւում է կլաւսիկ Հոմի պաշտած էգ գայլի կաթով — հայրենապաշտութիւնը կազմում է պիտական դաւանանքի հիմքը: Գերմանիայում հայրենապաշտութիւնը հասել է զայրուքի: Այնտեղ ցեղն է Աստուած: Ճամբայ ցեղիս, ճամբայ արւելք, կամ կուրծքովս կը բանամ — գտնում է դերման զինուորը: «Չա՛րկ թշնամ իններին և պաշտպանիր Ունգարիան»՝ ասում է ունգար վերաքննչականը: Հայրենի՛քն է օրուայ աստուածութիւնը՝ Լիհտաւանում, Չեխիայում, Բալկանեան երկրներում, Ասիայում — ամէնուրեք: Նո՛յնը՝ կարմիր ցարերի երկրում, ուր բնկերային յեղափոխութիւնը սկսուեց միջազգայնականութեան անունով, իսկ այսօր հայրենապիտութեան մշակումը պարտադրւում է պիտական դեկրեաներով, ուր Սաալին, Տուխաչկովի, Վարդիլով քնարական գինովութեամբ ճառեր են ասում ուսն հողի և հայրենիքի մասին: Այսպէ՛ս է ամէնուրեք — աշխարհն ազգայնացնում է:

Մարդկութիւնը — և ամէնից առաջ եւրոպական ազգերը թիկունք են դարձրել այն անիրականաւալի քիմիւրաներին — մաքսիմալիզմ, սոցիալիզմ, կոմունիզմ — սրտնք իրենց համարձակ, բայց կեղծ մարգարէութիւններով աւելի քան կէս դար մսորանքի մէջ պահեցին երջանկութեան ծարաւի աշխարհը: Արեւմուտքն այսօր հնչեցնում է իր ահադանդը — ուստապիաները մեզ հասցրին անդունդի եզրը, յե՛տ, յե՛տ, դէպի իրական կեանքը, յե՛տ, սո՛ւտ է, իւրբուսի՛կ է, էլ մի՛ անտաք սոցիալիզմին — լինի դա մարքս-

հան թէ ըննինհան: Պէ՛տք է ծառայել մարդկութեան, այո՛, սակայն, դա պիտի տեղի ունենայ միւր ցեղի միջոցաւ՝ միւր ցեղին ծառայելով:

Ա՛յս է օրուայ իրականութիւնը՝ համաշխարհօրէն: Բայց, հակադէմակցական տականքի համար ոչինչ է փոխուել և փոխուում — ինչպէս իւր հոգում: Եւ հասկանալի է դա, չէ՞ որ մարդս իրենից դուրս տեսնում է միայն այն, ինչ որ կայ իւր հոգում մէջ: Անդրօշակ տականքը մնում է անսարքեր, երբ աշխարհում դարագլխային անցքեր են տեղի ունենում: Ռուս բուլշևիկը իւր հողն ու հայրենիքն է երգում, իսկ բուլշևիզմի այրուբէնին հաղիւ ծանօթ հայն Ամերիկայում իւր ազգային դրօշակն է պատուում:

Գիտե՛նք, գիտե՛նք, որ հայկական բուլշևիզմը՝ հացի խնդիր է, ծուլութեան իրաւունք՝ կիսիքի սլաքաբի համար վատ զինուած բռնի թշուառականների համար: Գիտենք այդ, բայց և այնպէս մահու չափ դժուար է հաշարուել անդրօշակ հայ զինուորի դոյութեան հետ: Հայը, հասկանալի պատճառներով, պիտի մնայ իւր վաճառի, իւր դրօշակի սակ, անգամ այն դէպքում, եթէ հոգեբանական հրաշքով թուրքն իսկ բուլշևիկանայ:

Մասաւրիկն ասում է՝ «Ասացի՞ր՝ ևս չեմ եմ — պէտք է գիտնաս թէ ի՞նչ պէտք է անես, պէտք է ծրագիր ունաս: Ի՞նչ անելու գիտնալու համար պէտք է յստակ ըմբռնում ունենաս ազգիդ առաքելութեան մասին: Իսկ այդ առաքելութեան մասին ուսուցանում է պատմութիւնը»:

Ասացի՞ր՝ հա՛յ եմ — պէտք է ուխտ ունենաս. եւ Կասոնի պէս ամեն or պիտի կրկնես՝ Cartago delenda est! Եւ Կարագիւնե ասելով՝ պիտի հասկանաս Թուրքիան: Եւ պիտի պատրաստուես մի or — աշխարհը միտ է բարեկամ չի մնայ Թուրքին — մի or պատուհասելու քրտուրիներ: Ի՞նչպէս՝ հարցիդ կը պատասխանեն երկու խմատուն խորհրդականներդ — Սիրադ ու Ժամանակը: Առ այդ՝ հայ մարդը յետ այսու մի հատիկ արմէք պիտի ունենայ — թէ ո՞րքան նա վտանգաւոր է Թուրքիոյ համար: Այո՛, այսպէ՛ս, չկեղծենք. «Չայլամի քաղաքականութիւնը» չի՛ փրկի մեզ, եթէ Թուրքն իրեն ազատ զգաց Արաքսն անցնելու, նա կը կա-

տարի և՛ արեւելահայութեան թաղումը: Ահա՛ թէ ինչո՞ւ հայ անհատի գերազանցութիւնը թուրք մարդու վրայ՝ դառնում է պատմական անհրաժեշտութիւն: Ահա՛ նաեւ թէ ինչո՞ւ հայ զինուորի անունը կրելու արժանի է նա՛, ով հայ արիւնի վրեժխնդիր է, ով դաւանում է թէ՛ քրտուրիներ պէ՛տք է եւ կարելի է պատել Թուրքիոյ սանձաւանդներէն ներս:

Անդրօշակը՝ զինուոր չէ՛: Ամերիկաբնակ հայ սակաւաթիւ դրօշուրաց լիզիտնականները իրենց ընթացքով հաստատեցին ա՛յն, որ զենք կրել՝ չի նշանակում նշմարի զինուոր լինել: Զէ՛նքը չէ՛ մարդս զինուոր դարձնողը: Կայ մի ա՛յլ բան — ոգի՛ն, մարտական խմորը, արիութիւնը, հայրենի հողի զգացումը, սրբութեան ըզգացումը, իւր կիսնքէն աւելի՛ իւր դրօշակը սիրելու և նրա համար ամէն վայրկեան մեռնելու յօժարա՛նքը:

Եռագոյն պատուոյ նախկին լիզիտնականները մասնակցին երեք բան՝

— Որ իրենք նշմարի զինուոր չեն եղել.

— Որ իրենք արժանի չեն դրօշակ կրելու.

— Որ իրենք, քնդհանրապէս, անդրօշակ են, անարի՛, անգո՛ր — որեւէ դրօշակ պատկանելու իրենց կեանքի գնով:

Հակադրօշակիան այդ վատութիւնը, հարուածելով ճշմարիտ լիզիտնականների հպարտութիւնը, աւելի՛ ևս զգրդեց նրանց ազգայնական մոլեռանդութիւնը և մղեց դէպի մեղ: Արձագանդելով Դաշնակցութեան կանչին՝ նրանք եռագոյնը իրենց աչքի մէջ, եկան՝ վիշապն զգեստող հերոսի վճռականութեամբ կանգնելու Դաշնակցութեան կողքին, ազգայնական պատանէչի վրայ:

Եկան և հաստատեցին՝

— Որ չէ՛ կարելի ճշմարիտ զինուոր լինել՝ դաշնակցական չկամ:

— Որ միայն մե՛ծ սրտերը գիտեն, թէ ի՞նչ տակ է դաշնակցական լինել:

— Որ միայն արիւնքը գիտեն, թէ ի՞նչ է դաշնակցականութիւնը:

ԱՒՏԱԲԱՆԱԿԱՆԸ

«Անհատների պէս — ասում է Ֆուլէն — աղգերն էլ մի հոգի, մի «կո» ունեն, և այդ հոգին ու «կո»ը կազմւում են ցեղի հաւաքականութիւնից: Այնտեղ, ուր այդ հաւաքականութիւնը ընկնում է իր պատմական արժէքների բարձրութիւնից, աղգը գտնւում է անկումի շրջանում և նրա հոգին խանդարւում բարոյական հիւանդութեամբ»:

Ահա՛ մի դատաւճիռ օրուայ հակադաշնակցականութեան մասին:

Հակադաշնակցականութիւնը — իբր ուրոյն հոգեկլիճակ — կարող էր ակտարտնօրէն չեղաուել, և չեղաուել քուչեւիկների կողմից մեր գաղութներում ստեղծուած հոգեբանական մթնոլորտի շնորհիւ:

Մեր դարը զանգուածների և ամբոխների դար է: Ամբոխից կարելի է օգտուել երկու ձևով — դրական և բացասական: Բուլչեւիզմը այդ վերջինից օգտուել և շարունակում է օգտուել բացասական ուղղութեամբ: Դա ձգտում է տեւականացնել ընկերային պսիխոլոգիկ նպաստող հոգեբանական մթնոլորտը, գիտնալով որ հոգեբանօրէն բընականոն մարդ էակից կարող է միայն մի՛ վերաբերմունքի արժանանալ — մեքծումի: Հայութեան այն մասը, որ իր ձեռնադրով և հասարակական դրութեամբ — կոտորածների խեղացնորով յիշողութիւն, տեղահանութիւն, անտեսական անկայուն վիճակ, նոր միջավայրին յարմարուելու յաճախ ապարդիւն ճիգ — դարձրել է ջղայնագէտ

անկայուն և հոգեպէս խախտուած տարր՝ մեծագէտ օգտագործուել քուչեւիզմից ո՛չ դրական ուղղութեամբ: Ուր չկայ պսիխոլոգի վիճակ՝ բուլչեւիզմը նզնուում է սեղծել. ուր կայ՝ նա շտապում է ձեռք առնել պսիխոլոգի եմբակայ՝ օտարերի ղեկավարութիւնը: Այս տեսակէտից յատկանշական է, որ մինչև նիւ Եսքըի դէպքը՝ ծանօթ սակաւքների ղեկավարութիւնը գտնւում էր ռամկավարների ձեռքում. սակայն, երբ դէպքից յետոյ գերադրդիւ վիճակ տեղծուել և ակաաւոր տականքը փոքոց իջաւ, ղեկավարութիւնը անմիջապէս անցաւ բուլչեւիկներին, և այդ օրից սկսած՝ խիշտանութիւնը խեղադար ճիգ է թափում տեւականացնելու պսիխոլոգիկ մթնոլորտ, որ կարողանայ ընկերահոգեկան տային արամագրութիւնների վարակչութեամբ ցնցումի մէջ պահել ցեղայնօրէն և ջղայնագէտ անկայուն տարրերը: Այս՛, դժբախտաբար, ընկերային հոգեկանագրութեամբ իրողութիւն է ամերիկահայութեան այն մասի համար, որ աղգային պարտականութեան բեռը նետել է իր ուսերից և սարսափով փախչում է ցեղօրէն մտահոգուելու ճիգից:

Այդ հոգեկանագրման ակտանշանները անհատի մէջ արտայայտութիւն են ստանում, երբ սրտը հաւաքականութեան մէջ ակտաբանական այդ երեւոյթը աստիճանաբար զարգանալով յանգում է ընկերային պսիխոլոգի, որում, ըստ մի շարք հոգեկանագրանների — Լըբօն, Սիգէլ, Տարդ, Կինկէլ — ենթական մասնում է հետեւեալ դժերը.

1. — Գիտակցութեան փախուցում, որի դէպքում բանականութիւնը չէ՛ վարում ակտաբանական ենթական, այլ դիպուածական դրդուածութիւնը:

2. — Զգացումների և զաղափարների միակողմանի ուղղութիւն: Այս դէպքում՝ ենթական կորցնում է շրջահայեցողութեան ընդունակութիւնը, պատասխանատուութեան զգացումը և, իբր խտացուած կիրք, կուրօրէն մղուում իր մտասեւեռման առարկային՝ թէկուզ մարդկութեան անդարմանելի շարիք հասցնելու և աշխարհի ամբողջ բարոյակարգը ստանաբեկու գնով:

3. — Բարձր զգացումների անկում, որի շնորհիւ նա դառնում է ընկերայնորէն անպիտան, բարոյապէս անընթաց, զրկւում է սրբութեան զգացումից, ինչպէս նաև գեղադիտական ճաշակից. կորցնում է հոգեւոր վայելքի ընդունակութիւնը և դառնում է — հիթէ այսպէս կարելի է ասել — հոգեւոր գիշակեր:

4. — Գերագրգռութիւն: Կորցնելով բարձր գաղափարներով ապրելու ընդունակութիւնը, ենթական դառնում է անտարբեր հանդէպ բարձրի, հեռաւորի, և յափշտակւում ներկայով միայն: Իբր այդպիսին՝ նա կորցնում է բարոյական չափի գիտակցութիւնը և ղեկավարւում է այն բանով, ինչ նրան մասնաւոր գրգիռ է աւելիս՝ տուեալ վայրկեանում: Յաւիտենականութեան մասին զգացում չունի, իսկ պատմութիւնից խրաչւում է: Նրա հոգեւոր տեսողութեան չրջագիծը այսօրուանից դէնը չի անցնում, որով անընդունակ է ապրելու իր ցեղի անցեալով, համակուելու նրա ապագայով:

5. — Յուզականութիւն: Սիրում է վայրկենական ասպրումների տեղատարափը. յոյզից յոյզ է անցնում, և յաջորդաբար մոռանում դէպքերը. տեւական ասպրումի ընդունակութիւն չունի, ո՛չ էլ հասկացողութիւն ողբերգականի մասին. լալիս է և ծիծաղում՝ առանց լուրջ պատճառի. արագաշարժ է, բայց միշտ էլ ձախաւեր. գործում է հոանդով, բայց առանց կարեւոր նպատակի. աղմկարար է՝ չփոթի և քայքայում ի ազդակ:

6. — Կրեւրի յորդանոսութիւն: Անժոժ է, զուրկ է բարոյական ոյժից, որով և տոկալու, համբերելու առաքինութիւնից: Ներմղական է. ձգտում է արագօրէն իրականացնել իր մէջ բոյն դրած ամէն կիրք, ցանկութիւն:

7. — Դատելու անկարողութիւն: Չի հասկանում պատմական դէպքերի իմաստը. հակում չունի արամաբանելու, ո՛չ էլ ճշմարտութեան ընկալի վրայ ատամ կոտրելու. անկարող է իրականը անիրականից զատորոշելու. դիւրահաւան է և յատկապէս հաւատում է այն բանին, որ իր հաշ-

ուին գալիս է: Այդ բոլոր պատճառներով՝ բնական յարմարութիւն ունի գործիք դառնալու:

8. — Անյարկի վայրագութիւն և ճնականութիւն:

9. — Թերեւաւսութիւն, որ բացատրւում է ենթակայի հոգեկան ակարութեամբ: Չունենալով ինքնավար բարոյական և ինքնակամութիւն, ենթական դառնում է հոանդի մութացկան: Թեթեւամտութիւնն էլ նրա մէջ ծայրայեղութեան է հասցնում հրահրուելու բաղձանքը, որպիսի պատճառով նա դառնում է՝ ամեն չարիքի գործիք:

Ահա՛, մօտաւորապէս, այն հոգեախտանշանները, որոնք վերլուծելու կարող գիտողը կը նկատի ամերիկահայութեան անդրօշակ տականքների մէջ:

Հակադաշնակցականը իբր ախտաբանական ախտ՝ եսական է և հաճոյապաշտիկ. հոգեպէս խո՛ւլ է, անկարեկի՛ր է, չի զգաժւում մերձաւորի առաւապանքից. անհամբեր է, անհանդուրժող. վայրագօրէն անարգար, ատող, չար. նրա մէջ գլուխ է բարձրացրել նախարայինը. նա իրեն թելադրուած գաղափարները, կարծիքները, հաւատալիքները կա՛մ ընդունում է ամբողջութեամբ, անքննադատաբար, կա՛մ ամբողջութեամբ մերժում:

Ախտաբանական այդ հոգեվիճակի շնորհիւ, նա հեշտութեամբ յանձնւում է զանազան պատրանքների, երբ այդ պահանջում է իր ղեկավարը: Օրինակ, նա հաւատում է որ կարելի է Դաշնակցութիւնը գլխաւել, Ամերիկայէն դուրս հանել, ծովը թափել. այդ նպատակով ստորագրութիւններ է հաւաքում, հանրագրութիւններ կազմում, չնայած որ աստեղակ տարիներով Ամերիկայում ապրող այդ եղկելին գիտէ որ, նման անհեթեթութիւնը դէմ է երկրի օրէնքին. գիտէ, բայց հաւատում է: Նրա հոգեւոր աշխարհն հարուստ է ցնորական բազմազան գաղափարներով, բանդադուշանքներով. նա հաւատում է ամէն բանի, ինչ որ յարմար է իր հոգեբանութեան. ինչպէս չնչոցից մի տեղ, նա զուրկ է չափի և իրաւախոսութեան զգացումից, որովհետև ներքին հրամայականով, այսինքն իր խղճմտանքի

ձայնով շարժուելու և գործելու փոխարէն, նա զիկավար-
ւում է արտաքին դրդումներով: Այդ տարրը զգալիօրէն
ներդրածօնացաւ և փողոց իջաւ Նիւ Եորքի դէպ-
քից յետոյ: Արդեօք, դժբախտ մի հոգեւորականի մա-
հը յատկապէս հոգեցնցումի ենթարկեց նրան, թէ այն ա-
մէնը որ այդ առիթով դրսեւորեց՝ անթիզուած կար նրա
մէջ: Արդեօք պայմանեմք կը պակասէին նրան՝ իր հո-
գու ողջ չարութիւնը արտազերծելու համար: Գիտէինք որ
նա մեզ հետ չէր ազատագրական կռիւներում. գիտէինք
որ նա այժմ էլ մեզ հետ չէ՝ մեր ազգային մաքառումի,
մեր սղբերգութեան, մեր վերափրկչական ոգորումների,
մեր ինքնապաշտպանողական ճիգերի մէջ: Արդեօք, Նիւ
Եորքի դէպքից յետոյ միայն փաւ այդ տարրերի հոգին,
թէ նա փրած էր վաղուց: Արդեօք, հիմա՞ միայն նա միա-
ցաւ մեր ցեղի թշնամիներին, հիմա՞, երէկ էլ նրա հետ չէ՞ր.
ապա ի՞նչ էին հայ մասնիչները — ցեղի երեսից ընկած հը-
րէշների այն լեզուներ, որ մութի մէջ գործեց հայոց յաւա-
փոխութեան դէմ, մինչև որ իսլամ մոլոտանդութեան քա-
րի վրայ կը սրտէր այն անաւոր դանակը, որով թուրքը
ո՛չ միայն հայ յեղափոխականները պիտի մորթոտէր, այլև
մի օր ամբողջ արեւմտահայութիւնը պիտի քաշէր պատմու-
թեան մէջ իր դարձուքանքով եղակի սպանդանոցը:

Չէ՛, չէ՛, նրա էութիւնը վաղուց էր դատարկուել բա-
րոյական այն յենակներից, առանց որոնց անհատի և ամ-
բոխի մէջ գլուխ է բարձրացնում անատնականը:

Հակադաւանակցականութիւնը — հատկանա՛նք, հատկա-
նա՛նք այդ — որպէս ցեղալուծի արժայոյսութիւն, նշանա-
կում է՝ հրաժարում ցեղի արժեքներից եւ սրբութիւններից,
նրա վախճանաբանութիւնից — ա՛յն ամենից որ ազգերի յա-
ւիտեականութիւնն է ապահովում:

IX

ԴԱՅՆԱԿՑԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Դաւանակցութեան շուրջն է դառ-
նում հայոց նակասագիրք:

Մեր ըմբռնումը՝ ապագայի մասին, որով պայմանա-
ւորւում է մեր տքնութիւնը ապագայի համար — ահա՛ թէ
ի՞նչն է կառուցանում մեր ճակատագիրը:

Այդ ըմբռնումն է մեզ — որպէս անհատ և հաւաքա-
կանութիւն — քչիւ սալիս պատմութեան առջեւից կամ
նրա յետեւէն: Դա՛ է մեզ դարձնում ստեղծագործ կամ ան-
պատշաճ, մարտիկ կամ դասալիք, մուրացկան կամ արքայ,
ի մի բան՝ յաղթական կամ պարտեալ:

Ապագայի պրոբլեմը — հայ հայրենիքի, հայ ճակա-
տագրի պրոբլեմն է մեզ համար. աւելի պարզ՝ դա հայ և
թուրք յարաբերութեանց պրոբլեմն է, — երկու ժողովուրդ-
ների, որոնք այլևս չեն թաղցնում, որ իրենցից մէկի հե-
տագայ զոյուրիւնը նվաճանաւորուելու է միւսի մահով:
Այդ իսկ պատճառով՝ մեծապէս խռովուած է ազգայնական
հայը, ամէն բանից տուժ, է՛լ աւելի՝ դաշնակցական հայը:
Դաշնակցականը — դա հա՛յն է, որ ընթանում է պատմու-
թեան առջեւից, որպէս զինուոր՝ իր ցեղի ձայնին հնա-
դանդ: Իր ցեղի գոյութեան և ապագայի հետ կապուած
խնդիրներով ապրող հա՛յն է դա: Ապագայի դրան ար-
թուն հսկող, խռովքոտ հա՛յը — հարազատ դաւանն իր քաղա-
քական նախահայրերի — նախադաշնակցութեան: Հայրեն-

նաբաղձ հա՛յն է դա՛ սեփական երկրի ճակատագիրը աղա-
տօրէն անօրինակու տենչանքով: Հայ մա՛րդը, որ իր ցեղի
ճակատագիրը դարձրի է ի՛ր սեփական ճակատագիրը, որ
կապուած է մնում իր ժողովրդին՝ նրա դժբախտութեան և
պայքարի օրերին, անձնութեամբ ծառայում, զոհաբե-
րում և մեռնում նրա համար, երբ հարկն է պահանջում:

Հա՛յը, որ խորապէս ապրում է ողբերգութիւնը եր-
կրի հայութեան՝ հերոսաբար կռուած Արարատի փէշի-
րին, և՛ տարագիր հայութեան, որ Նաղովրդից ալէս դեռ
չարունակում է նախանձիլ բոյն ունեցող երկնքի թռչուն-
ներին: Հա՛յը, որ հայրենիք ասելով, միշտ էլ պատկերում
է հօթնիցս սրբազան մի երկիր, որը սիրաշատ մօր նման
կանչում է իր զաւակներին — «Եկէ՛ք, եկէ՛ք, ես ձեր
մայրն եմ, իմ մշտաբուխ ստինքները կաթ ունեն բոլորի՛դ
համար»:

* *

Դաշնակցութեան ոյժն ու հմայքը Ամերիկայում ա-
մէն բանից առաջ այն բարձր ըմբռնումի մէջ է, որ իր մա-
սին արդարօրէն կազմած է ազգայնական հայութիւնը:
— Զե՛, կառելի հակադաւնակցական դառնալ, առանց ուրա-
ցող դառնալու: Այսպէ՛ս է մտածում ամերիկահայը, որ-
պէս քողարկական ազօթք, ամէն օր կրկնում՝ «Աստուած
երկու բան չտալ հայութեան — Արաքսին՝ կամուրջ, Դաշ-
նակցութեան՝ պարտութիւն»:

Այո՛, թող ժամանակները
այդ երկու բանը չտան մեզ, որովհետեւ Հայաստանը Պարս-
կաստանին միացնող մի կամուրջի դոյութեան դէպքում՝
այլեւս դժուար թէ մարդ մնայ մեր չեկայաւար հայրենի-
քում. իսկ առանց Դաշնակցութեան՝ այլեւս ազգ չենք լի-
նի, այլ՝ մարդկային փոշի:

Ազգայնական ամերիկահայը գիտակցում է, որ Դաշ-
նակցութեան պարտութիւնը պիտի դառնայ հայ ոգու և
դատի վերջնական պարտութիւնը — նա խորապէս գի-
տակցում է այդ, և այդ իսկ պատճառով կանգնած է
Դաշնակցութեան կողքին:

Ի՞նչ է, սակայն, Դաշնակցականութիւնը:

— Հայ ցեղի մեծնշեմաւորման նախամահողութիւնը,
նրա լաւիսեմական տնտեսութիւնը, նրա ինքնահոգացման, ինք-
նազաւարման եւ լիարժեքաւորութեան նի՛զն է դաւնակցա-
կանութիւնը:

Ցեղերի ստեղծագործ ոգին անցումներ ունի՝ դէպի
գոյութեան բարձր ձևերը: Դաշնակցականութիւնը հէնց
այդ անցումն է մեր նորագոյն պատմութեան մէջ:

Դա ցեղի յաւիտենական անբաւականութիւնն է սե-
փական ճակատագրից, որ յատուկ է կենսաբանական բա-
րոյականի տէր բոլո՛ր ժողովուրդներին:

Դա ցեղի ազնութեան — նրա տքնաջանութեան,
մարտունակութեան և ազատունակութեան բարձրագոյն
աստիճանն է՝ ժողովրդի մէջ: Դա մեր ցեղի յիշողութիւնն
է, որով ժողովուրդը չի՛ մոռանում անցիալի իր մեծու-
թիւնը, չի՛ հաշտւում իրեն պարտադրուած անփառունակ
վիճակի հետ: Ամերիկահայ ցեղակրօնի համար՝ հէնց այդ
անհաշտողականութիւնն է դաշնակցականութիւնը:

Մարդկութեան հանդէպ ազգն իր պարտականութիւ-
նը չի՛ կատարի, եթէ իր ձեռքից հանէ սեփական ճակատա-
գրի դեկը՝ եթէ դա յանձնէ օտարին: Իր ցեղի պատմու-
թեան ընթացքը վարելու արիութիւնն է դաշնակցակա-
նութիւնը:

Ո՞վ չգիտէ, որ դեռ սուրն է դժուար ազգերի յաւի-
տենականութեան ճամբան: Իր ճամբի վրայ ցցուող վը-
տանգներին և անիրաւութեանց կուրծք տալու քաջու-
թիւնն է դաշնակցականութիւնը: Դա տուրմ է մաքի,
սրտի և արեան, որ պահանջում է ցեղերի ինքնապաշտպա-
նութիւնը: Դա այն հոգեբանական վաճառն է, որով մեր
ցեղը պաշտպանուեց դարերով:

Մեր ցեղի ինքնալաւիսեմականացման ծառան է դաշ-
նակցականութիւնը: Դա հայ մարդու անհանդիստ, մշտա-
խոռով մտածումն է Հայաստանի մասին:

Դա ցաւն է, որ ապրող հայ մարդն զգում է ի տես

վերաւոր Հայաստանի: Եւ վիճար մեռնողի, թէ իրեն քիչ
բան յաջողուեց կատարել հայրենիքի համար: Դա ճիշդ է
սրտածաք Անդրանիկի, թէ «Գործն կխառտ մնաց»:

Եւ առաւելագոյն գոհաբերութիւնը, որ ցեղահոգ հա-
յը ժպտադէմ կատարում է Հայաստանի համար:

Դա՛ պատմութեան հայացիւր եւ Հայաստանակործան քն-
նաքնն լաղրահարելու մեր նիգն է: Մեր միտմն է ցեղի
ինքնակենսոնացման եւ ինքնափրկութեան:

Դա՛ ցեղի ինքնանուաճումի ճի՛ղն է, նրա արթնու-
թիւնը, որ չի դադարում ամենակենարոնախոյս տարրերին
ուղղելու իր զգաստացուցիչ կանչը՝ «Նկե՛ք առ իս»:

Դա դադութահայութեան հոգեւոր ուղեհարթումն է՝
դէպի Հայաստան: Մեր ցեղի հայրենաստեղծումի խա՛նդը,
օրուայ հայութեան ազատագրուելու աննուաճ կա՛մքն է
դաշնակցականութիւնը:

Այսպէ՛ս է հասկացւում դաշնակցականութիւնը Ամե-
րիկայում:

Այս քննութեամբ՝ դաշնակցականութեան մասին, հայ
մարդուն մղել է դաւանելու թէ՛ ամեն մեղանշում Դաւեակ-
ցութեան դէմ՝ մեղանշում է ցեղի դէմ:

*
* *

Ամերիկահայ դաշնակցականը սիրում է աշխատել իր
անձի վրայ եւ իր վրայ կատարած աշխատանքով էլ նա
չափում է դաշնակցականի իր պիտանիութիւնը: Նրա հա-
մար իր անձի վրայ աշխատելը — դաշնակցական աշխար-
հայեցողութեան եւ առաքինութեանց մշակումը — դարձել է
հրամայական պահանջ, մասնաւորապէս այժմ, երբ հայ
կեանքի ներքին չարիքը՝ հակադաշնակցականութիւնը —
դարձել է ակտիւ եւ անցիկ յարձակողականի:

Ամերիկայում եւ չափաւ ինքնաշխատութիւնը թերա-
գնահատող ընկեր: Ամէնքը գիտակցում են, որ պատմա-
կան վայրկեանի՝ մեր առջեւ դրած ծանր խնդիրները պա-

հանջում են կուսակցական աւելի՛ մեծ կուլտուրականու-
թիւն: Ինքնաշխատութիւնը չէ՛ թելադրւում, ինչպէս տե-
ղի է ունենում բոլշևիկների մօտ: Դաշնակցականը դադ-
ւում է ինքնաշխատութեամբ, ոչ թէ օտար դադափառախօ-
սութեանց ազդեցութեան տակ ընկնելու երկիւղից, այլ իր
անսարսափական հորիզոնը ընդլայնելու ներքին ցանկու-
թիւնից, ջանալու ներքին ուրախութեան զգացումից:

Այնտեղ, ամէն ընկեր ինքնիրեն զգում է որպէս ար-
ժէքաւոր միւսուր այն մեծ ուխտի մէջ, որ կոչւում է Դաշ-
նակցութիւն: Բարձրօրէն ընկերական է նա: Զիրմ ընկե-
րականութիւն, հաւատաւորութիւն եւ խանդավառութիւն
— ահա՛ նրա կուսակցական բարոյականի երրեակ սխեմերը:
Նրա զոհարարութեան չափը մնում է անծանօթ մեր չափ
դադութիւնի համար: Դաւեակցականը, Ամերիկայում, իր
գործն ու գոհաբերութիւնը չափում է ոչ քե իր կարողու-
թիւններով, այլ իր պարտականութեան չափով, որ միշտ էլ
աւելի՛ մեծ է եւ աւելի՛ն է պահանջում:

Այսպիսով, դաշնակցականութիւնը Ամերիկայում դար-
ձել է մի տեսակ միւրիդիզմ — աննահանջ պայքարի եւ
աննուաղ զոհարարութեան խա՛նդ:

Քաղաքական խորհողութեան ընդունակ՝ նա անսխալ
կերպով սահմանել է թրքօրոյշելիզմի կողմից մեզ պարտա-
դրուած պայքարը, նրա արժէքը եւ խառտը: Նրա համար
իրերի վիճակը լիովին պարզ է: Նա սիրում է եւ գիտէ
խորհել, եւ ոչ թէ դատել պատարասի բանաձեւերով: Պայ-
քարի մէջ դրած է առողջ միտք, տաք սիրտ եւ Վարդա-
նանց մաքրական բարոյականը՝ «խիզախ քաջութեան վա-
սուրիւն չխառնել»: Մշտարթուն է, դիտէ որ պայքարը
(«տոն օրեր») չունի: Ներկայացնելով ազգն ու ազգայնակա-
նութիւնը՝ նա միշտ էլ տիրապետող դիրքերի վրայ է,
այսինքն՝ վտայր չի իջնում իր կոչումի եւ պատմական ար-
ժէքների բարձունքից: Նա խստօրէն կարգապահ է: Նա
նմանում է աւելի ֆրանսական գինուորին, քան՝ գերմա-
նականին: Առաջինը՝ իր հրամանատարը կորցնելուն պէս՝

անցնում է նրա սեղը: Նման դէպքերում — իր պետերի վերաւորութիւնը, սպանուելու դէպքում — գերման զինուորն իրեն զգում է անտէր, անգլուխ, ամբոխանում և դադարում կազմակերպւած ոյժ լինելուց: Ֆրանսականը, ինչպէս ասացի, փոխարինում է իր ամենաբարձր պետերին: Վերդինի շուրջը բոլորքուով ճակատամարտերում եղան դէպքեր, երբ շարքային պարզ զինուորը փոխարինեց իր գնդապետին և զօրամասի վերաբերմունքը մնաց նոյնը դէպի նոր հրամանատարը: Այս է ճշմարիտ կարգապահութիւնը: Դաշնակցականի կարգապահութիւնը մեքենական չէ, արտաքին չէ, դա՛ արտայայտութիւնն է մի բանաւոր անհրաժեշտութեան. դա արտայայտութիւնն է գիտակցօրէն ու կամաւորապէս ընդունուած պարտականութեան: Կարգապահութիւն ասելով՝ մեր ամերիկացեակ ընկերը հասկանում է շարքերի բացարձակ վստահութիւնը դէպի իրենց ղեկավարները: Ռէմարկեան զինուոր չէ նա, և պատահական անյաջողութիւնները միշտ վերից վար չի փրկւում: Նա չի ասում՝ «սպանի՛րն ատաջ», որովհետեւ գիտէ, որ իր մարմինները ատաջնորդում են, և ոչ թէ դիկավարում՝ հեռուից: Նա նպատակագիտակ է և դրական է իր նպատակադրութիւնը: Տանկով իրեն պարտադրուած անօրինակ պայքարը՝ նա, ինչպէս ամէն դաշնակցական, հետապնդում է ո՛չ թէ ապախորհրդացնացումը, այլ իրականացումը միացեալ և անկախ Հայաստանի դադափարի: Նա համակուած է ուժեղ հայրենաբաղձութեամբ: Նրա համար հակադաշնակցականութիւնը՝ այն ներքին պատմական չարիքն է, որ տարբեր ժամանակաշրջաններում, տարբեր անուան և ձևի տակ, մեծապէս դժուարացրել է մեր ցեղի չուն՝ իր յաւիտենականի ծամբի վրայ: Ահա՛ թէ ինչո՞ւ նա ներքին չարիքին մօտենում է ոչ թէ մակերեսայնօրէն, այլ ապրելով մեր սղբերգութեան խորութիւնը, գիտակցում է որ հայ կեանքի հազար գլխանի չարիքը կը վերանայ մեր ճակատագրի բոլոր հանգոյցների քակումով — Միացեալ և Անկախ Հայրենիքի ստեղծումով միայն:

Ամերիկահայ դաշնակցականը դադափարական կեանք ունի, ինչպէս և զգացումների մեծ հարստութիւն, բայց չի սիրում լաց լինել անցեալի վրայ և ամէն բանում անցեալն օրինակել: Նրա մէջ նկատուած է հոգեկան մեծ լարուածութիւն: Դրա հետ՝ նա անասելիօրէն ընկերահաղորդ է: Ծանօթ դատավարութեան օրերին մեր շարքերը — պատիւ իրենց — հսկում ի ամխներ բոլորեցին:

Նա չի հաւատում թուղթէ բանաձևերի «փրկչական» զօրութեան, ինչպէս՝ նպատաւոր պայմանների «կախարդական» ոյժին — նա աշխատում է, աշխատում և աշխատում:

Իրեն պարտադրուած պայքարում նա ցուցահանեց հոգեբանական խորին հասունութիւն: Նա մի հատիկ չափանիշ ունի — դաշնակցական՝ բարոյականը: «Դու պէտք չէ՛ անես այն, ինչ կարող է վնասել Դաշնակցութեան» — նրա համար ասել է՝ «դու պէտք չէ՛ անես այն, ինչ կարող է վնասել աղբիք»:

Նրա կեանքի ամենախոռովի հարցն է — Հայաստանից դուրս ես ապրո՞ւմ եմ այնպէս, ինչպէս որ պէ՛տք է ապրել յաւիտենական հայ մարդուն: Եւ նա գիտէ, որ այս հարցի լուծումը պէտք չէ փնտել շրջապատի աննպատակ պայմանների, այլ՝ իր ցեղային գիտակցութեան մէջ: Նա գիտէ նաև, որ այդ հարցի լուծումից է կախուած իր վարած գոյամարտի կէքը՝ յաջող թէ անյաջող:

Նա անասելիօրէն հպարտ է իր կրեք «Հայրենիք» նկերով — կրեք ազգային օրհնութիւնների ամերիկահայութեան համար — որոնցով յաջողել է օտար հեռուոր ամերիկացի վրայ իր աննիւթեղէն հայրենիքն ստեղծել:

Հոգեբանական յարմարումն անծանօթ է նրան — ցեղակրօնութիւնը վկայ: Յարմարականութիւն և հատուածականութիւն չգիտէ: Նա համահայ է: Հայնէի հայրենապաշտ զօրականն է, որ հայրենիքից դուրս՝ սոցորում է իր հողի կարօտով և դժուարանում է մեռնել: Մինչ հակադաշնակցականը վստաբար կրդում է կոմունիստական

դրականութիւնից առնուած հետեւեալ տողերը — «Միւն-
նո՛յն է — հանդիսա կը պառկեմ և օտարութեան մէջ, հողն
այստեղ թէ այնտեղ — միւննո՛յն է»։ Հայրենի կարօտը ոչ
միայն ամերիկահայ դաշնակցականին պահում է պանդըխ-
տի հոգեկոծակում, այլև մղում է նրան առաջիկ նա՛և
մեռած հարազատի գերեզմանի պանդխտութիւնից։

Դաշնակցական Բաբկէն Տէր Մանուէլեանի ցեղակրօն
ղաւակնե՛րն էին, որ իրենց հօր գերեզմանից ինձ «ափ մը
հող» տալով, ասացին — «Եթէ հնարաւոր չէ Հայաստանի
հողին՝ գէթ խառնէք Քրիստափորի գերեզմանի հողին»։

Հէնց ա՛յդ է դաշնակցականութիւնը։

X

ՑԵՂԱԿՐՈՆ ՈՒԽՏԵՐ

— «Ես հազար անգամ լանձն
պիտի առնեի բռնութեան վը-
սանգը, քան՝ ցեղիս այլասե-
րումը»։
ԳԱՆԴԻ

«Հայ կիանքը, սակայն, ունի և՛ մի ուրիշ կողմ, ուր
տեղի է ունենում ցեղի ոգու նոր շարժը, ուր հագիների
մէջ սկսել է հոսել թրքատեցութիւնը որպէս հրեղէն հեղեղ,
նոյնքա՛ն զօրաւոր, որքան ցեղապաշտութիւնը մեր։ Մեր
կիանքի այդ բաժնում հայ ճառապանքն ու ամօրանքը միա-
ցած, նախապատաստում են ծնունդը նոր հայու։ Մեր փա-
նական ցաւից ծնունդ է առնում մի նոր կրօն — հայաբու-
րեան կրօնը։ Իր սեփական ճառապանքի մէջ մկրտած հա՛յն
է աշխարհ գալիս։ Նա իջնում է ցեղի ոգու բարձունքներից՝
ցեղի խօսքը Երրունքներից։ Նա սէր է աւետարանում, սէ՛ր
դէպի ինքնակառուցում՝ ինքնայողթահարումի ճամբով։
Եւ մահ է քորսողում, մա՛հ հայ սկարութիւնը սնուցանող
բոլոր չասուածներին՝ հին ու նոր։ Նա գալիս է վերականգ-
նելու մեծութիւնը հայ անունի, որ այնքան հայհոյուած է
այսօր։

Չե՛ս այլեւս չի կարելի այսպէս ապրել, քանզի աննա-
խընթացօրէն սպանիչ է մեր նուաստութիւնը — այս ցնցող
գիտակցութիւնից ծնունդ առած աշխարհ է գալիս ցեղա-

յին բարոյականով միւռնոնուած հայր: Նա', որ ներսոյս կերպով ապրած է մեր ժողովրդին վիճակուած ողբերգութիւնն ու ամօթանքը — նա'ր հայը, որի գրօշակից վաղը պիտի կախուի մեր ցեղի յաղթանակը: Այդ օրուայ համար է ապրում և գործում գաշնակցականը:

Դեռ իր լինելութեան մէջ է Դաշնակցութիւնը — նա գիտ չի ասել իր վերջին խօսքը:

Ահա' թէ ինչո՞ւ եմ ասում' օրհնի'ր ճակատագիրը, որ հայ եւ ծնած, բայց որպէսզի օտար ամերի վրայ հայ մը նաս, եղի'ր գաշնակցական»: (*)

Այսպէս էի գրում ընդամէնը երեք տարի առաջ: Նախատեսում էի ծնունդը նոր հայուն: Սպասում էի ցեղայայանութեան: Եւ յայտնուեց ցեղակրօնը:

Ընթերցող, ճանաչում եւ ամերիկահայ ցեղակրօններին, որոնք անճառելի քաղցրութեամբ ասում են իրենց մասին՝ «մեմ լեգիոն եմ», որոնց ցեղականը «Լսի'ր»ը զընդում է, որպէս բարձր զանգակաւորից իջնող զօղանջ և Մեծ Ուխտի առջև ծնունդ հաղարաւոր ծունկեր, խոնարհեցնում հաղարաւոր ճակատներ, սարսոնցնում հաղարաւոր սրտեր: Ճանաչում եւ ամերիկահայ ցեղապսակ սերունդը, որն աշխատում է դառնալ արդարութեան գործիք՝ այն խուժ ազգի դէմ, որ փորձեց գոյութեան գրգռից մեր ցեղի անունը սրբել:

«Հայերը հպարտ զգալու որչա՞փ իրաւունք ունին, երբ անգամ մը գիտնան, թէ իրենց փառապանք անցեալ մըն են ունեցած: Բայց չեն գիտեր, դժբախտաբար»:

Անգլիական արդի մեծագոյն մարդաբաններից պրոֆ. Հետտընի այս խօսքին, որպէս պատասխան, ամերիկահայ նորահաս սերունդը յայտարարում է՝ «Ես նախընտրում եմ իմ ցեղը, ես հաւատում եմ իմ ցեղին, ես պատկանում եմ իմ ցեղը, ես ցեղակրօն եմ»:

Նա յայտարարում է, որ այլեւս ըմբռնել է էմբրսը-

(*) «Յեղի ոգու ցարժը»:

նի խօսքի իմաստը, թէ՛ «Evry man is un bundle of his ansestors». Նա սկսել է հասկանալ, որ ամեն անհատ իր նախնայների կծիկն է. նա ըմբռնել է ժառանգականութեան օրէնքի այն սյուղը, որով նախահայրերի զօրութեան հակառակութիւնը փոխանցւում է անհատին, որպէս կենսաբանական կարողականութիւններ. նա ըմբռնել է, որ մարդկային բոլոր կենսական ուղիները միայն ցեղի արեւի տակ են ծնւում, ծաղկում եւ բացւում:

Նա հասկացել է թէ՛ ցեղը և ժառանգը յաւիտեանակից են. թէ՛ անանց է ցեղի ազդեցութիւնը. թէ՛ ցեղն է ժողովրդի ուժերի աղբւրքը. թէ՛ մարդկօրէն և ազգայն է ժողովրդի ուժերի աղբւրքը. թէ՛ ազատ է ասելու — ցեղի՞ս գահին եմ եւ անհա՛, օտարութեան մեջ իսկ, ի՛ր կաթը կը ծըլակն եմ եւ անհա՛, հաղարաւոր է թէ՛ անհատը կարողելով իր ցեղից՝ իր գոյութեան նախադրելից — ապրելով մեկուսի, առնուազն դժարացնում է իր հոգեւոր աճումը: Եւ ընդհանրապէս՝ մշտնապէս ցեղի դերագոյն սյուղին — նա՛ անհատը ապրում ու ապրեցնում է ցեղի յաւիտեանական արժէքները և հէնց դրանով էլ նպաստում է իր հոգեկան ինքնահսկայացումին:

Նա սկսել է հասկանալ, թէ անհատների և ժողովուրդների վերելքն ու անկումը պայմանաւորւում են իրենց հարազատ ցեղի մասին կազմած ըմբռնումով: Ո՛րքան բարձր է անհատների և ժողովուրդների հասկացողութիւնը իրենց գերագոյն ծնողի — ցեղի մասին — նոյնքան հոգեպէս կայտառ, զօրաւոր, անդձագործ են նրանք: Ժողովուրդների բարսոյականը, որոնց հոգեւոր կեցածքը, պայմանաւորւում են նոյնպէս իրենց ցեղի մասին կազմած պատկերումով: Եւ հէնց այս պատկերումը, ցեղաճանաչումի ազդեցութեամբ հայելիացումն է կրում ու կոփում ժողովուրդների նկարագիրը, որով և՛ ճակատագիրը:

«Ես ցեղակրօն եմ» — այսպէս են խօսում նոր Աշխարհի հայ մանուկը, պատանին, երիտասարդը — մեր ցեղի բարեկամներին՝ ուրախութեամբ և թշնամիներին՝ ցաւ պատճառելով:

Այսօր, երբ հայ ճակատագրի վերև կախուած է հոռւ գլխանի վառնդը — թուրքը, բուլղարը և հակադասագրական սարքերի պարտուողականութիւնը — ամերիկահայ նորահաս սերունդը ճիգեր է թափում հանդիսանալու կենտրոնը՝ ցեղային սյօթի, քաջառողջութեան և զեղեցկութեան:

Այսօր, երբ բուլղարները՝ հայութեան առկանքն իրենց ապարին կոթ դարձրած, փորձում են մեր ցեղի հոգեւոր անտառը կտրել՝ ամերիկահայ ցեղակրօնութիւնը ճիգ է թափում իր ուխտերի միջոցով կեանքի կոչել կրօնա-փառաբանական քեյ յարանուանական կաշկանդումներից զերծ ամբողջական հայր, նո՛ր հայր, որ զօրէ դիմանալ մերօրեայ աշխարհի փայլալիչ պայմաններին: Նա ցեղաճանաչ է, նա գիտակցում է, որ իր ցեղը ամենադժամանակաշատ և իսկ նոյն է և մնում է ինքնատիպ ստեղծագործող, որ ինքն զաւակն է այն մեծ նախահայրերի, որոնք հոգեւորելիս լալիս էին, որ չեն մեռնում ձիւ վրայ՝ գոռ նակասամարում: Նա գիտակցում է, որ ինքը ցեղային բողոքն է սրբի, մաքի և կամքի ա՛յն հակառակի, որոնք մի հասիկ փառք ճանաչեցին. — «Պատուայ վէրքերով զարդարել իրենց մարմինները և կոխներում իրենց ճակտի քրտինքը սրբել նիզակներով»:

Քիչ է խօսում ցեղակրօնը, որովհետեւ գործնապաշտ է, ջանապաշտ, որովհետեւ «ջանքն է որ իրապէս մեր մէջ ստեղծում է նոր էակը, մարդկային անասունի մէջ պարաստում մարդու յայտնութիւնը և մարդու մէջ՝ դիւյաղնի արշալոյսը»:

Նա խօսում է՝ ուսանելու և ուսուցանելու համար, իսկ ուսանում և ուսուցանում է գործելու համար: Նա այնպէս է խօսում, որ իր ձայնի մէջ իր ունկնդիրները իր ցեղի ձայնը լսեն: Նա խօսում է այնպէս՝ որ իր լսարանը զգայ թէ կայ գերագոյն հեղինակութիւնը — ցեղը, որ խօսում է ցեղակրօնի շրթունքներով: Ցեղային ինքնաշարժանք, ինքնավստահութիւն և նկարագրի — ահա՛ թէ ի՞նչ է մշակում ցեղակրօնը իր մէջ:

Ասում է՝ «Ամերիկան կ'աշխատի, աշխատութիւնը կը պատուէ և գիտէ դայն կազմակերպել»: Նոյնը կարելի է ասել և՛ ցեղակրօնի մասին: Նա իր գործն անթերի կիրառով կատարելու կամք ունի: Նա ասում է անաշխատութիւնը և արհամարհում անջանութիւնը: Լեցուն փակի սնոտի հպարտութեան փոխարէն՝ նրա մեծագոյն հպարտանքն է՝ դժուարութիւններ յաղթահարել:

Ամերիկեան միջավայրում, նրան գրաւողը կրկնահերձ չէնքերն ու ախտանական կամուրջները չեն, այլ ամերիկացու ընկերա-մարդկային ճիգը, որի ծնունդն է իր նիւթական վիթխարի քաղաքակրթութիւնը:

Ցեղակրօնը սկզբունքի բարձրութեան է հասցրել իր ժամանակը օգտակարապէս գործածելու ձևը: Նա ունի իր սրբավայրը — իր ո՛ւխտը — որում նա կռում ու կոփում է յարանուանական, դասակարգային եւ ընկերային եսակառութիւններից զերծ նո՛ր հայր:

Ցեղակրօնը չի սիրում նրանց, որոնք ցեղը սիրում են իրենց զգացումի սյօթով, բայց մաքի ակարութեամբ, ինչպէս և նրա՛նց, որոնք սիրում են մաքի սյօթով, բայց կամքի ակարութեամբ: Ցեղակրօնը նրա՛նց հետ է, որոնք ցեղը սիրում են իրենց անհատականութեան բովանդակ սյօթով — մաքի, զգացումի և կամքի բովանդակ թափով:

Ցեղակրօնի համար հայ կոչուելու արժանի չէ նա, ո՛վ մեր երկրագնդի վրայ հայ անունից աւելի մի ա՛յլ բան է սիրում: Ցեղակրօնը՝ իր կեանքից աւելի իր ցեղն է սիրում:

Օտար միջավայրի գունաւոր արտացոլումը չէ ցեղակրօնը, այլ հայ ցեղայնութեան ճառագայթումն՝ օտար հորիզոնների տակ: Նա համակուած է պարտականութեան խոր գիտակցութեամբ՝ նրա՛նց հանդէպ, որոնք էին և չկան և նրանց՝ որոնք չկան, բայց պիտի դան: Ա՛յդ իսկ պատճառով՝ նա ապրում է աւելի բարձր կեանքով, նա իր կեանքին միացնում է անցեալի խորհուրդը եւ ապագայի հրաշքը:

Նրա կեանքում աւելի գեղեցկութիւն, ուրախութիւն և քաղցրութիւն կայ: Եթէ ամէն ոք, ինչպէս ասում է

Շիլլերը՝ իր մէջ կրում է մի իդէալական մարդ — ապա՝
ամերիկահայ ցեղակրօն սերունդը իր մէջ կրում է վաղուայ
անխառն ցեղամարդը:

Իմ արիւնի մէջ, ասում է ցեղակրօնը, կան ու կը
մնան հաղթեր Անիէ՛ն, Մամիկոնեաններէ՛ն, Մայիս 28-ի
սերունդէն — իմ ցեղի մեծութիւնէն:

Այդ իսկ պատճառով՝ բոլոր հայրենիքներէն և քաղա-
քական սահմաններէն ներս՝ նա մնում է հպատա՛կն իր ցեղի:
Նա ձգտում է՝

ա) Ցեղակրօնութեան միջոցաւ զարգացնել իր մէջ այն
բարոյա-կենսաբանական յատկութիւնները, որոնք կերտած են
մեր ցեղի դիմագծութիւնը:

բ) Հայկական առհաւուրեան դրական ոյժերը վերածել
կենդանի ոյժի:

գ) Կեանքի կոչել հոգեւորապէս եւ կենսաբանօրէն զօ-
րաւոր հայը, որպիսին պահանջում է իրերի նոր վիճակը
գաղթաւարհում՝ առաջ եկած մեր տեղահանութեան, կոտ-
րածների եւ տարհանումի բերումով:

դ) Անեցնել օտար այլասերիչ ազդեցութեանց հակադ-
դող հայ ոգու դիմադրական ոյժը:

Ասինք անցողապէս, որ ցեղակրօնը չի սիրում լսել մի-
ջամայրի այլասերիչ ազդեցութեան մասին: Այո՛, դա ազ-
դում է, բայց դա անդօր կը լինի սպանել ինձ, քեզ, նը-
րան, եթէ մենք ապրում ենք ցեղօրէն:

Ցեղերի պատմութիւնը մեզ սովորեցնում է, թէ ա-
ռանձին մարդը, ինչպէս և ժողովուրդը այնքան հօր է
և արդիւնաղօր, որքան իր էութիւնը բաց է իր ցեղի հո-
գեւոր մակընթացութեան առջև,

Ցեղակրօնը չի սիրում ցեղօրէն անկերպարանը, նը-
ւաստը և վախկոտը — մասնաւորապէս այդ վերջինը: Այդ
իսկ պատճառով՝ ցեղակրօն ուխտերի մէջ խտրւա արգել-
ուած է «մի՛ վախնար» խօսքը: Վախնալ մէկի համար՝
ցեղակրօնի հասկացողութեամբ՝ ասել է թշնամանիւ նրան:

Վախը ենթակային դարձնում է անակախ, ինքնա-

պաշտպանուելու անկարող. դա սպանում է նրա պայքա-
րելու կամքը և խղճմտանքի անկախութիւնը. կարձ՝ ամէ՛ն
վսեմ զգացում: Նա յաճախ անհասանելի միջոցով հոգեպէս
հարուածում է, կազմալուծում ազգը: Ըստ ցեղաբանների
— վախի քաղաւորութիւնը տարածւում է մինչեւ ցեղերը:
Դա արտայայտւում է կա՛մ տարերայնօրէն, կամ պարեմ-
աբար: Վերջին ախտաշական ձեւը — նախերգանքն է ցե-
ղի հոգեկորքի: Դա նշան է, որ ազգն այլևս ազգ չէ,
այլ մարդկային նախիր:

Իսկ նախարանում են ազգերը, երբ մնում են անցեղա-
հաղորդ: Երբ ցեղահաղորդ չէ՝ ազգը՝ նրա մէջ ցեղի ոյժե-
րը — Տիգրան, Վարդան, Վահան կամ Մեսրոպ, Նարեկա-
յի, Շնորհալի — մնում են քնած:

Ցեղակրօնութիւնը գալիս է հրահրելու այդ ոյժերի
զարթօնքը և նրանց արտայայտութիւն տալու:

Ցեղային կարողութիւնների և առաքինութիւնների
զարգացումն ու արտայայտութիւնը պահանջում են որոշ
հոգեբանական միջոցաւ: Ցեղակրօնութիւնը ձգտում է
հէնց այդ միջոցաւ ստեղծել:

Նա ձգնում է աշխարհ բերել ցեղամարդը — ամբող-
ջակա՛ն հայ մարդը — որի մէջ և միջոցով պիտի արտայայտ-
ւեն ցեղի բովանդակ դրական ոյժերն ու յատկութիւնները:

Անցեղահաղորդը քարշ է տալիս իր մանր և պաղ գո-
յութիւնը: Նա չի ճանաչում աւելի բարձր և ընդարձակա-
հորիզոն կեանք: Նմանը ակար է և դժբախտ, քանդի դեռ
չի զգացիլ իր միութիւնը ցեղի հետ: Նա երկչոտ է ան-
ցեղապաշտը, որովհետեւ չգիտէ օգտուել իր էութեան մէջ
մթերուած կենսաբանական և հոգեւոր ոյժի ակնաղբիւ-
րից, նրա շտեմարանից — իր ցեղի ոյժից:

*
*
*

Երկար այն ձամբան, որ մեր ցեղն է կտրել, անցել,
իրաւունք է տալիս ցեղակրօնին հաւատալու, որ դա հիւ-

Թասպառ եղած չէ, որ, ընդհանրապես, նրա հողը անախտ է, մաքուր, իսկ հունար՝ աղնիւ, դօրաւոր: Յեղակրօնը լաւատես է խորապէս և, հաւատում է իր գործին: Նա սովորելու կամք — աւելի՛ն գիտնալու և կարենալու ծառա ունի: Նրա պրոպագանդը առաւելապէս անձնական օրինակի պրոպագանդ է: Նոր ուխտակից գտնել — ահա՛ մի գործ, որի մէջ ցեղակրօնը յոգնել չգիտէ: Նա համոզուած է իր դաւանանքի փրկարար ճշմարտութեան: Նա տառապում է՝ տեսնելով ցեղի սփնգից կտրուած հայ մանուկը, պատանին, երիտասարդը: Ոգեկոչական է ցեղակրօնի խօսքը՝ խոռովիչ, հոգեփոխող և՛ նոր ապրումի ու հոգեւոր լիութեան սնուցիչ: Զէ՞ որ ցեղն է նրա հոգեւոր կեանքի աղբիւրը: Յեղաշունչ է իր խօսքը. դա խորհել է ստիպում: Նա չի սիրում պայքարի մասնիկ հին սերունդի — իր նախորդների թողած զէնքերով միայն, նա գիտակցում է թէ՛ անարդիական զէնք, ասել է անդինութիւն, անդէն բազուկ: Նա աշխատում է գիտութեան զինարանէն առնել իր կռուի զենքերը:

Այսպէս վարուելով հանդերձ, նա չի մոռանում, որ «մարդս ի՛նքն է իր առաջին զէնքը».

Յաղթել՝ ասել է գերազանցել: Գերազանցելու նիգ է ցեղակրօնութիւնը: Պէ՛տք է գերազանցել իր ցեղի արտաքին թշնամիներին. իսկ այդ բանում յաջողելու համար՝ պէտք է գերազանցել իր նախորդ սերունդին: Այդպիսով միայն ճշմարտօրէն յարդած կը լինենք մեր նախորդներին: Բաւական չէ հիացիկ վերաբերմունք, անգամ՝ պաշտամունք ունենալ դէպի անցեալ սերունդը — պէ՛տք է գերազանցել նրան: Հէնց սա է կեանքի առաջադիմութեան օրէնքը, և յարգանքի այն պատկը, որ իւրաքանչիւր յետնորդ պարտաւոր է դնել նախնեաց յիշատակների կոթողին:

Յեղակրօնի համար չկայ աւելի մեծ վատութիւն, քան հոգեւոր խզումը սերունդների միջեւ: Նորահաս սերունդը կտրուկօք անցնող կամ անցած գնացած սերունդներէն — նա

էապէս կտրուում է մինչ այդ գոյութիւն ունեցող ցեղի արժէքներէն ու սրբութիւններէն, կրօնէն ու բարոյականէն: Հին սերունդէն կտրուողը դառնում է հոգեպէս անհող եւ անուղի: Էականը հոգեհաղորդակցութիւնն է սերունդների միջեւ, որի շնորհիւ վերջինները փոխանցում են ցեղի յաւիտեական բոցը, ինչպէս մամը բոց է առնում մամէն: Անդարմանիկ չարիք է հոգեխզումը ժողովուրդների կեանքում՝ հին և նոր սերունդի միջեւ, որովհետեւ մի՛ է, միեւնո՛յն է, օրգանապէս իրար կապուած աւանդութեանց, բարոյականի եւ արժեքների խախտման հոգեբանական հիմք:

* *

Գերազանցօրէն հայկական է ցեղակրօնութեան դադափարը: Այդ շարժումը կադապարուած է մեր ցեղի էութեան վրայ: Դեռ խօսք չկար ֆաշիզմի և հիթլերականութեան մասին, երբ ցեղակրօնութեան դադափարը 1919-ին ոտքի էր հանել մեր Դաւիթ Բեգեան ուխտերը Սիւնիաց աշխարհի էր հանել մեր Դաւիթ Բեգեան ուխտերը Սիւնիաց աշխարհում, այն ուխտերը, որոնց զարկերի տակ փրկուեց բազմահազար հայ մտաւորականութիւնը բուլղարիկեան տապարէն, ինչպէս և Ադրբէյջանին թողնուած հայոց լիոնաշխարհը ճանաչուեց որպէս Հայաստանի անբաժան մասը: Փոխառիկ դադափարները — սոցիալիզմ, կոմունիզմ — չեն փրկի մեզ. նրանք օտարներէն փոխ առնուած տեսաբանական զգեստներ են, որոնք այնքան են խօսում մեր հոգուն, մեր արիւնին, որքան սովորական զգեստը՝ մեր մարմնին:

Յեղակրօնութիւն ասելով՝ Լեոնահայաստանում ժամանակին հասկանում էին ցեղային առիւծութիւն: Ամերիկայի մեր ուխտերի խորհրդանշանն էլ առիւծն է, որ վեհական կրօնի մէջ կը խորհրդանշէր երեք բան՝ կռիւ քրեւամու դէմ, պաշտամունքի հասնող սեր եւ գերագոյն հրաժարում անձնական «ես»ից:

Իսկ բազրատունեան զինուորի համար, Անիի չրջա-

նին, առիժը կը խորհրդանշէր՝ հայ մարդու հաւատը դէպի իր ցեղի ոյժը:

* * *

Յեղակրօնութիւնը — յաջողապէս ուղղուած այս շարժումը դարձել է մի դպրոց ամերիկահայ նորահաս սերունդի համար: Դա՝ ամերիկահայութեան ցեղահոգ «կղիցի»ն է:

Յեղի հետեւում — ահա՛ թէ ի՞նչ ասել է ցեղակրօնութիւն: Յեղը, ցեղային արիւնը, ցեղի կա՛մք՝ աստուածացուած — ահա՛ դա՛ մի այլ բացատրութեամբ: Դա ասել է՝ խանդավառ ծառայութիւն եւ հնազանդութիւն ցեղին. դա պատճառունքն է ցեղի — իր ոյժի, հանճարի եւ բազուկի: Դա մեր հաւատն է՝ դէպի մեր ցեղի կարողութիւնները:

Պաշտել ցեղը, ասել է՝ բոլորանուէր յանձնուել ցեղի կամքին եւ աշխատել, որ այդ կամքը դառնայ ինքնազօր եւ յողթական: Յեղակրօնը — ներկայացուցիչը իր ցեղի ոգու — դաւանում թէ՛ Հայաստանը է՛ր, է՛ եւ պիտի մնայ՝ մինչեւ վախճանը ժամանակներին:

Յեղակրօնը, որի պաշտամունքի տարրերն են — ցեղային հանճար, ոյժ եւ արիւնթիւն — իր մէջ մշակում է զօրութեան մարդը: Նրա մօտ կենդանի է ոյժի զգացումը:

Նա զգում է, որ մօտենում է օրը՝ վերջին վճռական ճակատամարտի, որի համար չի ուզում անպատրաստ դուրսնուել:

Յեղակրօնը, դա հայն է՝ նոր կենսազգացողութեամբ, հայ՛ը, որ իր մէջ սկսել է զգալ հայ երկրի ընդերքում քնած երկաթը: Հայ՛ը, որի էութեան մէջ ցեղի առիժ-կամքն է արթնցել — ճակատելու, նորաստեղծելու եւ յուսկրժանալու կամքը:

Հոգով արծիւ հայն է դա, որ նոր է իջել ցեղի պատմութեան բարձունքներից եւ ահա՛ թեւահարում է վերստին դէպի վեր, դէպի հայոց պատմութեան կտտարները: Դա գորշ առօրեայից, կեանքի թմբիկից, հոգեւոր մեծութիւն

նից արթնցած հայն է, որ շնչում է խոր, որի աչքերը վառում են նոր յոյսի խառնից, որն իր կրծքի տակ զգացել է իր ցեղային ոյժերի ալիւտժուող ծովը, որը՝ նոր կենսազգացութեամբ՝ ասլուում է մի նոր կեանք — ոյժի, արիւնթեան եւ հպարտանքի: Դա վահագնապա՛շտ հայն է — ուժապա՛շտը, զոհապա՛շտը: Յեղահոգ հայն է դա, որ յայտարարեց — «Լողա՞նք — ո՛չ, երբե՛ք»: Նա՛, որ զայրոյթով մերժում է աշխարհի անիրաւութեան դատակնիքը իր ցեղի ճակատագրի մասին: Յեղապրումի ընդունակ հայն է դա, որ մի օր իր աչքը օտար հորիզոններից դարձրեց դէպի մեր երկիրը — մտասուզուեց մեր պատմութեան ալիւտժի ուղիքանում, եւ մեր ցեղի կեանքի մագաղաթին նայելով, իր էութեան խորէն աղաղակեց. —

«Ես կարդացի ցեղիս քողած աստուծային հետեւեր երկրագնդի վրայ, տեսայ, համբուրեցի, պատեցի — ես դարձայ ցեղակրօն:

ՅԵՂԱԿՐՈՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՒԱՏԱՄՔԸ (*)

Մի ժողովուրդ, որ ինքզինքը դեռ չի նուաճել — իսկ ինքնանուանումը հնարաւոր է ինքնանաւանշումի նամբով միայն — ընդունակ չէ՛, արժանի չէ՛ մեծագործութիւններին:

Ժողովուրդներին — ասինք և մի ա՛յլ ճշմարտութիւն — հոգեւոր արգիւնազօրութիւնը մե՛ծ է այնքան, որքան բիւրեղացած, պայծառացած է նրանց ցեղային դիտակցութիւնը, որքան բացայայտուած է նրանց նախաէութիւնը, հոգի՛ն:

Հազար խորհուրդ ունի հայ հոգին, որ իր խառնաշփոթ մարդարէին է սպասում, որը պիտի յայտնուի մի օր և այն բացայայտ է մեզ:

Հայութիւնը ցեղաճանաչութեամբ միայն կարելիութիւն պիտի ստանայ իր էութեան չդիտակցուած ոյժերը լծելու իր ցեղին վիճակուած անհաւասար դոյամարտի դործին: Այո՛, դեռ ցեղաճանաչ չենք, դեռ կանչում ենք մեզ, ձայն ենք տալիս, փնտռում, բայց դեռ չենք գտել մեզ, դեռ չենք ճանաչել մեզ, որպէս ցեղ:

Փնտռում ենք Յաւիթեմական Հայր, փնտռում ենք ներքան իր հեթանոս դարերում, իր քրիստոնէութեան մէջ, իր պատմութեան լոյսի տակ, իր գրականութեան մէջ, իր իմաստասիրութեան և վարած ճակատամարտերի, իր ինքնիշխանութեան և ստրկութեան, իր կոտորածներին,

(*) Մի հասում իմ «Յեղային արքունիք» յօդուածաւարդից:

արտագաղթերի և հայրենաշինութեան մէջ — փնտռում ենք նրան իր բնաշխարհում և օտար հորիզոնների տակ, փրկւածում ենք, բայց դեռ չենք գտել: Գիտենք, սակայն, որ միայն ինքնաճանաչութեամբ կարելի է տիրապետել այն տարերքին, որ յաւիտենական է հայ էութեան մէջ — մեր ցեղայնութեան:

Ցեղօրէն անինքնաճանաչ՝ դեռ կոյր հայ հոգու խորքերում, և այդ իսկ պատճառով՝ անզօր մերօրեայ ճակատաբանական խնդիրների առջև, որպէս ժողովուրդ, մենք չարուակում ենք մնալ նուազ ու նահասկ, երբ աշխարհը պահանջում է լինել ինքնայարգ եւ յարգանք պարսպանքով աստիճան զօրաւոր:

Անասելիօրէն զօրութեանակա՛ն՝ բայց դեռ իր ինքնայարթանարումը գլուխ չհանած՝ հայ էութիւնը իր անսպառնի շինարարական հոանդը մտնում է ընդունայն: Մեր ժողովուրդը դեռ չարուակում է արիւնի տուրք տալ իր ցեղային անինքնաճանաչութեան: Ա՛հ, դեռ չարունակում է հայոց ողբերգութիւնը, — մի անօրինակ ողբերգութիւն, որ մեր ազգային ոյժի և հպարտութեան փոխարէն՝ մեր տկարութիւնն ու նուաստութիւնն է սնուցանում: Արդ՝ մեկնելով այն կենսաբանական ճշմարտութիւնից, թէ՛ երբ ժողովուրդների մէջ տկարանում է ցեղի շունչը — սկսում է նուազել սերունդների կենսունակութիւնը, հոգեպէս մանրանում են անհատները, չեւտում է նրանց վատասերումը և վրայ է հասնում անժամանակ զբոսամտութիւնը — մեկնելով այդ ճշմարտութիւնից՝ քե՛զ, նորահաս սերունդ, ցեղիդ ձայնն եմ բերում. ես քեզ ցեղակրօնութիւն երբարողում: Ցեղակրօնութի՛ւն, որով անհայրենիք հայութիւնը հոգեւոր զրա՛ն կը հագնի՝ օտար միջավայրերի այլ լատերիչ ազգեցեւորութիւններին յաջողապէս դէմ դնելու համար:

Այդ դաւանանքը, քո միակ դաւանանքը, որեւէ հանգիստութիւն չունի այլ վարդապետութիւնների հետ. իսկ եթէ կրօն է դա, ապա դա կրօ՛նն է ցեղային հպարտութեան, ոյժի և արիւնքի, դա կրօնն է հայ նորահաս սերունդի:

* *

Յեղակոցնութիւն —

Լօղանում և Լօղանից յատոյ, անասելիօրէն վիրաւոր-
ուած, զարնուած անարդանքի փոշինքի մէջ, իր խորքի
մէջ ապտակուած, ցնցուած հայ հոգու ծնունդն է դա:

Ձե', այլ եւս այսպէս ապրել չե' կարելի, ապրել առանց սև-
փական իրաւունքի, արժէքի և արժանիքի գիտակցութեան,
առանց ներքին հպարտութեան — առանց սեփական կեանքի
— չէ', այսպէս չէ' ուղում ապրել նորահաս սերունդը:

Անցեղաճանաչ' անգոր ու նուաստ է հի'նը. մեզ պէտք
է նո'ր հայր, որին սպասում ենք ցեղակրօնութիւնից: Մեզ
պէտք է ցեղակրօն հայր, որ զօրէր դիմանալ մեռօրեայ փա-
ղափական աշխարհին:

Յեղակոցնութիւն —

Յեղիս նանաչումն է դա, նանաչումը մի գերիվերոյ ոյ-
ժի, եութեան.

Երկրորդ' այդ ոյժ եութիւնից ծնած լինելու գիտակ-
ցութիւնն է դա.

Ապա' այդ ոյժ-եութեան ցման հաւատարիմ մնալու
ուխտն է դա:

* *

Ա.

Ես ցեղակրօն եմ —

Եւ անա' կ'երդնում Վահագնի աջի վրայ' երբեք չմե-
ղանջել ուխտիս դէմ — ապրել, գործել ու մեռնել որպէս
ցեղամարդ:

Բ.

Ինձ համար անհասկանութեան եւ ազատութեան ամենա-
բարձր արարքը — դա հնազանդուելն է ցեղիս:

Գ.

Ես ցեղանաճաչ եմ, եւ անա' գիտեմ, թէ մե'ծ է իմ ցե-
ղը, թէ իմ ցեղն աւելի'ն է տուել մարդկութեան քան սասցել
է նրանից. գիտեմ, որ հայոց նորագոյն յեղափոխութիւնը վեր-
ջին գործը չէ իմ ցեղի եութեան. գիտեմ, թէ ի'նչ բաների
ասակ է իմ ցեղը:

Դ.

Ես ցեղահաւատ եմ, եւ անա' պաշտում եմ ե'ւ մի այլ
աստուածութիւն — ցեղիս արիւնը, որի անարատութեան մէջ է
իմ ցեղի ապագան:

Ե.

Ես ցեղահաղորդ եմ, եւ անա' զգում եմ, որ իմ անձը
աւելի' իմ գերագոյն ծնողին — իմ ցեղին է պատկանում, քան
իմ անմիջական ծնողներին:

Զ.

Իմ ժողովրդի փաղափական նախագրով զբաղուելու
պարտականութիւն ունիմ ես, եւ անա' պայքարում եմ մի մե'ծ
նախագրի համար, որին արժանի է իմ ցեղը:

Է.

Յեղակրօն եմ, ասել է' ուր էլ որ լինեմ, ընկերային
ինչ դիրք էլ որ ունենամ, ես խանդավառօրէն կը մնամ հպա-
տակն ու մարտիկն իմ ցեղի:

Ը.

Հայաստանից դուրս, սփիւռքի մէջ, ի'նչ վիճակում էլ որ
լինեմ' մեծափառութեամբ, բարեկեցիկ թէ օրավարձով աշխատող
բանուոր' անդարձ պանդխտութիւն չեմ համարի տարագրի
կեանքս: Ձե', վերադարձ կայ:

Թ.

Կը դաւանեմ, որ իմ սերունդը աւելի' մեծ պարտականու-

քիւն ունի, քան ունեւ անցնող ազատագրական սերունդը: Պարսականութեան մեջ՝ ցեղակրօնի իմ բաժինը — առիւծի բաժինն է, ամենամեծը:

Ժ.

Յեղակրօնը, որի նշանաբանն է — աւելի՛, ե՛լ աւելի գօրութիւն — պաշտամունք ունի իր ցեղի մարտական ոյժի, իմա՛ Հայ Յեղ. Դաւենակցութեան հանդէպ:

ԺԱ.

Զոհապաշտ էմ ես, եւ անա՛ երկիւղածօրէն կ'ոգեկոչեմ նրանց, որոնց պաշտամունքը յաւիտեական է, որոնք առիւծացան իրենց արիւթեան մեջ, աստուածացան իրենց հոյակապ նուիրումի մեջ — որոնք իրենց արիւնը շռայլեցին մեր ցեղի գոյութիւնը եւ պատիւը յաւիտեականացնելու համար:

ԺԲ.

Յեղակրօնն էլ է ձգտում երջանկութեան — տեսնել քե ինչպե՛ս անում է իր ժողովրդի գօրութիւնը եւ արդարօրէն ընդարձակում է Հայաստանը:

ԺԳ.

Յեղով է ապրում, ստեղծագործում եւ յաւերժանում ժողովուրդը: Մարդկային մեակոյթի գործում գօրութեանական ոյժ է ցեղայնութիւնը: Արդ, քե ինչու ցեղային անհասականութեան եղծումը՝ ցեղակրօնը համարում է ոճիր՝ ուղղուած մարդկութեան եւ, ի մասնաւորի, իր ժողովրդի դէմ:

ԺԴ.

Յեղակրօնը խորում է այն բոլոր վարդապետութիւններէն եւ հոսանքներէն, որոնք միտում են մեր նորահաս սերունդը հեռու պահել ցեղի կազդուրիչ սինքէն — կարէն:

Նա խորում է հայ իրականութեան մեջ գեղացող այն բոլոր ոյժերէն, որոնք քեպէտեւ հասարակական դիրքով

հակոսնեայ, բայց ընդհանուր հոգեբանութեամբ միացած նական է յարդարած մեր լուսաւոր ազգայնականութեան դէմ:

Աւելի՛ պարզ: Ազգայնականութեան երկու ձեւերից՝ — ազգայնական անհասպաշտութիւն եւ եսապաշտութիւն — ցեղակրօնը ողջունում է առաջինը, որն այլ բան չէ, երբ ոչ ազգ-անհասի արդար եւ արգասաւոր ձգտումը՝ հաւատարիմ մնալ իր ցեղի ոգուն, կատարելագործել իր պատմական տիպը, եւ պաշտպանել իր հաւաքական անձի ազատութիւնը:

Յեղակրօնի այդ ձգտումը լիովին համապատասխանում է համամարդկային բարոյականի եւ յառաջդիմութեան բարձր սկզբունքներին:

ԺԵ.

Մե՛ծ է ցեղակրօնի իմ բեռամանքը, ինչպէս մե՛ծ է իմ պաշտամունքը:

Յեղիս բեռամիներ են — բուրքը, բոլեւիկը եւ սրանց հայադար գործակալները, ամեն անուան ու ծայտումի տակ — որոնց վնասբար կը հակադրեմ իմ գօրութեանական ցեղապաշտութիւնը:

— Ինձ համար գոյութիւն ունի հարցերի հարցը՝ հապա բախտահաս քո՛ւրքը:

— Ես խորում եմ բոլեւիկովից, որովհետեւ հակամարդկային է: Երեցս ասում էմ դա, որովհետեւ հակահայ է՝ բուրքի չափ. որովհետեւ բուրքի հետ զինակցած մտաւ Հայաստան, որովհետեւ նրանից ցայտօր օգտուեց ցեղիս գերեզմանափորը — քո՛ւրքը, միայն բուրքը:

Յեղադրուծ բոլեւիկը իր շնական հրամարմին ունի.

Ես իմ՝ վնասական այո՛ւն՝ ցեղիս.

Նա իր բուրքէ անգոր եղիցի՛ն ունի.

Ես՝ իմ համապագօրեայ ազատագրական աշխատանքը ցեղիս համար:

Զգուելիօրէն բացասական է բոլեւիկը, եւ դիմագուրկ՝ հոգեպէս:

Յեղակօճը մարդկութան ներկայանում է ցեղադրոճ նակաճով:

ԺԶ.

Պարտուղականութիւն, կրաւորական սառապանք, սարսափի հոգեբանութիւն, լակկանութիւն, մսփի անիշխանականութիւն, կրօնական անդէնականութիւն, դասակարգային եւ յարանուանական եսականութիւն — այդ ամէնից խորճելով խորճում է ցեղակօճը:

ԺԷ.

Յեղակօճ եմ, ասել է՝ պարսիմ, կամիմ, կարող եմ գերազանցել, եւ պէ՛տ է գերազանցեմ ցեղիս բճնավիներին — նա՛խ քուրփին:

ԺԸ.

Ուժապաճ՝ սկարութիւն ու նամանջ չի նանաչում ցեղակօճը: Նրա մօտ կենդանի է ծարաւը՝ ոյժի, քաղցրութիւնը՝ գոհաբերութեան, եւ նիգը՝ ցեղի ոյժերի կենդրոնացման:

Արսաշխան իր նախնիքների մեծութեան հեճամուճ՝ նա պաշկառում է իր ցեղէն, եւ աշխատում ամենուրեք արժանաւորապէս ներկայացնել դա:

ԺԹ.

Նրա համար նուիրական է հայոց նորագոյն քաղաքական գոյառութեան օրը — Մայիս 28-ը — եւ այն խորհրդանշող սրբազան Նոագոյնը, որ է՝ սրբութիւն, քաղաքական դա՛տ եւ վախճանաբանութիւն, միաժամանակ:

Ի.

Հայ մարդու հեճ ցեղակօճը խօսում է հայերէն, որովհեճեւ գիտակցում է, քէ լեզուի մահը արագացնում է ժողովուրդների հոգեւոր մահը:

ԻԱ.

Ինքնամսխումի մէջ ազատ չէ՝ ցեղակօճը:

Քաջառողջ լինելու իրաւունք եւ պարտականութիւն ունի նա, որի ձեռքին է գալոց սերունդների նակաճագիրը:

ԻԲ.

Նրա համար նախասիրելի են ա՛յն գիտութիւնները, արուեստներն ու արհեստները, որոնք կարելի է ծառայեցնել իր ցեղի հոգրութեան եւ յաղթանակին: Յեղակօճը՝ մարտիկ է կամ պարտասուում է դառնալ ալղախին:

ԻԳ.

Անձնական կամփի մեակութեամբ՝ ցեղակօճը սաճարում է հայ ոգու հսկայացումին:

Յեղի կամփի ասուածացումը — անա՛ քէ ինչի է ձրգսում նա:

Այդ անմեռ կամփին անա՛, որ չմեռաւ դաժան դարերի հարուածների տակ, եւ չքողեց որ հայութեան մէջ Մամիկոնեանների ռազմաշունչ ողին մեռնի, ցեղակօճն ասում է վճռաբար՝ այո՛ եւ ամէ՛ն:

ՀԱՅ ԿԱՐՄԻՐ ԽԱՉ

ԱՐԾՈՒԻԿՆԵՐ

Գու՛հ ուզում եմ ծառայել ձեր
հայրերի՞՞ հայրենիքին. բարի՛. այդ
դեպքում ծառայե՛ք ձեր գաւակնե-
րի հայրենիքին: ՎԻ՛լէ

Մանկական դաստիարակութիւնը, իբր աղգային խնդիր, այն բովանդակութիւնն է, որով աղգայնական ամերիկահայութիւնը չօչափում է իր ապագայի սիրտը: Ազգային դաստիարակութեան նպատակն է՝ կաղապարել, ձեւաւորել մանուկի ցեղային գիտակցութիւնը — այսինքն՝ մարդ հակի կենսաբանական բովանդակութիւնը կերպարել տիպարօրէն, ցեղայնօրէն:

Մի ժողովրդի տաղանդն կախում է ցեղային ա՛յն թթխմանից, որ դաստիարակութեան միջոցով դրւում է մարդ-էակի էութեան մէջ՝ որտ ամենաճկուն հասակում: Յեղակրօնութեան միջոցաւ՝ ամերիկահայութիւնը ձգտում է իր մանկտի մէջ զարգացնել հէնց ցեղային թթխմանը — ժառանգականութեան առեւալները:

Մանուկին յատուկ է ամէն ինչ ընդունել անքննադատաբար, մասնաւորապէս արտադրողական նիւթերը: Բաւական չէ, որ դաստիարակութիւնը ըստ ձեւի և մանկավարժօրէն նպատակադարձար լինի, պէտք է նախան-

ձախնդիր լինել յատկապէս բովանդակութեան մասին, իսկ դաստիարակութեան բովանդակութիւնը — դա հոգեցեղային կարելիութիւններն են: Մեթոդն այն չափով արժէք ունի, ինչ չափով որ դա նպաստում է բովանդակութեան յայտնաբերման: Ամեն նիւթ մանկան գիտակցութեան համար ձեւաւորիչ ոյժ ունի: Ա՛յդ իսկ պատճառով, ամէն բանից առաջ անհրաժեշտ է նիւթերի ընտրութիւնը, իսկ ընտրողն ամէն բանից առաջ նկատի պիտի ունենայ մանուկի ցեղա-հոգեբանական յատկութիւնները: Նիւթը պիտի նպաստէ մանուկի զգացական խորութեան: Պէտք է խուսափել բոլոր տեսակի անբովանդակ նիւթերից, որոնք եթէ չեն քանդում, գէթ թուլացնում են մանուկի հոգեւոր կարողութիւնները:

Մեր հետապնդած դաստիարակութիւնը նախ պիտի մշակէ հայ մանուկի ցեղաւունչ սիրտը, ինչ որ հասուն տարիքում չափ դժուար է ստեղծել, եթէ չստանձնէ՝ անկարելի: Իսկ ցեղաշունչ սիրտ ստեղծելու գործում դաստիարակչական բոլոր աղգակներին — ընտանիք, դաստիարակութիւն, աւանդութիւններ, դպրոց — մա՛յրն է ամենավճռական դեր խաղացողը:

Այլ ժողովուրդների կեանքում ընտանիքը միայն լըրացնում է դպրոցի գործը: Բայց ամերիկահայութիւնը աղգային դպրոցներ չունի, որով՝ ընտանիքը, որ առաւելապէս ասել է մայր՝ պիտի փոխարինէ ն'ւ դպրոցը: Եւ այդ ընթացիկ-դպրոցի նպատակը պիտի լինի ուժեղացնել հայ մանուկի հոգե-ցեղային դիմադրականութիւնը: Իսկ այդ անելու համար՝ դա հրամայողաբար պիտի դառնայ հոգեկան և ցեղային առողջութեան աղբիւր:

Մայրը տալիս է նիւթը — ցեղանիւթը, դաստիարակիչ՝ հոգի՛ն: Այս երկուսն են կոտւմ, կոփում ցեղի ձակատափերը՝ մանուկի միջոցաւ: Այս երկուսի միջոցաւ տարւում է նաեւ ցեղի գոյամարտի նախապատրաստութիւնը:

Հայրը, որպէս ընտանիքէն դուրս գործող, նուազ դաստիարակչական աղբեղութիւն ունի իր զաւակների վըրայ քան մայրը:

Այդ իսկ պատճառով, Արծուիկների կազմակերպութիւնը ամերիկահայ ազգայնական կնոջ — Կարմիր խաչի ցեղանոց գործն է:

Ամերիկահայ ազգայնական կինը կատարում է երկու գործ՝

ա) Նա ճիշդ է անում ընտանիքը վերածել դպրոցի:

բ) Նա ճգնում է թափ տալ ցեղակրօն շարժման, նոր կեանքի և հոգեւոր վերանորոգութեան այս գործին:

Կարմիր խաչուհին սկսել է գիտակցել, որ ինքը վերանորոգչական կարեւորագոյն ազգակն է, ինչպէս և գըլ-խաւոր կոտորը ցեղային առաքինութիւնների: Լծուած նորահաս սերնդի դաստիարակութեան գործին՝ նա իր հոգու հետ՝ իր զաւակին տալիս է մեր ցեղային առաքինութիւնների տախտակը:

Ձկա՛յ ազգային ապագայի կառուցում՝ առանց մօր, առանց հոգեփոխուած՝ նաեւ բանապէս ցեղայնացած կնոջ:

Մայրն աւելի՛ է մօտ իր երեխային, նա աւելի՛ն է տալիս նրան. ա՛յդ իսկ պատճառով, երեխան աւելի իր մօր պաակերն է:

Այդ գիտակցութեամբ ահա՝ Հայ Կարմիր խաչը, որ 1934-ի ընթացքում կրկնապատկեց իր թիւը, նոր սերունդի դաստիարակութեան զուգահեռ՝ աշխատում է ստեղծել հոգեփոխուած մայրը: Նա գիտակցում է, որ վերանորոգումը պէտք է սկսել հասարակական առաջին քիչից՝ ընտանիքից, իսկ ընտանիքում նա՛խ իրենից՝ հայ կնոջից: Այս նպատակով էլ նա տքնում է հոգեցեղօրէն վերարազադործել ամերիկահայ կինը:

Կարմիր խաչի ստեղծած շարժման մէջ ցեղօրէն կայտառանում է նաեւ հայ կինը: Այդ շարժումը պատրաստում է ցեղային ոգու դաստիարակչութիւն: Ամերիկայի կարմիր խաչուհու համար է նա՛ւ գերման կնոջ ուղղուած նոր տասնաբանիւթի առաջին պատուիրանը — «Դու պէտք է մոռանաս, որ մօր և կնոջ քո պարտականութիւններից դատ՝ պէտք է մասնակցես ազգիդ կեանքում տեղի ունեցող ճակատագրական անցքերին»:

Եւ կարմիր խաչուհին աշխատում է իր բախտորոշ բաժինը բերել իր զաւակներին տուած ցեղայնարմար դաստիարակութեան գործին: Նա աշխատում է դառնալ ցեղամայր, որպէսզի իր զաւակները դառնան ցեղաճանաչ, ցեղահաւատ, ցեղակրօն:

Նա հասկացել է, որ դերագոյն է մօր առաքելութիւնը — որ նա կոչուած է իր երեխայի դաստիարակութեան միջոցաւ կառուցելու իր ցեղի ապագան: Այո՛, երեխան ներկայացնում է ապագան. նա մի խոստմնալի կարելիութիւն է, մի ժպտացող յոյս՝ լաւագոյն ապագայի: Եւ երեխայի հէնց այդ հանգամանքն է իրեն դարձնում սրբազան ժողովուրդների համար: Կեանքի բոլոր մեծագործութիւնները, յաղթանակները՝ ցեղերի ոգու արծուային թիւաբախումներ են: Ամերիկահայուհին հասկացել է այդ և ճգնում է արծուամայր դառնալ և իր արծուիկին սովորեցնել լայնաթուի խոյանքը՝ յանուն իր ցեղի Մեծ Վաղուան:

Հայ Կարմիր խաչի ամէն մասնաճիւղ պարտադրօրէն ստեղծում է արծուիկների բոյն, իր թիւի տակ, վարում է նրանց կեանքը, դաստիարակում նրանց: Աւելացրենք, որ արծուիկների կազմակերպութիւնները մէկ մէկ տնկարաններ են ցեղակրօն ուխտերի համար: Տասներեք տարին անց՝ արծուիկները միանում են ցեղակրօն ուխտերին: Այդ չարժուժը մեծ խանդավառութիւն է ստեղծել թէ՛ մանուկների թէ՛ չրջապատի մէջ: Արծուիկը սովորում է ճանաչել և սիրել ցեղը, ապրել նրա արժէքներով: Իրենց պաշտամունքը եռագոյնի հանդէպ արտայայտելու համար յաճախ նրանք իրենց անուանում են «Նուագոյնի մանուկ»:

— Americas future lies an its youths.

Նայելով հայ արծուիկի աչքերին, որոնք իրենց ցեղի հոգու խորքն են արտայայտում, մենք հպարտօրէն կարող ենք ասել, որ աւաղի վրայ դրուած չէ ամերիկահայութեան չէնքը, որ նա ապագայ ունի, որովհետեւ արծուարդայններ — արծուիկների սերունդ ունի:

Աշխատէ՛, աշխատէ՛, աշխատէ՛ կարմիր խաչուհի, որ վաղը Հայաստանը արծիւների բոյն դառնայ:

ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹԻՒՆ

«Պիտի ապրեմ, քանի դեռ
Մասիսը չի կործանիր»:
ՈՐԲԵՐԵԱՆ

Նորահաս սերունդի առջև բանալով իր դուռը, Դաշնակցութիւնը նրա առջև էապէս բացեց Հայոց ապագայի դուռը: Այդ սերունդի մէջ բացառիկ տեղ է գրաւում ուսանողութիւնը — մեր վաղուայ մտաւորականութիւնը: Մեր կանչին, առաջինը լինելով, արձագանգեց Բոստոնի ուսանողութիւնը, որ այժմ գործում է «Ահարոնեան Ակումբ» անունան տակ:

Բոստոնին հետեւեց Նիւ Եորքի ուսանողութիւնը: Այժմ ջանքեր են թափւում միութիւնների ստեղծելու այն բոլոր համալսարանական քաղաքներում, ուր հայ ուսանողութիւն կայ:

Ամերիկահայ ուսանողութեան մի մասը — բարեբախտաբար աննշան մասը — տեղաւորուած է հայ կեանքի ապագային բեւեռի վրայ: Յեղօրէն կոչը՝ այդ տարրը հայկական երկնակամարի վրայ լուսատուներ չի տեսնում:

Նիւթապաշտութեամբ թունաւորուած՝ նա ուսանում է հացի, միայն հացի համար: Նա բանիւ և գործով հաստատել է Ֆիլսոֆի խօսքը, թէ՛ «Այս կամ այն փիլիսոփայութեան ընտրութիւնը կախուած է մարդու անձնական

յատկութիւններից»: Իր հոգեբանութեան համաձայն՝ նա ընտրել է նախանձի եւ հացի փիլիսոփայութիւնը — բուժելով: Այդ ուսանողութեան հոգեւոր կեանքը կարելի է բնորոշել մի հատիկ բառով — ինքնաուճայնացում: Մի՛ սէր ունի — ժամանցը, հաճոյալի ժամանցը: Նրա համար «հաւասար են՝ երկինքն ու չուանը»: Գերազոյնը կեանքում՝ իր ա՛նձն է: Իր ծագումից զատ ոչի՛նչ ունի հայկական: Անարժէք է, կորա՛ծ ցեղի համար, որով՝ պարարտ հող է «լեկնեան սերմունք»ի համար:

— Ուսանողութեան միւս մասը — ցեղօրէն առողջ տարրը — թրծւում է Դաշնակցութեան շունչով: Սրանց համար Հայոց ցեղայնութիւնը մարած հրաբուխ չէ՛, ոչ էլ կիսաւեշ, այլ բնդիւս գործող հրաբուխ:

Յեցի ներքին աճումը — հակառակ անպատում արհաւիրքների — իրողութիւն է: Չգաղարեցրին նրա աճումը՝ ո՛չ կոտորածները, ո՛չ տեղահանութիւնը, ոչ էլ տարագրութիւնը: Դա նշան է, որ մեր ցեղն իր ընդերքում կրում է, կարողական վիճակում, պահեստի հոգեւոր և կենսաբանական հակայական ոյժեր: Հասկանալի է, որ նման ցեղի զուակները չէին կարող չգիտակցել, թէ՛ անցեալի սգիսութիւն եւ վատութիւն է — սեփական արժեքների ուրացումով օտարութեան մեջ կեղծ իրաւահաւասարութիւն փնտելը:

Ազգայնական ուսանողութիւնը գիտէ, որ համամարդկային քաղաքակրթութեան ճամբան միագիծ չէ, որ ամէն ազգ զարգացման իր ուրյն եղանակն ունի, և որ ոչ մի արդարացում ունի ազգային առանձնայատկութիւնների զոհարարումը այս կամ այն օտար մշակոյթին, որքան էլ այդ վերջինը մեծ լինի:

Օտարը միշտ էլ բնազդական, այլ արդար արհամարհանք ունի այլասերութեան հանդէպ, անկախ նրա ընկերային դիրքից: Ճշմարիտ իրաւահաւասարութիւնը այլացեղ ազգերի և անհատների միջև հնարաւոր է միայն և մի՛միայն սեփական արժէքների միջոցաւ:

Ա՛յս ըմբռնումն է գեժել «Ահարոնեան Ակումբ»ին պատկանող ուսանողութեան ճամբան:

Եւ ո՛չ մի զիջում ի հաշիւ մեր ցեղային անհասակա-
նութեան եւ արժանապատւութեան — անա՛հա՛ն ցեանաբանը:

Յեղաճանաչ՝ այդ ուսանողութիւնը իր ցեղային անեղծ
էութեամբ աշխարհն ընդունում է անմիջական կերպով —
թա՛րմ կենսազգացողութեամբ:

Նա զգում է մեր ապրած ժամանակի մեծութիւնը, և
աշխատում է՝ անցեան սերսւնդ չկոչուելու համար: Աշխա-
տում է, քանզի դիտէ, որ պատմութիւնը վաղը վերստին
ազգերը դատաստանի պիտի կանչէ և պիտի ոտնակոխէ,
տրորէ այն ամէնը, որ տկա՛ր է, անզօ՛ր, անպատրաստ:

Նա զգում է դալիքը, որն աննախընթացօրէ՛ն փո-
թորկաբեր պիտի լինի: Մօտենում են նոր աշխարհաւերու-
թեան օրերը:

Եւ նա խորապէս դիտակցում է, որ ռճիւրի համազօր
ադիտութիւն կը լինէր կարծել, թէ՛ հայութիւնը լեկն-
եան ժանրարգելի շնորհիւ կարող է զերծ մնալ աշխարհի
գլխին պայթող փոթորիկից:

*
*
*

Տիեզերիմաստութեան պէտք չկայ հասկանալու համար,
թէ՛ մեր օրերը — նոր վերածնունդի, նոր ոգեկառուցումի
օրեր են: Վերանորոգումի ճիգ են կատարում բոլո՛րը, ան-
խտիր, բոլոր ազգերը — զօրաւոր թէ՛ տկար, յաղթական
թէ՛ պարտեալ:

Աշխատանքն է եռում ազգերի ծոցի մէջ — սգո՛ւ աշ-
խատանքը, որով աշխատող ազգերը կռում, կոփում են ի-
րենց մօտաւոր սպագայի դէմքը, որ ասել է՝ իրենց հոգե-
ւոր դէմքը: Դատակարգային եռականութեամբ բռնուած՝
դեռ երէկ նրանք ինքնաթշնամական հարուածներով իրենց
դարաւոր քաղաքակրթութիւնը կը վտանգէին, խկ այսօր՝
ցեղի ճակատագրի ընդհանրութեան զգացումով զինուած,
գործի է լծուած, որպէս մի՛ մարդ: Գրկած իրենց պատ-
մութեան անիւը՝ նրանք ճգնում են զայն դարձնել դէպի
իր բնական ճամբան:

Աշխատո՛ւմ են ազգերը, առաջին հերթին, ֆառստեան
խողջով, աշխատում են նրանց մտաւորականութիւննե՛րը
— աքնում, քրտնում այն մեծ օրերի համար, որ գալիս են:

«Ոյժմ ե կրօնք, վա՛յ քիտիք», — հա՛հ՝ օրուայ նշանա-
բանը: Ճշմարիտ մտաւորականութիւնը — իր անունին ար-
ժանի — ցեղի ոգու դրականութեամբ, ցեղի խօսքի բոցով
հրդեհում է տարումները, մասնաւորապէս, նորահաս սերուն-
դի և նրան նուիրումի, զոհաբերութեան ու գործի մղում:

Երբե՛ք, երբե՛ք, մարդ էակի հայեացքն այնքա՛ն վըճ-
ռականութեամբ դարձած չէր եղել դէպի կեանքի ամենամե՛ծ
ոյժը, ամենամե՛ծ արժեքը, ամենամե՛ծ աստուածութիւնը — առ-
խասա՛նք: Հայրենիքները դարձած են մէկ մէկ հսկայ դար-
բնանոցներ, ուր դարբին-ազգերը ճակատագրի սալին իրենց
ծանր կռանն են իջեցնում: Ոտքի վրա՛յ է ազգը — մե՛ծ,
քրտնաթո՛ր, յաղթական: Այլեւս իրար հասկացել են ու
միացել՝ ժողովուրդն ու ընտրանին, պարտականութիւնն ու
գիտակցութիւնը: Նման վիճակում են իրականանում համե-
րաշխութիւնն ու հաւասարութիւնը՝ ընկերային խաւերի
միջև: Նրանց աշխատանքի առաջացրած ներքին ջերմու-
թիւնից սկսել է հալուել դատակարգերի միջև ցցուած սա-
ռոյցէ լիւր: Այդ աշխատանքի մէջ, վերջապէս, պիտի յա-
ջողուի սպանել մարդկային երջանկութեան թշնամին — Մե-
ղուդա՛ն: Այլեւս աշխատանքը դառնում է օրհնութիւն: Աշ-
խատողը նրա մէջ դնում է իր այրական ուրախութիւնը,
իր խանդավառութիւնը, իր մտածումը՝ իր հոգին: Աշխա-
տանքը թափանցում է աշխատողի էութեամբ, որով՝ աշխա-
տող ազգը դառնում է ինքնաճանաչ:

Չէ՞ որ անխօս ինքնախոստովանութիւնն, ինքնաար-
ձանացում, ինքնաարտայայտութիւն է աշխատանքը:

Այսպէ՛ս, ոգու այդ նոր աշխատանքի մէջ ընկերայնօ-
րէն սրբւում են, երիտասարդանում, վերածնում — ազ-
գայնանո՛ւմ են ազգերը:

*
*
*

Աշխարհն ազգայնանում է:

Օրինակներ: Ահա՛ Ֆրանսան, ուր ֆրանսիստները — «բանուորի, գիւղացու և զինուորի» շարժումը տարածւում է ինչպէս հրդեհն՝ անտառում: Այդ միութեան անդամները, որպէս խորհրդանշան, կրում են հին ֆրանկների զինուորական տապարը — ա՛յն ծանր և հասու զէնքը, որ մի ժամանակ կ'երգէին զաղխական դիւցազներգակները — «Մեր հայրերը կը կռուէին երկաշարի տապարներով: Նրանք ընկան ճակատամարտներում և արծիւները նրանց մահը ողբացին»: Ժողովի հայրենիքի խական խորհրդանշանն այսօր, վերջապէս, հին, ծանր և երկաշարի տապարն է, որով ֆրանկները ժամանակին գոռ հռոմի դռները խորտակեցին: Տապա՛ր — դա հոգեբանօրէն նշանակում է — դա՛րկ, ֆրանսացի, որ ֆրանսան ապրի:

Երէ՛կ էր, երբ երկու ընկերվարական ղեկավարներ — Փարիզի երեսփոխան Մոնտանիոն և Բորդոյինը՝ Մարկէ՛ն — յայտարարեցին իրենց ընտրող բանուորութեան՝ «Մենք ապրում ենք մէկը պատմութեան ամենամեծ անկիւնադարձերից: Ձեռք կարող ժխտել փաստը, թէ նոր զօրաւոր իշխանութեան գաղափարները կենդանացուցիչ կերպով տարածւում են ողջ աշխարհում: Ձէ՛ք խորհում, որ դա իր հասարակական արդարացումն ունի: Երբ մարդ վստանգի մէջ է՝ նախ և առաջ նա մտածում է իր մերձաւորների մասին: Թո՛յլ արւելք մեզ մտածելու մերոնց մասին, ձե՛ր մասին, և զոհաբերելով սքոլաստիկան, դարբնե՛նք նոր կեանք: Լինե՛նք կնքանայրը նո՛ր հասարակութեան՝ դրուած աղգային հիմունքների վրայ»:

Մարկէն, որ վերջիւս ծառացաւ Երկրորդ Միջազգայնականի դէմ, առում է մի այլ տեղ՝ «Հասկէ՛ք ժամը, երբ պէտք է վերջ տալ կեղծիքներին, քարացած ու խուլ դոկտրիններին: Ձէ՛ք զգում խռովքը վաղուան օրուայ: Դնացէ՛ք, դիտէ՛ք երիտասարդութեան մէջ, որ չի ուզում այլեւս խմել դառն բաժակից, և դուք կը տեսնէք սարսուռը նոր օրուայ, կը տեսնէք աչքերի փայլը նրա՛նց, որոնք կոչուած են դառնալու դարբինը մի նոր և պայծառ ապագայի: Անապարհե՛նք

— երբ մի ազգ կործանւում է՝ նրա ինքնապաշտպանութեան համար ձեռք են առնում գերագոյն միջոցներ: Հասկացէ՛ք, մեզ փրկելու համար պէտք է նո՛ր երգ երգել»:

Այսպէ՛ս է աշխարհի ամենատառաւոր մասում — Եւրոպայում: Եւ ո՛ւր, ո՛ւր «նոր երգ» չի երգւում, ո՛ւր հայրենիքի փրկութեան համար ձեռք չեն առնում «գերագոյն միջոցներ», ո՛ւր, մեր երկրագնդի վրայ, հակադաշնակցական հողիներից դուրս, ո՛ւր չի գործում կեանքի բնաշրջումը: Ժողովուրդները աղգայնանում են, որովհետեւ նոր ցեղաբախումների վտանգ կայ: Ազգայնանում են՝ ինքնապաշտպանուելու, փրկուելու համար: Յեղաշարժ կայ ամենուրեք: Յե՛ղը — ընտանիքէն, սոսմէն, ժողովրդէն, պետութիւնէն վեր — ցեղը, որպէս ուժածնութեան եւ ուժադարմանումի միջոց: Ինչպէս երէկ, այսօր էլ ցեղի ինքնապաշտպանուելու կարողութիւնը պայմանաւորւում է աղգային անհատի ինքնապաշտպանուելու կարողութեամբ:

Վա՛յ այն ազգին, որ իր մէջ ոյժ և միջոց չի դնում ինքնապաշտպանուելու համար — թշնամու դէ՛մ, բոլշևիզմի դէ՛մ, օտար վատասերիչ աղգեցութեան դէ՛մ: Իր գոյութեան համար պայքարում է ծղոտը, ցողո՛ւնն անգամ: Բնութեան համար պայքարում է ծղոտը, ցողո՛ւնն անգամ: Ինքնապաշտպանութիւնը:

Կ՛ուզէի, որ այդ ամէնը գիտակցէիր, և լա՛ւ գիտակցէիր, ամերիկահա՛յ ուսանողութիւն: Կ՛ուզէի, որ այդ բոլորի հետ գիտակցէիր և ա՛յն, որ հին աշխարհի վերակառուցման մի օրերում հայութեան պէ՛տք են Ոգու հզօր առաջնորդներ, հոգեւոր Սամսոններ, մտքի, սրտի և կամքի հսկաներ: Պէ՛տք են առաջնորդներ, որոնց անձնաւորութիւնը լոյս, ջերմութիւն և հաւատք ճառագայթէր, որոնք տէ՛ր լինէին խմբակաւ կեցուածքի, կարողանային դրել, կալինէին խմբակաւ կեցուածքի, կարողանային գրել, կալինէր երկաթէ արամաբանութեամբ և զրնգար որպէս դա՛մանկեան սուր: Առաջնորդնե՛ր, որ պաշտուէին: Առանց մասկեան սուր: Առաջնորդների — աղգերը դատապարտուած են քարշ գալու պատմութեան յետեւից:

Երբ չկան հսկաներ՝ ազգը դիտում է աշխարհն ու երկ-
ւոյթներ հալածուող կենդանու պղտոր աչքերով, և իր օրերն
սպանում հին, մաշուած բառեր ու բանաձևեր որոճալով:
Երբցս դժբախտ է անմարդարէ ազգը՝ նա տեսիլներ չի՝ ու-
նենայ: Սակայն, զղուելի՛ է մարդարէն, որ Աստուած չու-
նի, կամ չաստուած ունի — նմանը կե՛ղծ է և անզօ՛ր:
Զօրաւոր է կենդանի Աստու — կենդանի ցեղի անու-
նով մարդարէացողը միայն: Նա՛ որ ուղում է վարել, ա-
ռաջնորդել, պէ՛տք է լինի ցեղի ոգու ներկայացուցիչը: Մեր
օրերում ղեկավարել կարող է նմանը միայն: Կ՛ուզէի որ
ամերիկահ ուսանողութիւնը իր շարքերից մեզ զօրաւոր,
կամային ղեկավարներ տար:

Ամերիկահայ ուսանողութիւնը — վաղուայ մտաւո-
րականութիւնը — իր անունն արդարացնելու համար՝ հայ
կեանքում պիտի կատարէ այն, ինչ դեր կատարում են ու-
ղեղն ու սիրտը մարդկային էակի համար: Նա հրամայողա-
բար պիտի դառնայ գիտութեան եւ ցեղային պարտականու-
թեան մարդ: Եւ որպէս այդպիսին, առաջին հերթին նա
պիտի հայացնէ օտար համալսարաններում ձեռք բերած իր
գիտական պաշարը, ապա գիտական մտքի քիմիարանից
պիտի անցկացնի հայութեան օրուայ «ճշմարտութիւնները»:
Պիտի հիմնաւորէ ու աշխատէ համազգայնացնել Դաշնակ-
ցականութիւնը, որպէս ազգային կենդանի դաւանանք:
Վերջապէս՝ նա պատճառադիտօրէն պիտի բացատրէ հայ կեան-
քի չարքիքներն ու թերիւնները, պիտի սրբադրէ ու վարէ
դայն:

Ահա՛ այն մեծ դերը, որ վերապահուած է ամերիկահայ
վաղուայ մտաւորականութեան — ուսանողութեան: Նա
այսօր դաւանում է՝

— Որ իր սերունդին վիճակուած է ապրել իր ցեղի պա-
ստութեան ամենագերագոյն ժամանակաբոյնը:

— Եւ որ իր սերունդը նակասագրապէս կապուած պի-
տի մնալ իր ցեղին:

XIV

ՄԻ ԲԱՂԴԱՏԱԿԱՆ

Մեր օրերը շատ տեսակէտներով յիշեցնում են Հայոց
պատմութեան V-րդ դարը:

Առաջին կէտը, որ մասնաշուքում է նմանութիւնը մեր
ժամանակի և Աւարայրի օրերի, դա հայուքիւնը բաղկացը-
նող սարերի հոգեւոր բեւեռացումն է — ազգայնական եւ
հակազգայնական: Հայ կեանքի այս չերտաւորումը Աւա-
րայրի շրջանի պատմագիրը բնութագրում է հետեւեալ եր-
կու յատկանշական սահմանումով: Նա ազգայնական հայու-
թիւնն անուանում է՝ ուխտապան, հակազգայնականը՝ ուրա-
ցող: Սասանեան Հարստութիւնը, Հայաստանի ապագայ հա-
մախքանցման ու ձուլումի ճամբան հարթելու պետական
առաջադրութեամբ, ճգնում էր հայութիւնը բաժանել երկու
անհաշտ հաստեմծների, ինչպէս վարում է ե՛ւ խորհրդային
իշխանութիւնն այսօր:

Այդ առթիւ մեծապէս խոսվում էին հայութեան ազ-
գայնօրէն արթուն տարրերը, ինչպէս ե՛ւ այսօր:

Հայաշխարհի գլխին գալիք փորձանքների նախազգա-
ցումը հրդեհել էր ազգը, ինչպէս ե՛ւ այսօր:

Վարդանը յանուն համօրէն հայութեան էր բարձրացրել
կոռուի դրօշակը, ինչպէս ե՛ւ Դաշնակցութիւնն այսօր: Ազ-
գային շարժման մասնակցում էին ժողովրդական բոլո՛ր խա-
ւերը՝ հոգեւորական, իշխան, ազատ, սեպուհ, ռամիկ, ինչ-
պէս ե՛ւ այսօր: Արտաքին թշնամին դործ ունէր հայ ժողո-

վրդի ծառացած խղճմտանքի հետ, ինչպէս ի. իշխանութիւնն՝ այսօր: V դարու ցեղապաշտ հայութիւնը — դա «Արտաշատի ժողով»ն է, ուր հայը խորխոտում է. «Այս հաւատից ո՛չ ոք կարող է մեզ խախտել... Անկարելի է, որ մեր Աստուածը փոխենք մարդու հետ»:

Դա՛ այսօրուայ մարդկային հասկացողութիւններին լիզուով, նշանակում է, թէ՛ աշխարհը ոչինչ ունի, որի հետ ազգայնական հայութիւնը փոխել ուզէր իր աստուածային եռագոյնը:

Ահաւոր է այդ շրջանի, մանաւանդ, ցեղաշունչ կղերի ազդեցութիւնը: Նա՛ է քաջալիրիչը ժողովրդի, և խորհրդատուն՝ բանակի: Ղեւոնդ երէցն է Հայաստանի հոգեւոր աէրը. նրա ձայնն է զղրդել, շարժել, ոտքի հանել Հայաշխարհը. նրա սրբազան զայրոյթն է այդ ժամանակաշրջանի աստուածապետական դաժան օրէնքի խարխիւր՝ — «Հայր բող չխնայի ուրացող ուղուց, ուղին՝ հօր, ծառան՝ տիրոջ... Օրուայ անաստուած և յուզայացած եկեղեցականը չկար երէկ՝ Վարդանանցին. ոսկայն, ղեւոնդատիպ եկեղեցականներ, թէկուզ նուազ թիւով, բայց կան ե՛ւ այսօր: Յեղի և նրա հաւատի փրկութեան համար հայ եկեղեցին ոտի տակ է առնում յիսուսական ներողամտութեան բովանդակ բարոյականը և դառնում է քրիստոնեական զինուած բազուկը: Ահաւոր մի ոյժ, որի հանդէպ յանկարծակիի եկած թշնամին ասում է. «Եթէ իրենց՝ աստուածներն էլ մեզ օգնութեան գան, անհնար է մոգութեան օրէնքները հաստատել հայոց մեջ. մարդիկ, որոնց ո՛չ կապանքներից են զարհուրում, ոչ քանջանքներից վախենում, որոնք մահը կեանքից նախաձեռն են համարում — ո՞վ կարող է նրանց դիմ կանգնել»:

Հայոց պատմութեան դատաւճիռն այդ շրջանում որոշ է և զարնուրդի՝ «Սատանան — Վատակի մասին ասում է Եղիշէն — ձեռք առած էր իբրեւ վահան, հազած էր դա իբրեւ զրահ՝ դառնալով նրա կամքին իբրեւ կատարեալ զինուոր»:

Օրուայ հայ քաղաքական վասակութեան մասին նը-

ւաղ դաժան չափաք է լինի ե՛ւ վաղուայ մեր պատմութեան դատաստանը:

Ղազար Փարպեցու սրբազան զգուանքը բառ է կերտում ուրացող դիմագծելու — «աղուսակներ»՝ Այսպէս, այն ժամանակ էլ ուրացող հայը եղել է երկչոտ ու խարդախ:

Հայ պատմագրի ատելութիւնը ցեղութեան հայտն հէպ, ստեղծել է նաեւ մէկ սուրիշ սրակում՝ «ցուրտ մարդէիկ»:

«Ցուրտ» է նաեւ օրուայ ուրացողը — հակադաշնակցականը, հայութեան ներքին եռանդը պաղեցնողը — նա ե՛ւ դասալիք է, ե՛ւ դասաւթութեան մողո:

Սո՛ւգ է ուրացող նախարարների տան մէջ. անեցիները նրանց ընդունում են լացով. «ոչ ոք չէր ուզում նրանց սեղանակից լինել՝ ո՛չ կին, ո՛չ որդի, ո՛չ ազատ, ո՛չ ծառայ, ո՛չ սպասուոր»:

Վարդանը, Աւարայրի ճակատամարտէն առաջ, իր բանակին ուղղած ճառի մէջ ասում է. «Մեր ծառաներն իսկ կը խրաչէին ու մեղմէ հեռու կը փախչէին»:

Հայ կանայք — ինչպէս կարմիր խաչուհիներն այսօր — ոչ միայն դարչում էին մողերի երեսը նայել, այլ իրենց սղաններն ու աղջիկները նրանց մօտից չէին անցկացնում»:

Հայ սպարապետն է խօսում՝ «կռիւն այլևս նիւթի վրայ չէ, այլ պատիւ, հայրենիք, կրօնք պաշտպանելով մեռնել, և քաջութեամբ անմոռաց անուն թողնել»:

Խանդավառ է — ինչպէս ցեղակրօններն այսօր — ե՛ւ նորահաս սերունդը. «Պատանիները վաղելով դէպի մկրտութեան աւազանն՝ աղաղակում էին. «Այս գիշեր ջրով, վաղն առտու՝ արիւնով»»: Եւ սպարապետը որ իր սնտկան ոյժի գիտակցութիւնն ունի, յիշեցնում է հայ բանակին՝ «Մենք աւերի շատ յաղթական ելած ենք քան թէ պարտուած»: Ծաւալեալ շատ յաղթական ելած ենք քան թէ պարտուած»: Ծաւալեալ շատ յաղթական ելած ենք քան թէ պարտուած»:

Կատամարտից առաջ նա չի մոռանում՝ իր հոգու ամբողջ բիւրեղութեամբ ասել իր մարտիկներին՝ «Միայն թէ մեր խիղախ քաջութեան վասութիւն չխառնենք»:

է կռիւը: Վարդանի արդար վրէժխնդրութեան հարուածից վաստակն ազատուում է թագնուելով պարսից «փղերի թիկանց հետեւը», ինչպէս միշտ արել է և անում է ցեղուրաց հայը: Նա վաստակէն դաւաճանում է իր ցեղին և նրա հարուածներէն ազատուելու համար ապաւինում է օտարին՝ թըշնամու թիկունքին — երէկ պարսիկին, այսօր՝ բուլղարիկին:

Յատկանշական է, որ արտաքին թշնամին աւելի առարկայական է դէպի հայը՝ քան ուրացող հայը:

Պարսիկ մոգերն հայոց մասին ասում էին. «Անպարտելի՛ են», իսկ ուրացող Գղիոնը յօխորտում էր. «Ես Վահանի և բոլոր հայոց հետ ոչ թէ նետով կը կռուեմ, այլ նետիս կսթովը բռնորին կը ցրուեմ»: Խօսքի գոռուքիւնը յատուկ է բոլոր ժամանակների ուրացողներին: Նոյնպէս չե՞ն յօխորտում նաև մեր օրերի Գղիոնները — Բուլղարիկները:

Եօթը հարիւր մոգեր «Վոսմական Հուրը» Հայաստան բերելով, Նաւասարդից Նաւասարդ, այսինքն մէկ տարուայ ընթացքում, պիտի թաղէին հայ հոգին: Բայց այդ օրից անցել են աւելի քան հազար Նաւասարդներ և մեր ազգութիւնը կայ ու կը մնայ: Այսօր Վոսմական Հրոյ փոխարէն բուլղարիկ մոգերը լէնինեան հոգեւոր մոխիրն են բերել Հայաստան: Ուրացողը, օտարի կրակով ու մոխիրով սնուող հայը, միշտ էլ կոխել, անցել է մեր ցեղային արժէքների վրայից, և սողացել թշնամու ոտքի տակ: Հայ դասական ուրացողներից Մերութանը մասնաւոր ատելութիւն ունէր հայկական արժէքների և սովորութեանց հանդէպ: Նա ճգնում էր ծպտուել իբր պարսիկ՝ սովորութեամբ և ճաշակով: Հոգեբանական այդ ախպը ապրում է և՛ այսօր: Նա արհամարհանք ունի սեփական արժէքների և սրբութիւնների հանդէպ — անկապալտ ուսման վաճառքն ու բուլղարիկը: Սրանց որդիներն այսօր թուրք դըռնի գուլքն են երգում: Մերութանաչունչ չէ՞ր այն սինլքորը, որ Ամիրիկայում մեր ընկերների դատապարտութեան լուրն ասուե-

լով, Եռագոյնը փռում է իր տան մուտքին և հրաւիրում իր քաղաքական դաւանակիցները դինարբուքի: Մարդկօրէն անասնացածները կոխելով Եռագոյնի վրայ՝ ներս են մտնում և բազմում ուսման վարի անսուրբ սեղանի շուրջը: Կայ ամենազգուշիկն: Հայ ուրացողը միշտ էլ հղի է փառափախան կաւառ: Երբ օտարը արամադիր է հղի հաշտուել պայքարող հայութեան հետ՝ ուրացողը նրան յիշեցրել է իր կորուստները, որ հայերն են պատճառել: Մերութանը յաճախ այս լարի վրայ էր խաղում. նա սուգ էր կեղծում պարսից սուլաճ զոհերի համար և հրահրում Շապուհի կրքերը:

«Հարցրէ՛ք Անդրանիկից, Նոյնից, ինչո՞ւ այնքան թուրք գիւղեր աւերակ դարձրին», ասում է Մանուէլեանը՝ իր «Մի ձաւանջ» պատմութեան մէջ: Զգուշիկ՝ կաւատութիւն: Հայկական ջարդերը, աւելի քան երկու հազարամեակների մշակոյթի կործանումը, միլիոնների լլկարար կառավարանումը — 1915-ի դարհուրանքը սովորական մի ակա է իսկ մի քանի հարիւր թուրք գիւղերի աւերումը, ա՛հ, հա՛ իսկ մի քանի հարիւր թուրք գիւղերի աւերումը, ա՛հ, հա՛ յօրէն թշուառականացածի համար՝ անմարսելի, անսովոր մի երեւոյթ է: Տառապում է նա, որ թուրքը թիթեօրէն պատահաստած է: Աւելին՝ նա մղձաւանջ է ապրում: Զգուշիկ չէ՞:

Տիգրանում, 442-ին ապստամբութեան ղեկավարների դասն է տեղի ունենում: Ուխտապահները չղթայակապ են, վասակը չքախումբով, և հայոց թագն ստանալու տենչով վառուած, յօխորտ: Բայց, ահա՛ մերկացւում է նա իր չըքաղգեստներից և կնաբար նստած մատակ ձիու վրայ՝ նետուում է բանտ: Հայ պատմագիրն ասում է՝ նա միտաւ որդնալից, չարատանջ մահով, գլուխը ծնծկելով: Մեռաւ ժանդարմով դարերի անէծքը: Օտարից թագ ակնկալից և թուրք ստացաւ:

Վասակը օտարի «փղերի թիկանց հետեւը» — հակադաշնակցականը բուլղարիկի պաշտպանութեան տակ:

Այս նոյնիսկ փաստը պիտի չմոռանայ մեր պատմութիւնը:

Վասակը թքուած Շապուհից — V դարու այս անողոք դատաւճիռից պիտի չխուսափի ե՛ւ մեր օրերի ներքին վատութիւնը — հակադաշնակցականութիւնը:

Անհնա՛ր է, որ վաղը մեր պատմութիւնը այս փաստն էլ չարձանագրի:

Վասակը սեւացած հայոց պատմութեան մէջ — ֆիզիքայէս սպանուած օտարէն, բարոյապէս՝ իր ցեղէն:

Իսկ Վարդանը — յաւիտենօրէն սո՛ւրբ, և զօրաւոր:

✓Այսպէ՛ս է: Յաճախ խաչուած է Աստուածութիւնն անգամ: Յաճախ գերագոյնը, գերարժէքը ենթարկուած է ամենաստորինի իշխանութեան, սակայն, կա՛յ, դորձում է ողբերգականութեան դիպկեկսիկան, որի ոյժով պայքարում ընկած հերոսի կորուստը վերածւում է բարոյական յաղթանակի:

Այսպէ՛ս է: Արի և արիադաւան ժողովուրդը գնահատումի իր դիպկեկսիկան ունի: Նա գիտէ արճամարհել կեղծ մեծութիւնն ու արժեքները՝ թէկուզ նրանք առեալ պատմական ժամանակաշրջանում յաղթական լինեն: Ինչպէս և դիտէ գնահատել ու պաշտել լաւիսեմապէս արժեքաւորը, մե՛ծը, սուրբը՝ թէկուզ մարդկային տականքների կողմից նրանք հայտնուած լինեն: Դարերով ու դարեւով ա՛յս է եղել հայ ժողովուրդի գնահատումի եղանակը:

Դա տարբեր չէ՛ կարող լինել ե՛ւ այսօր:

Ձէ՛, անհնա՛ր է, անհնար, որ մեր ցեղի գահը թափուր մնայ, երբ Վարդանների պաշտամունքը կայ:

Ձէ՞ որ ամէն սրբութիւն, ամէն զօրութիւն ձգտում է յաւերժանալու:

Ինչպէս ամէն յաւիտենականութիւն ուղղում է պսակաւորութիւն:

Իսկ ամէն պսակաւորում լինում է արիւնի ճիւղով — դաւնակցականութեա՛մբ:

XV

ԽԱՉԻ ՍՏՈՒԵՐԸ

Ամերիկա՛, ո՞ւր է արդարութիւնդ:

Ինչը հայորդիներ խստագոյնս պատժուած մի հասարակութեան համար:

Ի՞նչ, քո երգուեալները չդողացի՞ն իրենց խղճմտանքի առջև, երբ ելեկտրամահուան դատապարտեցին նրա՛նց, որոնք դու երէկ քո դրօշի համար էլ կուրծք տուին չնացեղ թուրքին:

Ձէ՛, չէ՛, Արարչութեան օրէն ի վեր տեղի ունեցած չէր նման վատութիւն:

Գիտցի՛ր, սակայն, որ քո դատարանէն դատ, ուր մեր մե՛ծ ցեղի այլասերած տականքը իր ատելալատ կրքերի ողջ ապականութիւնը թափեց, կա՛յ և Հայոց պատմութեան դատաստանը:

Քո մեծութեան մէջ որքա՛ն միամիտ ես դո՛ւ, Ամերիկա՛: Իսկապէս, չգիտե՞ս, որ դատապարտածդ հայերը՝ զոհերն են թրքօ-բուլղարիկեան դաւի: Չհասկացա՞ր, թէ ինչ-ինչ պատճառներով չկարողացար արդարութիւն անել դաւադրուած հայութեան:

Քո դատարանում, որ ասել է՝ քո հոգում, պաշտպանութիւն գտաւ հայ փեթեգակի հեմեսացուպը — նիւթական շահի խորհրդանշանը՝ մեր աստուածային Եւագոյնի դէմ: Եւ կարող է լինել, որ վաղը, յուրախութիւն բուլղարի միջոցով ծակալնների՝ երկու հայ կորիւններ մոխիր դառնան քո հնարած ելեկտրական աթոռի վրայ:

Ի՞նչ, չե՞ս լսում թուրք և սովիտ զեապանատներէն բար-
ձրացող մեֆիստոֆէլեան հռոտը՝ քո արդարութեան հասցէին:
Գիտես՞ք՝ յաճախ այսպէ՛ս է գործում օտար արդարութիւ-
նը: Ոչի՛նչ — քաղաքական գիշերը ո՛չ յաւիտեանս տեւէ:
Աշխարհը դառնում է, ժամանակը գործում: Դեռ երէկ էր, ինչ
նա մի շարք գահեր գետին զարկեց: Կոյրե՛րը, միա՛յն կոյ-
րերը չեն տեսնում, թէ ինչպէս պատմութեան որդը կրծում է
խորհրդային իշխանութեան հիմերը: Ոչի՛նչ, մենք կը սպա-
սենք սեփական արդարութեան, որ պիտի գործէ վաղը՝ մեր
Հայրենիքում՝ ապախորհրդայնացա՛ծ Հայաստանում:

* *

Մերժուեց վերաքննութիւնը և... մեր երկու ընկերների
թիկունքում սպառնալիւթէն ցցուեց խաչը:

Եւ խաչի նսեմ ստուերը փուռեց ազգայնական հայու-
թեան հոգեաշխարհի վրայ:

Ա՛հ, գիտե՛մ, ցեղադաւան ամերիկահութիւն — գիտե՛մ,
չե՞ որ դեռ երէկ քեզ մօտ էի, քեզ հետ էի, երբ կարմիր չէյ-
թանը դաւադրեց քեզ — գիտե՛մ, այժմ սիրող ուռած է զայ-
րոյթից և բարկութիւնը կը միայն:

Գուցէ և վաղը սուգ հազնի ճակատդ, բայց, բայց թող
չկորանա՛յ դա — տղամարդ պայքարողին վայել չէ՛ տկարու-
թիւնը: Վե՛ր գլուխդ, չէ՞ որ դու այն ազգն ես, որ գիտէ յա-
ւիտենականութեան բարձունքէն գիտել աշխարհն ու անցքե-
րը: Գլուխդ վե՛ր, ուր մշտաբթուն մի աչք կայ, որ հսկում
է թշնամիներիդ վրայ: Վե՛ր, որտեղից մի սաստող ձեռքի ըստ-
ուերն է կախուել թշնամիներիդ գլխին:

Տեսնո՞ւմ ես միա՛յն հացով ապրող երկրասող տականքը:
Լա՛ւ գիտիր, — նրանք այնպէս են չարժոււմ, կարծես, ներք-
նապէս մի ծանր բեռ կրէին:

Ա՛հ, ներքին չարութեան համար քաղցած այդ չար-
արուեստ տականքը — նա վաղուց է ոռնում դատարանների
դրան և երկու որդիներիդ արիւնն է պահանջում: Նա յոգ-
նեց սպասելէն: Իր չարութեան քաղցը յաղեցնելու համար՝
օր, ժամ, վայրկեան առաջ նա ուզում է մեր արդարների ա-
ճիւնը տեսնել:

Եւ, ո՞վ գիտէ, գուցէ վաղը աշխարհի ամենահարուստ
հաճանգի պետն էլ չուղեց զգալ վեհափառութիւնը մեր ողբեր-
գութեան՝ այն ժամանակ կը մոխրանան, կը մեռնեն Եռա-
գոյնի նո՛ր վկաները — Մատթէոսն ու Նշանը:

Եւ գիտէ՞ք ինչպէս — ինչպէ՛ս հայ լէգէոնականն է մեռ-
նում՝ ստոյիկեան խրոխտութեամբ և ժպտադէ՛մ:

Ես տեսայ, ես ճանաչեցի նրանց: Ամերիկան թողնելէս
առաջ, գնացի հրաժեշտի՝ մեր բանտարկեալներին, և երկար-
օրէն, ծունկ ծնկի, խօսեցի մահուան դատապարտուած երկու-
սի հետ: Աստուա՛ծ իմ, ի՛նչ տղամարդիկ են: Սրանց ոտքի
հետքերը պիտի համբուրէին գողուղի ուսմկաւարն ու պղծադաւան
բողջեւիկը, եթէ զուրկ չլինէին մեր ցեղի ճակատագրի զգա-
ցումէն: Ժամե՛ր տեւող մեր տեսակցութեան ընթացքին նրանց
կողմից ո՛չ մի խօսք եղաւ այն մասին, թէ ի՞նչ աշխատանք-
ներ են տարւում՝ դուրսը՝ իրենց ճակատագրի դաժանութիւնը
մեղմացնելու համար: Այո՛, այդ մասին և ո՛չ մի ակնարկ:

Երկուսն էլ, սակայն, խորապէս ազդուած էին Վարանդ-
եանի մահէն:

— «Ի՞նչպէս է Ահարոնեանը, յոյս կա՞յ, որ նորէն դը-
րիչը ձեռքն առնէ»՝ հարցրեց Մատթէոսը:

— «Արդե՛ս՝, յոյս կա՞յ, որ մօտիկ ապագայում Իսա-
լիան կամ մի այլ ոյժ զարկի թուրքին»՝ հարցրին երբ
ոտքի վրայ էինք և կ'ողջագուրուէինք բաժանուելու հա-
մար:

— «Այո՛, տղա՛յք, աշխարհը դառնում է. ան-
կիւնադարձի առջև է մարդկութիւնը. մեզ կը մնայ աշխա-
տել և պատրա՛ստ լինել»:

Այս խօսքերով բաժանուեցի մեր
երկու ցեղաճող ընկերներէն, որոնց աչքերի մէջ ցաւով կար-
դացի այրող կարօտը գէնքի, ծածա՛ն Եռագոյնի, կոուի՛
թուրքի դէմ:

Մատթէո՛ս, Նշա՛ն — ահա՛, ամերիկահայութի՛ւն, երկու-
սը սրտով մեծ ու զօրաւոր զաւակներէդ, որոնք վաղը, ներ-
քին թշնամուդ ցանկութեամբ, պիտի մեռնեն, եթէ ամե-
րիկեան մի նահանգապետ նրանց մահն ուղեց:

Ի՛նչ արած, գիտեա որ ժամանակը ազգերի վրայ կոխելով է անցնում: Նրա ոտքի կապարեայ ծանրութեան անծանօթ չես դու: Այս անգամ էլ նա ոտքը սրախդ վրայ, ազգային վէրքիդ կոխեց: Վա՛յ քեզ, եթէ ոյժ և արիւթթիւն չունեցար խրոխտալու, որ քո սիրտն աւելի՛ ուժեղ է քան ժամանակի գարշապարը: Այո՛, այսպէ՛ս է վայել այն ազգին, որ աշխարհի անարդարութեան հետ պայքարի մտած՝ դժբախտութիւն ունի նեղուելու ե՛ւ իր տականքէն:

Բարոյական ա՛յս կեցուածքն է վայել քուրմին, որ քաղցրաբար իր զոհն է մատուցանում: Զոհարարի քո վիճակում հաւատարապէս աննեղելի են՝ արտունջն ու տկարութիւնը:

Ո՛չ Յովբի մոռալ չեշտը, ո՛չ էլ Բայրոնիան յուսահատութիւն — ո՛չ մէկը և ո՛չ միւսը:

Գիտցի՛ր, սակայն, որ այն օրը, երբ գործադուռեց մահապատիժը՝ մի խորհրդաւոր ձայն զարնւրանքով պիտի գոռայ թշնամիներիդ տկանջի մէջ — memento — յիշի՛ր:

Այն օրէն ծանօթ սականքները վատաբար պիտի դողան իրենց հետապնդող ձեռքի ստուերէն:

Երկու ուրուականներ, ամէն գիշեր, նրանց դռները պիտի զարկեն:

Նրանք ամէն օր պիտի մեռնեն, պիտի մեռնեն՝ դու չմեռած:

Այն օրը, երբ քեզ, ամերիկահայ, երկու զաւակներիդ մահը գումեցին՝ դու կը բարձրացնես ճակատդ, գուրգուրանքով կը նայես Եւագոյնիդ, զայն մոտով կը խոնարհեցնես արիւնքիդ համբուրելի ածիւնի սուջեւ, ապա կը բարձրացնես — ամենաերկիւղածօրէն կը համբուրես, մէկ է՛լ, եօ՛թն անգամ, և կը յանձնես օրուայ իր պահակին՝ ցեղակրօ՛ն զաւակներիդ:

Այսպէ՛ս է վայել այն ազգին, որ յանուն իր յաւիտեանականի գիտէ իր զաւակներէն ամենաընտիրն՝՝ ըր զոհաբերել:

Այսպէ՛ս է կատարուում ամէն մարտիրոսութիւն:

Այսպէ՛ս է ստեղծւում ամէն հերոսական:

Այսպէ՛ս են յաղթանակում ազգերը:

ՆՈՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

- 1.— ԷՋԵՐ ԻՄ ՕՐԱԳՐԷՆ
 - 2.— ԲԱՅ ՆԱՄԱԿ ՀԱՅ ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
 - 3.— ՈՐԴԻՆԵՐԻ ՊԱՅԲԱՐԸ ՀԱՅՐԵՐԻ ԴԷՄ
 - 4.— ՅԵՂԻ ՈԳՈՒ ՇԱՐԺԸ
-

Գ Ի Ն

Պուլկարիա	35	լէվ
Ամերիկա	50	սենթ
Ֆրանսա եւ ուրիշ վայրեր	8	ֆր. ֆր.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0147921

